ŠIAULIŲ MIESTAS

1118

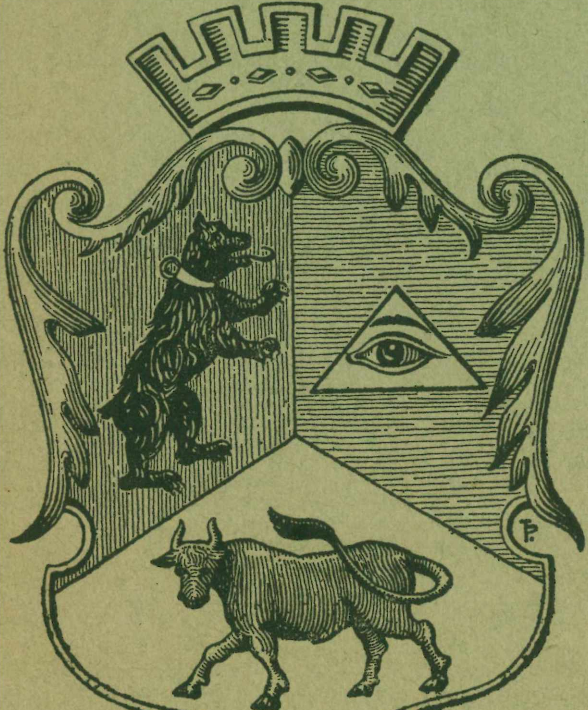

PARAŠĖ
J. PUZINAS.

1930

ŠIAULIŲ KRAŠTOTYROS DRAUGIJOS LEIDINYS

148

ŠIAULIŲ MIESTAS

ISTORINIAI BRUOŽAI

PARAŠĖ
J. PUZINAS

1930
ŠIAULIŲ KRAŠTOTYROS DRAUGIJOS LEIDINYS

947.45

D2 48020

Literatūra.

Ligšiol Šiaulių miesto istorijos, lietuviškai rašytos dar neturime. Medžiaga šio miesto istorijai yra labai išmėtyta įvairiuose leidiniuose. Miesto archyvas dar tebėra Vilniuje, o Šiaulių ekonomijos archyvas, kurį yra daugiausia tyręs prof. A. Janulaitis, karo metu sunaikintas. Todėl šiems miesto istoriniams bruožams teko naudotis įvairiais šaltiniais, kuriuos čia sužymiu, ir vienintėliais turtingais archyviniais darbais prof. A. Janulaičio ir Maurikio Griškos - Hryszkiewiez'iaus. Šis mano darbelis nėra pilnas. Man teko sunaudoti ir šiaip taip sistematizuoti daugiausia jau skelbta medžiaga įvairiuose leidiniuose.

Taigi, rašydamas Šiaulių miesto istorinius bruožus, naudojaus šia medžiaga:

1) Słównik Geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowianskich. Tom XI, Warszawa 1890, psl. 811—812;

2) Pamiatnaja knižka na 1903 god „Gorod Šavli“,

3) Mūsų Senovė (žurnalas) „Apie Šiaulių Ekonomiją“, J. Tumo redaguotas straipsnis, psl. 809—865;

4) Volumina Legum, II—V tom. (atskiri Varšuvos seimo nutarimai, liečią Šiaulių Ekonomiją;

5) Žemajtiu Wiskupiste aprasze K. Motiejus Wolonczewskis, dalis I. Wilniuj 1848, psl. 69 ir 318;

6) Wspomnienia Žmudzi przez A. Jacewicza, Wilna 1842. (maža medžiagos);

7) Lietuvių Tauta, L. Mokslo Draugijos raštai, knyga II, dalis I. A. Janulaitis „Sodžiaus teismas ir jo organizacija Šiaulių Ekonomijoj XVIII amž.“ (vienintelis atsišaukimas lietuvių kalba, psl. 129 —131);

8) Lietuvių Tauta, knyga I, 1907 — 1910 m. A. Janulaitis „Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje. (Iš Šiaulių Ekonomijos Archyvo), psl. 469 — 494;

9) Ujezdny gorod Šavli, — Materijaly dlia geografii i statistiki Rossii. Kovenskaja gubernija. Sostavil A. Afanasjev. Spbr. 1861. psl. 669—672;

10) Sprogis. Geografičeski slovar drevnej Žomojtskoj zemli. VI. Vilna. 1888;

11) M. Valančius. Pastabos pačiam sau, psl. 30 ir 33;

12) Šiaulių miesto archyvas;

13) Apskrities valdybos archyvas;

14) „Karo archyvas“ (žurnalas) ir kt.

J. Puzinas.

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETO BIBLIOTEKA
Inv. Nr. A174968(8)

RES

ŠIAULIŲ MIESTAS.

(Istoriniai bruožai).

I.

Vieta. „Šiaulių“ žodžio kilmė. Legendos. Pirmosios istorinės žinios. Šiauliai 15-16 amžiuose. Miesto ženklas. Valdovai. Šiaulių Ekonomija.

Šiaulių miestas stovi tarp 50° 56′ 1″ šiaurės pločio ir 20° 58′ 47″ rytų ilgio nuo Paryžiaus. Miestas išsistatęs kalvotoje, bet gana nuotakioje vietoje. Šiauliams plėstis ir stiprėti daug padeda ypatingai gera jo būtis — geležinkelių mazgas. Visi keliai dėl balų ir kitų nepatogumų turėjo eiti pro Šiaulius. Dabar iš šešių šalių sueina į Šiaulius geležinkelio linijos; per Šiaulius tiesiasi plentas, kuris jungia Rygą su Berlynu, Šiauliuose kryžiuojasi taip jau 5 didieji vieškeliai. Tiesiamasai geležinkelis nuo Šiaulių į Klaipėdą pro Telšius — Plungę dar labiau padės miestui augti, prekybai ir pramonei tarpti.

Šiauliai savo apylinkių gamta negali pasigirti: nėra čia upės, miškų ir šiaip gražių vietų. Tai paprasta šiek tiek pakilusi lyguma. Tiktai iš rytvakarių pusės prie miesto prieina du ežerai, kurie sujungti tarp savęs grioviu. Vienas visai mažas, kaip tvenkinys, kitas didesnis $3^1/_2$ klm. ilgio ir $^1/_2$ klm. pločio. Gilumo iki 12 metr. Ežerą palaiko daugybė aplink esančių šaltinių ir mažas pro miestą tekantis Rudės upelis. Ežero krantai žemi, smėlėti, vietomis yra pievų ir durpynų, tik iš pietų pusės ežeras atsiremia į Salduvės kalną. Medžių ežero pakrantėmis beveik nėra. Tik toliau už miesto yra šiokių tokių miškelių, garsios Tyrulių pelkės ir didelis ($12^1/_2$ kilom. aplinkui) Rekyvos ežeras.

Šiauliai didumo atžvilgiu stovi trečioje vietoje dabartinės Lietuvos miestų tarpe (Kaunas, Klaipėda, Šiauliai). Šis miestas daugiausia negu kiti Lietuvos miestai buvo Didžiojo karo sunaikintas, bet pralenkdamas visus, net ir nenukentėjusius apskričių miestus, nepaprastu greitumu pakilo iš griūvėsių ir beveik dveja tiek praplėtė savo ribas. Iš tikrųjų, palyginę

Šiaulių miestą prieš karą, po karo ir dabartiniu metu po 10 metų nepriklausomo Lietuvos gyvenimo, sunku jis bepažinti. Dabar pasistengsiu trumpai bendrais bruožais aprašyti Šiaulių praeitį.

Vietos gyventojai šį miestą vadina Šiauliais. Reikia pažymėti, kad įvairiose Lietuvos dalyse užtinkama tos pat šaknies apgyventų vietų vardų apie 14: Šiaulaičių kaimas (Šiaulėnų ir Vaiguvos valsč.), Šiaulelių kaimas (Šiluvos valsč., Raseinių apskr.), Šiaulėnų miestelis ir dvaras, Šiaulių vienk. ir Šiauliškių kaimas (Kleboniškio valsč., Marijampolės apskr.), ir t. t. Vardo kilmės nemoku išaiškinti. Vietos gyventojai įvairiai aiškina. Vieni sako, kad Šiauliai turį tą pačią reikšmę, kaip ir šauliai (šaulys, medžiotojas), nes senovėje apylinkės gyventojai buvę geri medžiotojai, o sumedžiotus žvėrelius ir paukščius tankiose Žemaičių giriose turėję nešti į dvarą ponui. Antri net šiaip aiškina. Šiaulių vardas esąs kilęs iš saulės, nes šį kraštą krikščionybės saulė greičiau apšvietusi, negu kitus Žemaičių kraštus. Liaudis, žinoma, labai mėgsta tokius dalykus aiškinti. Čia juos duodu tik kaip charakteringus liaudies etimologijos motyvus.

Kur buvo pirmoji Šiaulių miesto sodyba*), kada įsikūrė miestas — sunku pasakyti. Ligšiol, rodos, nebuvo daryta jokių archeologijos tyrinėjimų, kurie padėtų daug ką nustatyti. Sprendžiant iš geografinės Šiaulių miesto būties, atrodo, kad miestas negali būti labai senas, nes toli nuo svarbių vandens kelių—upių. Iki XVI amžiaus pradžios maža tėra žinių apie Šiaulius. Sprendžiant iš kai kurių dokumentų atrodo, kad Šiaulių kraštas ar žemė jau žiloje senovėje buvus apgyvendinta. Viename 1254 m. arkivyskupo Žemgalių krašto padalinimo su vokiečių ordenu dokumente minimas Šiaulių kraštas. Štai trumputė ištrauka iš to dokumento**): „Secunda pars est, quae per ascensum Memelae, ex altera parte et per ascensum aquae Semegallera inter Memelam et Semegallera, usque ad silvam, quae Vere dicitur, ascendendo aquam Semegallera ex utraque parte usque ad terminos terrarum Opiten et Saulen“. Bielenšteinas Semegallera (Semegaller Aa) vadina Mūša. Vadinasi, Žemgalių siena baigėsi „iš abiejų Mūšos upės pusių iki Upytės ir Šiaulių žemių (kraštų)“, t. y. Panevėžio ir Šiaulų apylinkės. Kas čia reikia suprasti (terra Saulen“, iš to pavyzdžio kiek sunkoka būtų suvokti, tačiau galima manyti, kad čia minėtas tikrai Šiaulių kraštas. Vienu amžiu vėliau Šiaulių kraštas minimas Hermann de Wartberge „Livonijos kronikoje“. Čia jis rašo, kad 1358 m. sausio 24 d. tas pats Goswinus (magistras), surinkęs savo kariuomenę, ėjęs į gražiai pastatytą pilį „Dobitzen in Saulia“, sugriovęs ją ir paėmęs į nelaisvę 100 vyrų. Kronikos leidėjas aiškina, kad Dobitzen esanti Padubysio pilis, prie Dubysos upės, trys mylios į pietus nuo Šiaulių, o Saulia — Šiauliai, Šiaulių kraštas. Iš tų dviejų pavyzdžių sunku kas nors tikra pasakyti.

---

*) Netoli Šiaulių yra Salduvės kalnas. Manoma kad senovėje čia buvusi kryžiuočių ar lietuvių statyta medinė tvirtovė, bet ligšiol tat nepatikrinta. Žmonės pasakoja apie šį kalną tokią legendą. Gyvenęs mieste vienas burmistras, vardu Saldus. Jis turėjęs labai gražią dukterį. Dukteriai pasipiršęs vienas jaunikaitis. Vieną gražią vasaros dieną, vaikščiodami juodu po kalną, pirm laiko pradėję gyventi moterystės gyvenimą. Staiga juos užklupusi audra su perkūnu ir smarkiai juos apdaužiusi. Nuo to laiko žmonės ir pradėję vadinti šį kalną Salduvės kalnu.

**) Žiūr. A. Bielenstein, „Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache. Petersburg 1892. psl. 118 ir toliau.

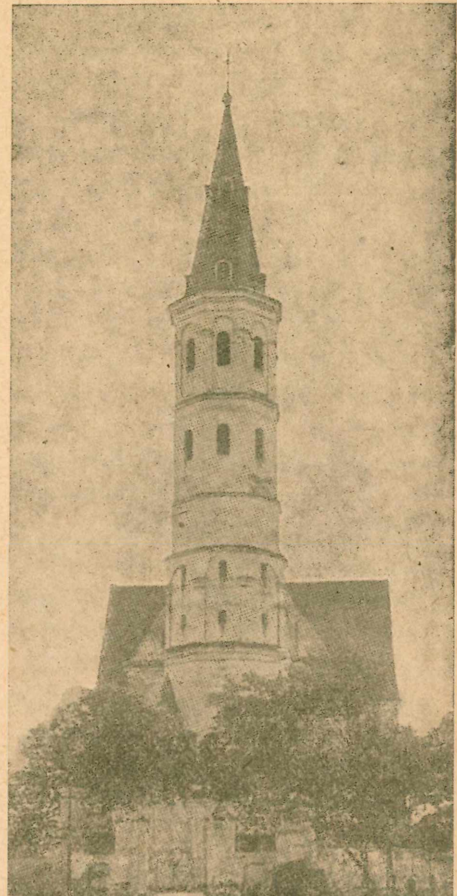

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia.

Vyskupas Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ rašo, kad Žemaičių seniūnas Mykolas Kęsgaila, vyskupui Mykolui Dzergavičiui norint, 1445 m. pastatė Šiauliuose medinę bažnyčią ir paskyrė kunigą. Iš to matyti, kad Šiauliai jau XV amžiaus pirmoje pusėje buvo gerokai apgyventa vieta, o žemes nuomojo Žemaičių seniūnai.

XVI amžiaus pradžioje gyventojų skaičius mieste taip padidėjo, kad Šiauliai tapo centraliniu punktu — valsčiumi. XVI amžiaus Raseinių žemininkų teismo aktuose Šiaulių valsčius minimas labai dažnai, net 135 kartus*). Nuo to laiko turime jau tikrų žinių, kad Šiauliai buvo miestas ar miestelis. Miesto apylinkėje tuo metu minimas Šiaulių dvaras, todėl miestas, norėdamas skirtis nuo dvaro, pasivadino „Didžiaisiais Šiauliais". Tas vardas teismo aktuose labai dažnai minimas pav.: „... doroga velikaja idiot ot mesta Kelmenskago (=Kelmės), eduči čerez reku Šventupu, do Velikich Šovl..." Čia minimas Šventupis yra Dabikinės intakas. Vėliau miestas gauna „didkunigaikštišką" vardą ir nuo XVI amžiaus galo nebevadinamas Šovli, bet Šavli. Iš tų pačių teismo aktų matyti, kad per Šiaulius be Kelmės vieškelio ėjęs didelis kelias į Kražius („doroga velikaja do Krož"). Miestas tampa didelio karaliaus dvaro, Šiaulių Ekonomija vadinamo, centru. Prieš pradėdamas rašyti apie Šiaulių Ekonomiją, noriu nors šį tą priminti apie tų laikų žemių valdymą**).

Iki Liublino unijos Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė valdėsi atskirai, visai nepriklausė nuo Lenkijos. Lietuva turėjo didžiuosius kunigaikščius, kurie ją tvirtai valdė. Visos žemės priklausė kunigaikščiui, jam mirus — vėl didžiajam kunigaikščiui ir t. t. Nebuvo jokių įstatymų savo turtams bei žemėms perleisti savo įpėdiniams. 1457 m., pagal karaliaus Kazimiero žemės privilegiją, Lietuvos kunigaikščių ir bajorų žemės buvo atskirtos nuo valstybės žemių. Žemaičiuose tat įvyko kiek vėliau — 1494 m. Iš šių atskirtų nuo valstybės žemių maža buvo valstybei naudos. Karaliaus pajamos susidarydavo tiktai iš jo dvarų čižės ir propinacijos iš miestų, esančių karaliaus žemėse. Po Liublino unijos, kaip vėliau pamatysime, mažėjo net pačių karalių žemės: karaliai, neturėdami pinigų kareivių algoms ir šiaip įvairiems asmenims už patarnavimus susidariusioms skoloms apmokėti, dažnai užstatydavo arba net atiduodavo savo dvarus.

Zigmanto I (1506 — 1548 m.) laikais Šiaulių valsčius (Szowlenska arba Szowlucka) priklausė jo neteisėtos moterystės sūnui Jonui, Vilniaus vyskupui, kurs pasirašydavo Jonu iš Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių (Joannes de Magnis Ducibus Litvaniae) ir vadinosi Šiaulių krašto tėvynainiu ir amžinu jo valdovu (Heres et perpetuus palatinus Savlensis). Iš Šiaulių valsčiau daug žemių gavo įvairios Žemaičių bažnyčios. Valdant Šiaulių kraštą Zigmanto I sūnui Jonui, Žemaičiuose kilo maištas. Maištas baigėsi tik išvažiavus Jonui į Poznanės vyskupystę. Tat buvo 1536 metais. Už poros metų, mirus vyskupui Jonui, Šiaulių valsčius grįžo karaliui. Jau tuomet Šiaulių miestas turėjo savo ženklą: mėlyname dugne dukart sukryžiuotas baltas kryžius, stovįs ant žalio kalno. Per karaliaus Zigmanto I laidotuves (1548 m.), kur dalyvavo daugybės miestų ir apskričių atstovai su vėliavomis, Šiaulių miestas taip pat dalyvavo su savo anksčiau minėta vėliava.

---

*) Sprogis, Geografičeski slovar drevnei Žomoitskoj zemli. Vl Vilna, 1888 g., psl. 327.

**) Rašydamas apie Šiaulių Ekonomiją beveik išimtinai naudojaus vienintėle archyvine medžiaga, paskelbta „Mūsų senovėje" psl. 800 — 865, Ekonomijos archyvas Didžiojo karo metu sudegė.

1542 metais iš Trakų vaivadystės dalies buvo sudaryta Upytės apskritis. Nuo to laiko Šiauliai buvo paskirti Upytės apskričiai.

Zigmantas Augustas, po savo tėvo mirties perimdamas valdžią, nusprendė atskirti savo žemes nuo bajorų žemių. Nors Šiaulių valsčius buvo kiek anksčiau išmatuotas, tačiau paskyrė komisiją visoms žemėms matuoti. Atskirtai ir išmatuotai Šiaulių Ekonomijai (karaliaus dvarui) 1557 m. balandžio 1 d. išleido plačias taisykles. Savo matininkui Mikalojui Maškovskiui už stropų ir sąžiningą darbą paskyrė Šiaulių valsčiuje dar nematuotos ir valakais neišskirstytos žemės keturius kaimus: Daunaravos, Nartulevos, Kačevos ir Vitoltevos. Leido kuriam nors kaime laikyti karčiamą, laisvą nuo mokesčių. Be to, davė jam sklypą Joniškio miestely, taip pat laisvą nuo mokesčių leido statyti namus ir vieną valaką žemės Joniškio laukuose.

Karalius, norėdamas nustatyti pajamų dydį, kiek didinti ar mažinti ketvirtą dalį pajamų, skiriamų kareiviams laikyti, kas penkeri metai darė savo ekonomijų liustracijas. Paskutinioji Zigmanto Augusto laikais Šiaulių Ekonomijos žemės liustracija buvo 1569 m. Karaliaus pelnas susidarydavo iš čyžės. Iš Šiaulių Ekonomijos gaudavo tik 50-tą dalį pelno. Iš karaliaus dvarų (Lietuvoje ir Žemaičiuose) čyžę surinkdavo tam tikru nustatytu metu dvaro urėdai. Jie turėdavo atsiskaityti su karaliaus revizorium. 1572 m. karalius iš Šiaulių Ekonomijos gavo pelno 30.000 auksinų. Ekonomiją atidavė valdyti iki gyvos galvos kunigaikščiui Mikalojui Krištupui Radvilai Juodajam.

Mirus paskutiniajam Jogailos dinastijos karaliui Zigmantui Augustui, po Liublino unijos (1569 m.) Šiaulių Ekonomija perėjo į nuosavybę Lenkų renkamų karalių, kurie vadinosi ir Didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais. 1576 m. išrinktas Lenkijos karaliumi svetimtautis, Transilvanijos kunigaikštis Steponas Batora. Jo laikais Šiaulių Ekonomiją tebevaldė kunigaikštis Mikalojus Krištupas Radvila Juodasai. Ekonomija suskirstyta į tris trakus: Šiaulių, Joniškio ir Žagarės. Trakai vėl savo rėžtu skirstėsi į vaitystes, turėjo savo teismus ir teismų knygas. Zigmanto Augusto laikais Šiaulių Ekonomijoje jokių dvarelių nebuvo, jie atsirado tik Stepono Batoro laikais, nuomojant Ekonomiją kunigaikščiui Mikalojui Krištupui Radvilai.

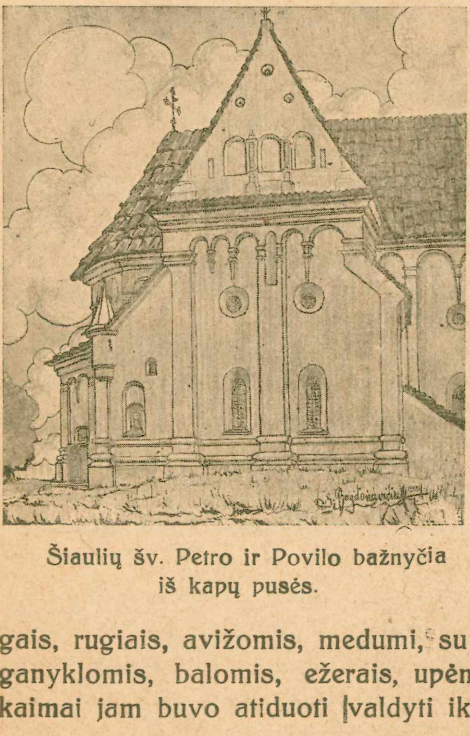

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia iš kapų pusės.

Kunigaikštis Mikalojus Krištupas Radvila 1581 m. spalių 4 d. raštu Jokūbui Orzechovskiui už didelį rūpestingumą ir nuopelnus ne tik jam pačiam, bet ir jo tėvui iš valdomos Šiaulių Ekonomijos žemių paskyrė valdyti Dubysos ir Uždubysio vaitystes. Rašte minimi šie kaimai: Jurgaičiai — 26 valakai, Užpalviai — 26 valakai, Vekvedžiai (Wekwedzie) — 17 valakų ir balotas vienkiemis 6 valakų, 12 margų, ir 15 prentų, Pagervynės k. — 12 valakų, Jakelaičiai (Jachelayce) — 19 valakų, Tirelkos k. — 28 valakai, miško 18 valakų ir 25 margai, Užeikiai — 9 valakai, Petraičiai — 14 valakų, Bubiai — 20 valakų, Tilžiečiai — 8 valakai, miško 3 valakai ir netikusios žemės 1 valakas, Viknaičiai (Wichnaycie) — 13 valakų, miško 12 valakų ir kt. Šias žemes atidavė Orzechovskiui su žmonėmis, visomis pajamomis, duokle pinigais, rugiais, avižomis, medumi, su visais miškais, pievomis, ganyklomis, balomis, ežerais, upėmis, malūnais ir t. t. Šitie kaimai jam buvo atiduoti įvaldyti iki gyvos galvos be jokių pareigų ir prievolių. Kunigaikštis Radvila leido prašyti karaliaus, kad jis šį paskyrimą patvirtintų. Karalius Steponas Batora patvirtino, pridurdamas, kad Orzechovskis eitų karo tarnybą kaip ir kiti Lietuvos bajorai.

Zigmantas III atskyrė Ekonomijas arba karaliaus stalo dvarus (mensae regiae) nuo seniūnijų. Ekonomijos buvo tik karaliaus stalo, apsaugotos tam tikromis teisėmis, o seniūnijų žemės buvo duodamos pasitarnavusiems iki gyvos galvos. Lietuvoje Gardinas, Šiauliai, Mogiliavas ir Alytus buvo paskirti karaliaus stalo dvarais, su anksčiau visomis patvirtintomis teisėmis. Iš karaliaus dvarų imta kariuomenėn nuo 20 valakų žemės vienas žmogus, kurs turėjo stoti su šautuvu (rusznica), kalaviju, kirveliu, pusę metų tarnauti savo valgiu, o toliau gaudavo iš lauko raštininko po vieną kapą mėnesiui. Šiaulių Ekonomija karo metu duodavo 100 žmonių.

Per ilgą laiką Zigmanto I valdymo metu nustatytųjų sienų ženklai tarp Šiaulių Ekonomijos ir Kuršų kunigaikštystės išnyko. Dėl to dažnai kildavo įvairiausių nesusipratimų. Karalius, norėdamas išvengti nesusipratimų, paskyrė komisiją sienoms nustatyti. Komisija 1596 m. aprašė visus senuosius kapčius ir supylė naujus. Darbai tęsėsi gan ilgai.

II.

Šiauliai 17 — 18 amžiuose. Marai ir karai (švedai, saksonai). Šiaulių Ekonomijos valdytojai — Sapiehai ir Sobieskiai. Jos administracinis padalinimas, plotas. Sunki gyventojų būklė. Represijos. Šiaulių susmukimas.

Tais laikais Šiaulių Ekonomija stovėjo pirmoje eilėje po Gardino Ekonomijos. 1616 m. mirė kunigaikštis Mikalojus Kristupas Radvila, vyriausias Didžiosios Kunigaikstystės maršalas ir Vilniaus vaivada. Po jo mirties Šiaulių Ekonomija, kaip buvo susitarta, perėjo karaliaus žinion. Karalius Zigmantas III, norėdamas vėl peržiūrėti Šiaulių Ekonomijos žemes ir pavesti jas daugiau mokantiems nuomininkams valdytojams, pasiuntė į Ekonomiją savo revizorius, kurie savo darbus baigė 1619 metais. Iš revizijos padaryto aprašymo matyti, kad Šiaulių Ekonomija tuomet turėjo 8.446 valakus ir 27 margus žemės, ūkių buvo apie 3.000, pajamų davė 74.469 lenk. auksinus ir 29 grašius. Iš vėlesniųjų dokumentų, ypač iš Vladislovo IV 1640 m. kovo mėn. 15 d. rašto vaitams ir ekonomams, matyti, kad karaliaus pelną iš Ekonomijos sudarė čyžės ir javų duoklės. Vyriausias dvaro prievaizdas vadinosi ekonomu. Sau ir savo administracijai išlaikyti ėmė dešimtą skatiką, o iš valsčiaus gaudavo pastotę ir duokles. Čyžės kamara (komora celna) buvo Žagarėje.

1630 m. Šiaulių Ekonomiją smarkiai palietė maras. Maras, karo sąjudis, įvairūs neramumai krašte labai sunaikino Ekonomiją. Tuo metu dingo Zigmanto III laikų dokumentai, todėl maža teliko žinių. Yra žinoma, kad už Šiaulių Ekonomiją vyriausias Žemaićių seniūnas Valavičius mokėjo karaliui nuomos 30.000 auksinų, bet dėl sunkios Ekonomijos būties galėjo mokėti tik 8.000 auksinų.

Išrinkus Lenkų karaliumi Vladislovą IV, Ekonomijose daug kas pasikeitė. Karalius prižadėjo daugiau Ekonomijų be luomo pritarimo nedidinti, o verstis teisėtai iš savo pirmtakūnų gautomis. Kunigai jau neturėjo teisės gauti žemių iš karaliaus dvarų. Karalius prižadėjo savo žemių niekam nedalinti. Ekonomija, nuomininkui valdytojui mirus, pereina karaliaus žinion. Nuomininkas buvo jau daugiau suvaržytas: negalėjo prašyti iš karaliaus kokių nors palengvinimų, visi anksčiau duoti palengvinimai, privilegijos ir sudarytos sutartys nustojo veikti.

Šiaulių Ekonomijos tvarkymo reikalu karalius Vladislovas IV atsiuntė savo revizorius. Revizoriai sustatė Ekonomijos taisykles, kurias viešai paskelbė vykdyti 1640 m. kovo mėn. 15 d. Ekonomams griežtai įsakyta stropiai laikytis nustatytųjų taisyklių (įstatymų), saugoti Ekonomijos žemes. Nuomininkas nebuvo verčiamas davinėti dovanų ekonomams ir jo padėjėjams nei daiktais nei pinigais; ekonomų dovanos ir dešimtinis įmokestis panaikinami. Ekonomas aprūpinamas nuolatine alga, o jo padėjėjai—palivarkais, raštpinigiais (piszcze) ir teismapinigiais (przesądy). Savo palivarko žemei dirbti turėjo samdytis darbininkų arba patys dirbti savo šeimyna ir gyvuliais.

Javai, kurie anksčiau būdavo duodami karaliui nuo valako, dabar buvo įskaityti į čyžę. Tuo būdu, jokių javų nereikėjo duoti.

Ekonomams įsakyta saugoti žemes, kad jų nieks prievarta nesisavintų. Vaitai ir nuomininkas turėjo padėti dirbti šį gan sunkų darbą. Čyžės rinkimas pavestas ekonomo padėjėjams. Jei kartais nuskriaustieji nerastų teisybės pas ekonomą, leidžiama kreiptis į karaliaus iždininką arba ir į patį karalių.

Kiek Vladislovas IV gaudavo naudos iš Šiaulių Ekonomijos, tikrų žinių neturime. Iš viso ko sprendžiama, kad nuoma buvusi ta pati — 30.000 auksinų, nes Zigmanto III laikais tiek mokėta ir net iki 1640 m. nuomininkas Valavičius, vyriausias Žemaičių seniūnas, tiek pat mokėjo. 1641 m., mirus Valavičiui, Šiaulių Ekonomiją nuomojo kunigaikštis Aleksandras Liudvikas (Mikalojaus sūnus) Radvila, vyriausias Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės maršalas.

Mirus Vladislovui IV, karalium išrinktas jo brolis Jonas Kazimieras. Per visą savo karaliavimo metą jis tik tiek išsiderėjo, kad jo dvaruose kareiviai nei stovėti nei nakvoti neturėjo teisės. Jonas Kazimieras, paėmęs valdžią, po kelių metų pasiuntė į Šiaulių Ekonomiją reviziją. Revizija pradėta 1649 m. liepos mėn. 10 d. ir baigta tų pačių metų rugsėjo mėn. 1 d.

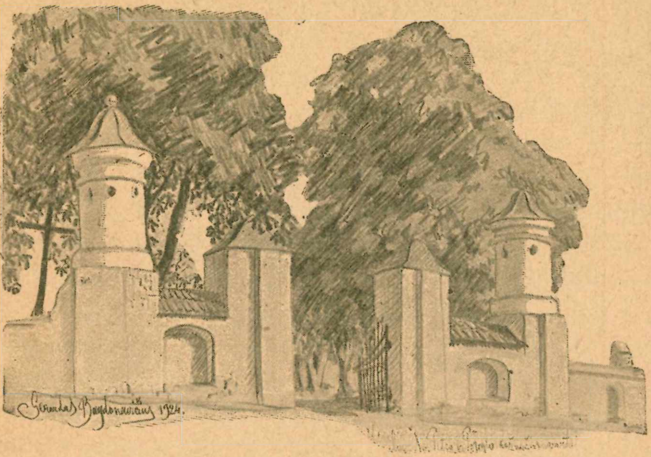
Gerardas Bagdonavičius 1924.

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios vartai.

Šiaulių Ekonomija buvo padalyta į 19 vaitijų. 1649 m. Ekonomija turėjo 8.460 valakų, 1 margą, 13 prentų ir $6^2/_3$ prentelių žemės. Tat sudarė daugiau kaip 82 kvad. mylias, tuo tarpu visa Žemaičių žemė turėjo 402 kvad. mylias. Taigi Šiaulių Ekonomija užėmė daugiau kaip $^1/_{12}$ dalį Žemaičių krašto*). Ekonomiją valdė Radvilai: Aleksandras Liudvikas, jam mirus jo pusbrolis Albrechtas Stanislovas, o nuo 1656 m. jo sūnus Mykolas Kazimieras.

---

*) Apie Šiaulių Ekonomiją 1549 m. nustatytas taisykles žiūr. žurnalą „Mūsų Senovė" nuo psl. 837—852 „Ustawa na wszystką włość Ekonomii Szawelskiej".

Kilus karui su Švedų karaliumi Karoliu Gustavu X, krašto būtis pasidarė labai sunki. Karo reikalams pritrūko pinigų. Tokią sunkią kraštui valandą Povilas Jonas Sapieha, Vilniaus vaivada ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės hetmonas, iš savo paties sudėtų ir iš kitur skolintų pinigų nuo 1655 iki 1661 metų Respublikos reikalams išdavė 1.500.990 auksinų. Respublikos luomai, negalėdami taip didelės skolos sumokėti, prikalbino karalių Joną Kazimierą, kad jis užstatytų Šiaulių Ekonomiją Sapiehai. Karalius sutiko. 1661 m. seimas už dalį tų pinigų, būtent, už 80.000 lenkų auksinų užstatė Šiaulių Ekonomiją su visais šaltiniais (Radviliškis, Joniškis, Žagarė ir Pamušė) Povilui Jonui Sapiehai šešeriems metams, t. y. nuo 1661 m. birželio mėn. 24 d. iki 1667 m. birželio mėn. 24 d. Jei Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė per šešerius metus negalėtų išpirkti Šiaulių Ekonomijos, tai Sapieha arba jo įpėdiniai turi teisės valdyti ją dar tris metus, neišpirkus dar tris ir t. t. be jokio mokesčio. Karalius net taip nusileido nuomininkui Sapiehai, kad išmirus tiems žmonėms, kurie iš Šiaulių Ekonomijos sau jurgeltus ėmė, naujomis algomis nebeapsunkinti*).

Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė prižadėjo karaliui mokėti iš savo iždo pajamų kasmet po 40.000 auksinų.

Povilas Jonas Sapieha 1661 m. universalu paskelbė vaitams, miestelėnams, Šiaulių miesto gyventojams, burmistrams, tarybos nariams ir visiems kitiems Šiaulių Ekonomijos gyventojams, kad jis paėmęs iš karaliaus Ekonomiją 6 metams už 80.000 auksinų, kuriuos anksčiau yra išdavęs Respublikos reikalams. Ekonomu paskyrė Aleksandrą Voiną, pavesdamas jam visuotinį Ekonomijos prižiūrėjimą. Visiems gyventojams įsakė klausyti jo, mokėti jam čyžes ir visokius mokesčius Seimo pripažintus.

Baisus 1661 metų rugpiūčio mėn. maras ir karas daug žalos padarė Šiaulių Ekonomijai.

1663 m. Sapieha atleidžia Respublikai 20.000 auksinų, gauna iš Seimo pagyrimą. Per šešerius metus vis dėlto Ekonomijos nebuvo galima išpirkti. Šiaulių Ekonomija perėjo Sapiehos įpėdiniams, kurie ją toliau valdė. Seimas, nenorėdamas karaliaus skriausti, vietoj Ekonomijos pelnų, paskyrė jam po 40.000 auksinų kasmet iš Respublikos mokesčių, bet tie pinigai, kaip pamatysime vėliau, nebuvo mokami.

---

*) Volumina Legum, t. IV. fol. 798.

Jonui Kazimierui atsisakius nuo sosto ir įstojus į vienuolyną, karaliumi buvo išrinktas tolimas jo giminaitis, pavargęs bajoras, Mykolas Kaributas Višnioveckis. Per ketverius neramius jo viešpatavimo metus Šiaulių Ekonomija buvo užstatyta Povilo Jono Sapiehos įpėdiniams: Kazimierui Jonui ir Benediktui Povilui Sapiehoms. Karalius panoro užrašyti įvairiems asmenims nemaža žemių iš Šiaulių Ekonomijos, nors toks žemių dalijimas buvo priešingas 1635, 1641 ir 1661 m. Seimo nutarimams. Savo norą vis dėlto patenkino — iš Šiaulių Ekonomijos prarado apie 40 valakų žemės. Sapiehos tuo buvo nuskriausti. Kilo nesusipratimų. Nors karalius liovėsi neteisėtai dalinęs Ekonomijos žemes, tačiau nuomininkai Sapiehos, patyrę dėl to nemaža nuostolių, nesiliovė spaudę ūkininkų. Karaliui nebuvo mokami Seimo paskirti 40.000 auksinų už užstatytą Šiaulių Ekonomiją.

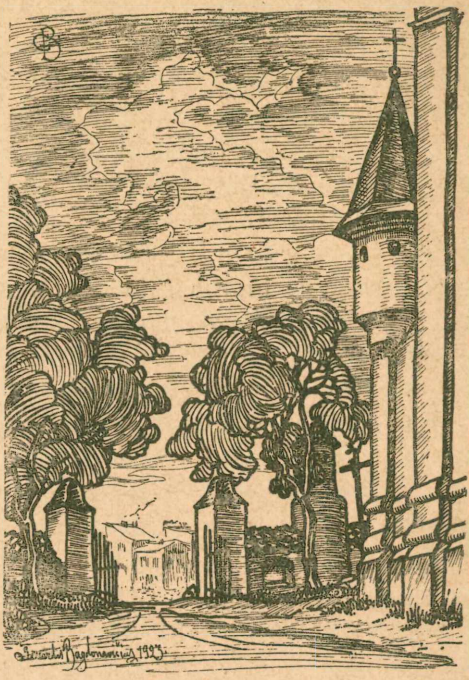

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia iš šono.

Šiaulių Ekonomija Sapiehų rankose buvo nuo 1661 iki 1679 metų Mirus Mykolui Kaributui Višnioveckiui, karaliumi buvo išrinktas Jonas III Sobieskis. Jonui Sobieskiui Respublika leido išpirkti Šiaulių Ekonomiją savais pinigais, tomis pačiomis sąlygomis, kaip Sapiehos ligšiol valdė. Be to, Respublika prižadėjo padėti grąžinti Sapiehoms arba jo įpėdiniams priklausomus pinigus. Tokiu tat būdu Jonas III Sobieskis tapo užstato nuomininkas. Nors Seimas ir jam buvo pripažinęs mokėti 40.000 auksinų iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės iždo, tačiau jis, kaip jo pirmtakūnai, negaudavo šių pinigų.

Sapiehoms nuomojant Šiaulių Ekonomiją, žmonės patyrė daug priespaudos iš vietos administratorių ir vaitų. Iš gyventojų paduoto skundo Jonui III Sobieskiui matyti, kad čižės nuo 1661 iki 1679 metų, imant kasmet po 50.000 auksinų, buvo išrinkta 1.874.410 auksinų, vadinasi, daugiau negu Povilas Jonas Sapieha sunkiais Respublikos laikais buvo davęs. Įvairioms neteisybėms išaiškinti 1681 m. buvo išsiųsta karaliaus komisija į Šiaulių Ekonomiją. Nė komisija nieko nepadėjo: neteisybės nesiliovė, vaitai susitarę tarp savęs tironiškai valdė Šiaulių apylinkes.*) Žmonės pradėjo neklausyti vaitų, todėl karalius 1689 m. balandžio mėn. 15 d. vaitams įsakė paskelbti Ekonomijos gyventojams, kad visi neklaužados bus teisiami ir smarkiai baudžiami.

1696 m. birželio mėn. 17 d. mirė karalius Jonas III Sobieskis. Dėl likusių karaliaus dvarų pradėjo reikšti pretenzijų našlė, karalienė Marija Liudvika, ir jos sūnūs. Išrinkus naują karalių Angustą II, Šiaulių Ekonomija buvo labai blogoje būtyje, nes Griegorius Oginskis, Lietuvos karužas, didis Sapiehų priešas, 1697 m. su savo bajorais išplėšęs Sapiehų dvarus Skuode ir jėzuitų Židikuose (Mažeikių apskr.), nepasigailėjo ir Šiaulių Ekonomijos. Paėmė iš čia 200.000 tinfų. Suvargusi liaudis turėjo parduoti paskutinius savo daiktus tam grobiui patenkinti. Taip pat gerokai nukentėjo Šiaulių Ekonomija 1699 m. nuo karaliaus Augusto II Saksonijos kariuomenės, kuri stovėjo čia, o 1701 metų maras taip ištuštinęs Šiaulių miestą, jog ten visiškai maža belikę gyventojų.

Šio viso sąjudžio ir nelaimių metu, karalienė Marija Liudvika Sobieskienė, besibylinėdama su savo sūnumis dėl dvarų, kažin kokiomis sąlygomis ir būdu atidavė Šiaulių Ekonomiją nuomoti Kuršo kunigaikščiui. 1701 m. instrukcijoje broliams Sobieskiams, važiuojantiems į Seimą, Žemaičiai pavedė iškelti šį reikalą Seime, kad Šiaulių Ekonomija būtų iš Kuršo kunigaikščio išpirkta.

Pagaliau, karalienė Sobieskienė susitaikė su savo sūnumis: pati pasiliko valdyti iki gyvos galvos savo ir vyro privačius dvarus, o sūnus Jokūbas nuo 1702 m. ėmė valdyti Šiaulių Ekonomiją. Kokiomis sąlygomis ir kada Šiaulių Ekonomija buvo išpirkta iš Kuršo kunigaikščio, neliko jokių dokumentų. Vyriausiuoju Šiaulių Ekonomijos komisorium karalaitis Jokūbas paskyrė Černigovo vaivadą Zaluskį, kurs 1708 m. surašė Šiaulių Ekonomijos ordinaciją, prisilaikydamas senesnių įstatymų.*) Šitoje ordinacijoje nustatytos bendros Ekonomijos tvarkos taisyklės, įvairūs santykiai vaitų su žmonėmis**), žydų įsiskverbimas į Ekonomiją ir t. t. Pelno 1708 m. Šiaulių Ekonomija davė 39.046 auksinus ir 15 skatikų.

---

*) 1682 m. rugpiūčio mėn. 24 d. įvyko Šiaulių Ekonomijos vaitų susirinkimas (vaitų buvo 8). Į tą susirinkimą neatvyko keletas vaitų, bet kadangi vaitų susirinkimai buvo nustatyti ekonomijos įstatymų Šv. Baltramiejaus dieną, tai nedrausmingus vaitus nutarė nubausti pinigų bauda, po 20 lietuviškų kapų, o pinigus atiduoti Šiaulių bažnyčiai pataisyti ir miesto laikrodžiui.

1610 ir 1711 metais Šiaulių Ekonomiją palietęs maras sunaikino 58 kaimus. Po maro ilgai kaimai buvo tušti. Dar 1733 m. minima tuščių kaimų, į kuriuos buvo siunčiami įvairūs kolonistai.

III.

Tyzenhauzenas ir jo reformos. Šiaulių atgijimas. Pramonės plėtimasis. Teismo centras. Karaliaus Stanislovo Augusto privilegijos. Naujas miesto ženklas. Magistratas (miesto savivaldybė) ir teismų sutvarkymas.

Šiaulių Ekonomija ir miestas ilgai po maro neatsigriebė. Tiktai paiždinys Tyzenhauzenas, tų laikų Lietuvos Ekonomijų valdytojas, paėmęs į savo rankas Šiaulių Ekonomiją, per gana trumpą laiką (nuo 1770 — 1780 m.) žymiai pagerino ne tik Šiaulių Ekonomijos, bet ir miesto būtį. Jo dėka Šiauliuose atsirado mūro namų, atidarytas didelis audinių fabrikas. Kiek vėlėliau ypatingai pasižymėjo austriečio Kiunelio atidarytas šilko ir vilnonių dirbinių fabrikas. Šie fabrikai suteikė darbo darbininkams, gyventojų skaičius ėmė augti, miestas didėti. Gatvė pristatyta mūro namų ir fabrikų gavo Fabrikų gatvės vardą. Dar dabar šioje gatvėje yra keletas namų, kurie savotišku statybos stilium skiriasi nuo dabartinių trobesių.

---

*) Žiūr. „Mūsų senovė“ psl. 859 — 865.

**) Įdomi net ši smulkmena, minima ordinacijos pradžioje: „Kadangi paskutiniaisiais metais, — rašo Zaluskis savo ordinacijos pradžioje, — atsirado tokių žmonių, kurie net poterių nemoka, todėl vaitams pavesta perspėti ūkininkus, kad su savo namiškiais katalikiškai gyventų, eitų išpažinties nors vieną kartą per metus, o apie neatlikusius Velykinės, pranešti ne tik bažnyčiai, bet ir valdybai“.

1775 metų Seimo nutarimu Šiauliai tampa apygardos teismo centru trylikai Žemaičių apskričių. Ekonomijos gyventojai turėjo sodžiaus ir miesto teismą. Apie sodžiaus ir miesto teismą Šiaulių Ekonomijoje sužinome iš A. Janulaičio paskelbto vienintėlio lietuviškai rašyto dokumento 1780 m. liepos mėn. 28 d.*). Pačioje pradžioje rašto sakoma, kad karaliaus dvaro Šiaulių Ekonomijos vyresnybė, trokšdama visados tvarkoje ir santaikoje laikyti valstiečius ir šiaip Ekonomijos gyventojus, ir matydama, kad teisingumas jų tarpe yra labai reikalingas, nutarė visokioms neteisybėms ir nesantaikoms padaryti galą. Vaitas buvo vyresnysis valsčiaus valdininkas, kuriam priklausė įvairios bylos; jis turėjo padėjėjų, kurie stengėsi besibylinėjančias šalis sutaikinti. Besibylinėjantiems susitaikius, buvo surašomas raštas, kurį abi šalys turėjo pasirašyti ir kiekvienas gaudavo to rašto kopiją. Susitaikymas raštu buvo daromas tik svarbesnėse bylose, o mažiau svarbiose bylose pakakdavo abiejų šalių susitaikymą įrašyti prie liudininkų į vaito protokolų knygą, laikomą dvare. Čia pat nustatyta ir apeliacijų tvarka. Uždraustas dovanų davimas vaitui. Jei bus pastebėtas dovanų davimas vaitui, byla nebus nagrinėjama. Už šaukimus, nutarimus ir ištraukas neimamas joks mokestis. Visokie skundai turi būti rašomi švariai, turiningai, be jokių nusižeminimų ir komplimentų, gale pasirašyti pavardę, vardą ir datą. Teisme abiejų šalių dalyvavimas būtinas, nes kitaip byla bus pralaimėta; dėl ligos ar šiaip dėl kokių nors svarbių priežasčių į teismą gali neatvykti, bet būtinai turi pristatyti liudininkus.

Šiaulių miesto teismas susidėjo iš landvaito ir vaito. Jie sprendė tik miestelėnų bylas. Miestelėnai, pralaimėję bylą, galėjo duoti apeliacijos skundą, prisilaikydami nustatytos tvarkos. Neramūs žmonės (žodžiais arba darbais) turi būti areštuojami ir smarkiai baudžiami.

Žydų bylos su krikščionimis buvo nagrinėjamos tame pačiame miesto teisme, o žydų tarpusavio bylos — žydų sudarytuose teismo organuose arba rabinų teismuose. Žydų teismai turėjo laikytis tų pačių nustatytų taisyklių, kaip ir krikščionių miesto teismas. Žydams taip pat buvo leista apeliuoti aukštesniam teismui. Teismo diena — antradienis.

---

*) „Lietuvių Tauta“ 1911 mt. knyga II, dalis I, pusl. 129—130. Lietuviško dokumento antraštė ši: „Dnia 28 Julij 1780 ru. Ustanowienia Sąduw wieyskich y w miescie Szawlach z ordynacyą Processu“.

Įvairūs apgaudinėjimai, skriaudos, suokalbiai sukilti, visuomenę erziną darbai ir kt. yra dideli nusikaltimai, apie kuriuos turi būti pranešta vaito teismui, kur visi nusikaltėliai bus smarkiai baudžiami.

Šie sodžiaus ir miesto nuostatai įsakyta paskelbti visuose Ekonomijos raktuose, Šiaulių mieste ir žydų sinagogose.

Šiaulių miestas antroje XVIII amžiaus pusėje tapo, kaip jau minėjau, apygardos teismo centru trylikai Žemaičių apskričių. Čia susikoncentravo ne tik teismo įstaigos, bet Šiauliai tapo įvairių Valstybės mokesčių renkamąja vieta, čia susivažiuodavo visos Šiaulių apskrities bajorai posėdžiauti ir kt. Miestas jau tiek išaugo, kad reikėjo apsirūpinti naujomis teisėmis, privilegijomis. Jau 1791 m. lapkričio mėn. 9 d. karalius Stanislovas Augustas davė miestui įvairių lengvenybių. Privilegija buvo rašyta pergamente lenkiškai. Apačioje rašto pririštas raudono šilko virvute didelis antspaudas. Antspaudas įdėtas į varinę dėžutę. Antspaude vaizduojamas Šiaulių miesto ženklas (su karūna). Pats skydas dalosi į tris dalis. Iš kairėsės pusės raudoname dugne vaizduojamas Žemaičių Kunigaikštystės ženklas — lokys, stovįs ant užpakalinių kojų, su grandine ant kaklo; iš dešinės mėlyname dugne akis (Dievo Apveizda) trikampyje su spinduliais; apačioje mažas jautelis, po kuriuo parašyta: Memoria Stanislai Augusti 1791*). Raštas pasirašytas paties karaliaus Stanislovo Augusto ranka. Kur dabar yra šios privilegijos originalas, sunku pasakyti. Jei nesudegė karo metu Šiauliuose, tad gali būti Maskvoje tarp Vilniaus Centralinio Archyvo dokumentų. Šiauliuose neliko nė privilegijos nuorašo. Miesto Valdybos bylose yra likęs privilegijos rusiškas vertimas. Jos tekstas skamba taip:

„Viešpaties vardu. Amen. Kad amžinai atmintumėte, Mes, Stanislovas Augustas, Dievo malone ir tautos valia Lenkų karalius, Didysis Kunigaikštis Lietuvos, Rusų, Prūsų, Mozūrų, Žemaičių, Kievo, Volynijos, Podolės, Podlėsės, Inflan-

---

*) Rusų valdžia šį seną Šiaulių miesto ženklą 1843 m. rugpiūčio mėn. 6 d. panaikino ir davė naują. Viršutinėje ženklo dalyje įdėtas Kauno gubernijos ženklas (1812 m. karui su prancūzais paminėti paminklas, stovįs Nemuno ir Neries santakoje) ir apatinėje dalyje auksuotame dugne trys javų gubos (kiekviena guba iš trijų pėdų, be kepurių) — ženklas derlingo krašto. Dabar senas miesto ženklas vėl grąžintas.

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETO BIBLIOTEKA
Inv. Nr. A174868(18)

dijos, Smolensko, Seversko ir Černigovo, skelbiame šiuo Mūsų atnaujinamuoju raštu visiems apskritai ir kiekvienam, tiek esantiems, tiek ir įpėdiniams, kam šitai yra žinotina, jog pagal pranešimą ponų ir Tarybos Narių, paskirtų Mums vardu kilniųjų Burmistro, Vaito, Ratmanų, Lavninkų, esančių Šiaulių apskrityje ir Mūsų Žemaičių Kunigaikštystės laisvojo Šiaulių miesto visos visuomenės vardu, dabartinio Seimo su konfederacija išleistuoju miestų įstatymu—visi mūsų karališkieji miestai pripažįstami laisvaisiais Respublikos miestais. Šių miestų gyventojai taip pat pripažįstami laisvais, o žemės jų gyvenamos ir ligi šios dienos negininčijamai ir teisėtai valdomos, pripažįstamos šių miestų ir gyventojų nuosavybe. Visos senosios privilegijos, kuriomis gyventojai tebesinaudoja, patvirtinamos. Mums karaliui yra suteikiama ir palaikoma teisė aprūpinėti privilegijomis tuos laisvuosius miestus, kurie senąsias laisvės privilegijas yra pragaišinę, žymėti apie tų miestų buvimą (suščestvovanie) atnaujinamomis privilegijomis. Taip pat leista aprūpinėti privilegijomis tik tas gyvenamąsias vietas bajorų teismų įstatymais įkurtas, kurios galėtų duoti tinkamų sąlygų miestui augti.

Mūsų gi laisvasis Šiaulių miestas, senovės laikais įkurtas — kur yrą teismų, skiriami bajorų susirinkimai ir komisijos, kur yra Žemaičių Kunigaikštystės Šiaulių apskrities piliečių — karo komisijų ir kur einant 1765 metų padarytosios liustracijos daviniais yra 208 namai, atrodo iš savo bendrojo vaizdo ir apylinkių visai neblogas miestas, be to, turi neblogą vaizdą, todėl yra apdovanotinas atnaujinamąja privilegija. Dabartinio Seimo Šiaulių miestas yra paskirtas Žemaičių Kunigaikštystės Šiaulių apskrities bajorams rinktis ir įvairių Valstybės mokesčių renkamąja vieta, lygiai taip kaip ir kiti privilegijomis aprūpintieji miestai. Toliau Mums yra leista, einant valstybės įstatymu suteikta mums valdžia ir aukščiau minėta konstitucija, išduoti tam miestui atnaujinamąją privilegiją, dovanojus jam valdyti žemę iš senų laikų duotąją ligšiol tebesančią neginčijamose ribose, vadinasi, pripažinti nuosavybe tą žemę, kuri yra gyvenama, tikrai nuo senų laikų ir dabar tebevaldoma su visais užmiesčiais (?), tuščiomis vietomis ir visais priedais. Šiame mieste patvirtiname Magistratą ir Teismus, kaip kad ir kituose privilegijomis aprūpintuose miestuose. Miestui paskiriame fundušą ir bendras pajamas, o tų pajamų naudojimąsi

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETO BIBLIOTEKA
Inv. Nr.

apsaugome nuo žemininkų, vaivadijos, seniūnijos ir kitų teismų valdžios. Nuo mokesčių, neteisingai uždedamų, atleidžiame. Bažnyčios ir pilietines jurisdikas panaikiname ir priskiriame jas prie Šiaulių magistrato. Taip pat leidom priskirti Respublikos mokesčius ir teikėmės leisti laisvai rinkti magistrato valdininkus, remiantis dabartinio Seimo įstatymais.

Mes, karalius, savo malone, prisitaikydami prie aukščiau minėtos, Seimo nustatytos, konstitucijos ir norėdami einant ta konstitucija aprūpinti ir tinkamai sutvarkyti Šiaulių miestą ir jo gyventojus, pripažįstame gyventojus laisvaisiais žmonėmis ir teikiame jiems prekybos bei amatų teisę. Turėdami galvoje, kad suteikus tą laisvę miestams ir padidėjus juose prekybininkų bei amatininkų skaičiui, padidės ne tiktai Respublikos pajamos, bet viso krašto prekyba bei amatai plėtosis ir pagaliau susilygins su kitų valstybių galybe ir turtu. Todėl Šiaulių miestą pripažįstame laisvuoju miestu, visus gyventojus, jame apsigyvenusius ir apsigyvensiančius, pripažįstame pavaldinybės nepriklausomais piliečiais, kurie naudojasi miestų teisėmis, ir pripažįstame tuos gyventojus laisvaisiais žmonėmis; jų žemė, kuri yra paties miesto ribose, iš senų laikų neginčijamose, namai, žemės sklypai, daržai, pievos ir neginčijamai valdoma pagal įstatymus žemė, kuri yra buvusi ir tebėra viso Šiaulių miesto ir gyvenančių jame miestelėnų nuosavybė, pripažįstama. Neliesdami bet kurių ribų ir nuosavybės teisių, patvirtiname miestui tebepriklausančias mūsų tėvų duotąsias privilegijas, o fundušus ir bendras miesto pajamas paverčiame to paties miesto naudai.

Leidžiame įsteigti Magistratą ir rinktis vietos teisėjus, t. y.: Burmistrą, Vaitą, Ratmanus, Lavninkus, Deputatus, Raštininkus, Įgaliotinį ir Iždininką, kaip kad ir kituose privilegijomis aprūpintuose miestuose. Leidžiame rinktis administraciją ir teismus, remiantis dabartinio Seimo įstatymais, pavadinus juos Mūsų Valstybės Laisvųjų Miestų Valdyba Lenkų karalijoje ir Didžioje Lietuvos Kunigaikštystėje. Visus minėtojo Šiaulių miesto gyventojus bajorų kilmės ar miestelėnų luomo, ar besiverčiančius prekyba, rankų darbu, amatais, svaigiųjų gėrimų pardavinėjimu arba kitu kuriuo nors verslu mintančius, vistiek kurios jie būtų kilmės, amato ar verslo, visus juos laikyti priklausančiais miesto teismų ir miesto magistrato; visi jie lygiai turi mokėti mokesčius ir lygiai naudojasi laisve bei pirmenybėmis. Minėtąjį Šiaulių miestą su jo gyventojais, eidami dabar išleistais įstatymais, atleidžiame nuo visų teismų žinybų, t. y.: žemininkų, vaivadijų, seniūnijų, pilių, ir kit. Skelbiame, kad kiekvienas to miesto gyventojas nieku būdu nebus kito teismo teisiamas, vistiek ar byla būtų kilusi dėl jo kaltės ar dėl turto. Visi miesto gyventojai turi būti teisiami to paties miesto nuolatinių ir išrinktųjų gyventojų teismo, pagal

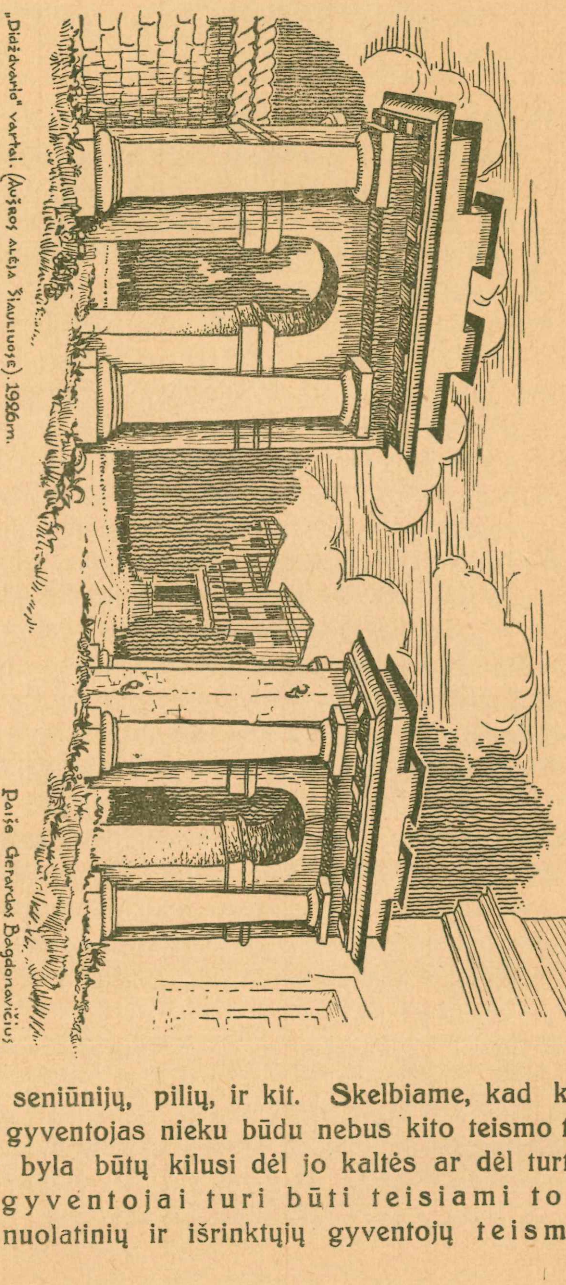
„Didždvario" vartai. (Aušros alėja Šiauliuose). 1926m.
Paišė Gerardas Bagdonavičius

Didždvaro vartai Aušros alėjoje.

įstatymus miestams nustatytus. Jei bus kas nors Šiaulių miesto teismo sprendimu nepatenkintas, tai kiekvienas gali kreiptis į Raseinių apeliacijos teismus, įsteigtus Žemaičių Kunigaikštystės miestams, arba į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės asesorių teismus, kaip įstatymuose yra numatyta. Valdyba ir miesto teismas, taip pat ir visas Šiaulių miestas, tebus atsakingas dėl savo teismo ne prieš kitus, bet tiktai prieš Mūsų teismą ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės asesorių teismą, kaip įstatymai nurodo. Turgavietėje leidžiame pastatyti Rotušę rinkimams ir miesto teismams. Leidžiame pastatyti miesto naudai padorioje vietoje krautuves, mėsos parduotuves ir viešą miesto plytų dirbtuvę.

Kad minėtasis Šiaulių miestas savo teismo ir miesto bylose žymėtųsi ir skirtųsi nuo kitų, duodame jam ženklą (herbą) tokį, koksai čia yra nurodytas; vienoje dalyje Žemaičių kunigaikštystės ženklas, antroje — Dievo Apveizda, o tarp jųjų jautis su parašu „Memoria Stanislai Augusti 1791“. Šitąjį ženklą, miesto išrinktąjį, leidžiame vartoti šio miesto antspauduose ir kitose iškabose. Kitas visas laisves, lengvenybes ir pažymius, kurie Valstybės įstatymais yra laisviesiems miestams leidžiami ir kuriai Valdybai Vyriausios Vyriansybės turi priklausyti, visa šitą laisvajame Šiaulių mieste Mes įvykdyti norime. Visiems Šiaulių miestelėnams leidžiame naudotis visomis pirmenybėmis, Valstybės įstatymų, Seimo konstitucijos nustatytomis ir Magdeburgo Miesto Įstaigos lengvenybėmis, kad niekas jokių kliūčių šiuo dalyku neturėtų. Kad geriau šią privilegiją patvirtintume, savo ranka pasirašome ir liepiame sutvirtinti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės antspaudu. Duota Varšuvoje 1791 m. lapkričio mėn. 9 d. *Stanislaus Augustus*“.

IV.

Trečiasai Lenkijos padalinimas ir Kotryna II. Šiauliai dovanojami Platonui Zubovui. Apskrities administracinis centras. Rusų carai lanko Šiaulius. Prancūzmetis. 1831 m. sukilimas. Gyventojų ekonominė būtis. Luomai. Baudžiava. Valstiečių sąjudžiai. Maras. 1863 m. sukilimas. Mūšiai ties Šiauliais. Aukos.

Po trečiojo Lietuvos Lenkijos valstybių padalinimo (1765 m.) Rusų karalienės Kotrynos II atskiru įsakymu Šiaulių miestas konfiskuojamas su visu turtu, 3.699 žmonėmis ir perduodamas už ypatingus darbus ir nuopelnus feldcechmeisteriui, šviesiajam kunigaikščiui Platonui Zubovui. Šiaulių Ekonomija, kuri užėmė žemės plotą nuo Kurlandijos sienos iki Radviliškio miestelio, turėjusi 64.567 dešimtines žemės ir 12.041 gyventoją, taip pat pateko Zubovui. Ligšiol Šiaulių miestas buvo Upytės apskrities, o 1705 m. spalių mėn. 10 d. Kotrynos II raštu Šiauliai paskirti Lietuvos Gubernijos apskrities miestu ir duotas, kaip ir visiems kitiems miestams, miesto įstatymas. Nuo 1796 m. Šiauliai tampa apskrities miestu Vilniaus vietininkystės, nuo 1802 m. įeina į Vilniaus Gubernijos miestų skaičių ir nuo 1843 m., įsteigus Kauno guberniją, Šiauliai tampa Kauno gubernijos apskrities miestu.

Šiauliai, pravedus geležinkelį, tapo pravažiuojamuoju punktu iš Rusijos į užsienius, todėl dažnai apsistodavo čia aukštų tų laikų valdžios asmenų ir net karalių. Pastočių namuose buvo įrengti atskiri karaliui kambariai. Arklių buvo laikoma apie 200. Čia 1809 ir 1812 m. buvo apsistojęs Rusų caras Aleksandras I. Apie Nikalojų I ir jo žmoną, kurie buvo sustoję Šiauliuose 1838 m. iš senelių pasakojimų sužinome, kad caras gausybės žmonių lydimas važiavo Plento gatve į vieną geriausią tų laikų Šiaulių viešbutį (prekyvietės aikštės kampas). Viešbutį laikęs vokietis Noltenas. Grafo Zubovo sode (dabar miesto sodas) buvę pasodinti du topeliai: vieną pasodinusi karalienė, antrą — už tėvą karalių, duktė Aleksandra. Metalo lentelėje buvę užrašyta kas kurį medį sodinęs ir data: 1838 m. gegužės mėn. 2 d. Dabar, žinoma, jokių ženklų nebeliko. Vėliau, 1856 m. gegužės mėn. 23 d. buvo apsistojęs caras Aleksandras II, o 1872 m. — Aleksandras III, būdamas dar įpėdiniu.

1812 Prancūzų Rūsų karas Šiauliuose nepaliko žymių pėdsakų. Matyt, Šiaulius, stovinčius kiek toliau nuo didelių kelių, palietė tik maža kariuomenės dalis. Tikrų žinių tuo tarpu nepavyko surasti. Vietos gyventojai pasakoja tik vieną anekdotą, kurį čia duodu. Sako, Prancūzų kariuomenė, vedama generolo Makdonaldo, ėjusi pro Šiaulius. Prancūzai užsigeidę pamatyti žydų vestuves. Šiaulių visuomenės atstovai išpildę jų norą — suradę jaunąją ir jaunikį. Dalyvavę „vestuvėse“ prancūzai sumetę jaunųjų gyvenimo pradžiai kiek pinigų. Sako, dar prieš keliasdešimt metų šios „laimingosios poros“ jaunikis Leiba, Bonopartu vadinamas, gyvenęs Šiauliuose.

1831 metų sukilimas pirmaisiais lenkmečiais arba krakosmečiais vadinamas, žymiai palietė ne tik Šiaulių miestą, bet visą Ekonomiją. Apie šį svarbų Šiaulių miesto ir Ekonomijos istorijai dalyką reikia kiek plačiau pakalbėti. Pirmiausia reikia prisiminti 1831 mt. Ekonomijos būtis*). Vyriausioji Šiaulių Ekonomijos valdyba 1831 m. sukilimo laikais buvo Šiauliuose. Ekonomija, kaip ir anksčiau, skirstėsi į dvi dalis: Šiaulių ir Joniškio. Kiekviena dalis skirstėsi į raktus — dvarą su aplinkiniais sodžiais. Šiaulių Ekonomija turėjo 7.636 vyrus baudžiauninkus.

Žemė priklausė ponui. Ponas gyvendavo dvare, žemę turėdavo išdirbti aplinkinių sodžių valstiečiai savo arkliais ir įrankiais. Valstiečiai gyvendavo sodžiuose, gaudavo iš pono žemės, bet užtat turėjo savo žmonėmis, arkliais ir įrankiais išdirbti pono žemę, apsėti ir nuvalyti ją, atiduoti ponui tam tikrą dalį javų, taisyti kelius, duoti rekrutus (kareivius) ir mokėti mokesčius pinigais. Sąlygos buvo labai sunkios. Ne visi turėjo žemės. Bežemių buvo ne tik valstiečių, bet ir bajorų, kurie net bernaudavo pas turtingesniuosius baudžiauninkus. Turtingesnieji sodžiaus gyventojai nėjo baudžiavos, atsipirkdavo, tačiau laisvų žmonių Ekonomijos ribose visiškai nebuvo. Baudžiauninkas buvo taip suvaržytas žmogus, jog be pono leidimo negalėjo užsiiminėti amatais, išeiti kur kitur, net žmonos vesti arba tekėti. Klebonas prieš jungtuves visuomet klausdavo, ar jaunavedžiai turi pono sutikimą. To paties pono baudžiauninkams lengviau būdavo gauti pono sutikimą, negu dviejų ponų baudžiauninkams. Be magaryčių beveik neapseidavo. Kunigai taip pat palaikydavo ponus, nes jie patys dažniausiai būdavo bajorai arba priklausydavo nuo ponų. Pavyzdžiui, Zubovai, nors patys, rodos, buvo pravoslavų tikybos, tačiau daug katalikų bažnyčių šelpdavo ir turėjo didelės įtakos klebonui.

Dvaro darbus prižiūrėdavo ekonomas. Savo padėjėju paskirdavo iš tų pačių žmonių tarpo vieną žmogų, suolininku (lawnik) vadinamą. Skirtas valsčiaus vaitas per dešimtininkus (jų buvo po vieną kiekviename sodžiuje) šaukdavo baudžiauninkus į darbą. Ekonomai ir jų padėjėjai suolininkai su baudžiauninkais elgėsi labai žiauriai, plakdavo juos kiek tinkami.

---

*) Rašydamas šį skyrelį daugiausia naudojaus plačia ir turininga A, Janulaičio medžiaga „Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje“. Lietuvių Tauta, Knyga I. 1907 — 1910 m. psl. 469 — 494.

Baudžiauninkas galėdavo skųstis tik ponui arba jo paskirtai dvaro valdybai. Pasitaikydavo papirkimų. Kartais vienas kitas baudžiauninkas progai pasitaikius keršydavo ekonomams. Baudžiauninkai buvo tarytum pagrindinis dvaro turtas: valdžia ėmė mokesčius ne nuo žemės, bet nuo baudžiauninkų vyrų skaičiaus; ponas galėdavo įkeisti baudžiauninkus savo kreditoriams, už juos gaudavo bankuose paskolų ir t. t. Mažųjų dvarų baudžiauninkų gyvenimas būdavo daug vargingesnis, negu didžiųjų dvarų. Už nusigyvenusių smulkių dvarų ponų skolas baudžiauninkai savo kailiu atsakydavo.

Lenkijoje sukilimas prasidėjo dar 1830 m. lapkričio mėn. Sukilimo banga greit persimetė į Lietuvą. Įvairiose Lietuvos dalyse organizuojami sukilėlių būriai. 1831 m. kovo mėn. 16 d. Šiauliuose susirinkę apskrities dvarininkai sudarė „Laikinąją Lenkų Karalystės, Šiaulių apskrities valdžią“. Antspauduose vaizduojamas viengalvis Lenkų erelis, vietoj Rusų dvigalvio. Pirmininku išrinktas bajorų vadas E. Kownackis. Ši laikinoji valdžia gyveno gan trumpą laiką, nuo kovo mėn. 16 d. iki birželio mėn. 20 d. Birželio 20 d. buvo išleistas paskutinysai laikinosios valdžios įsakymas. Iš išleistųjų įsakymų galima spręsti, kad pačioje pradžioje Laikinosios valdžios centras buvo Šiauliuose, o kiek vėliau — vieta buvo nepastovi. Mat, Šiauliai ir Šiaulių apskritis nebuvo visą laiką sukilėlių rankose, čia nuolat sukinėdavosi rusų ir sukilėlių kariuomenės. Šiaulių miestas dėl ypatingos savo geografijos būties, — į miestą ėjo iš visų pusių 8 vieškeliai, — eidavo iš vienų rankų į antras. Ar sukilėlių, ar rusų kariuomenė, turėdavo pereiti per miestą, todėl būtinai reikėjo turėti miestą savo rankose. Dažnai dėl Šiaulių miesto kildavo susirėmimų rusų su sukilėliais ir atvirkščiai. Daugiausia nukentėdavo miesto aplinkiniai gyventojai, kurie turėdavo maitinti abi kariuomeni.

Laikinosios valdžios vyriausias tikslas buvo užlaikyti krašte tvarką ir sparčiai ruošti sukilimą. Daug rūpesčių buvo su Šiaulių Ekonomija. Ekonomija, užimdama taip didelius žemės plotus ir turėdama tiek daug gyventojų, turėjo didelę administraciją. Vyriausiuoju Ekonomijos valdytoju buvo vokietis, generolas Hermann Rehbinderis. Dvarų ekonomai taip pat dažniausiai būdavo vokiečiai. Jie visi, A. Janulaičio žodžiais tariant, buvo tol stiprūs, kol už jų nugaros stovėjo valdžia su policijos ir kariuomenės galybe. Paskelbus sukilimą, vyriausieji Ekonomijos valdytojai pabėgo net į Petrapilį. Ekonomijos gėrybės didelės. Laikinajai valdžiai buvo svarbu Ekonomijos gėrybes sunaudoti sukilimo reikalams. Į pabėgusių Ekonomijos valdytojų ir neištikimų ekonomų vietas skubiai buvo skiriami nauji. Skubos darbas buvo nenaudingas, nes paskirtus neprityrusius valdininkus ar ekonomus tekdavo tuoj atšaukti. Sunkus buvo Ekonomijos tvarkomasai darbas, sunku Ekonomija remtis sukilimui vykdyti. Laikinoji valdžia nelabai pasitikėjo ir valstiečiais. Ekonomams paveda žiūrėti, kad valstiečiai būtų ramūs, klausytų valdžios, laiku apsėtų sodžių ir dvarų žemes. Ekonomijos ūkio tvarka liko beveik ta pati.

Svarbu buvo palaikyti tinkama tvarka Ekonomijoje, bet svarbiau buvo ruoštis pačiam sukilimui. Iš pradžių skubiai pradėta tvarkyti pastotes, taisyti sugedusius vežimus, šalinti iš pastočių neištikimus žmones, rinkti ginklus, kariuomenę, maistą ir t. t. Įsakyta surinkti ir pristatyti visus ginklus, kas tik kokius turi: durtuvus, kardus pistolietus, kirvius ir kt. Jei kas geruoju ginklų neatiduodavo, tai prievarta atimdavo. Iš visos Ekonomijos pristatyta 723 kirviai; ruošiama oda ir kailiai balnams taisyti.

Šiaulių Ekonomija turėjo du svarbiu karo ir administracijos punktu: vieną Šiauliuose ir kitą Joniškyje. Šiuose miestuose buvo įrengti dideli maisto ir pašaro sandėliai. Šiaulių magazinas (sandėlis) buvo pataisytas, imta malti miltus, kepti duoną. Visa pristatydavo į sandėlį. Be to, buvo renkamos žinios kiek dvaruose javų, valgomųjų produktų, gyvulių, kad prireikus būtų žinoma iš kur ką imti. Dvaruose taip pat buvo kepama duona ir pristatoma į Šiaulius. Kur visi produktai dingo, ar sunaudojo sukilėliai, ar rusai, nėra žinių. Rengiamos ligoninės, skiriami gydytojai. Vėliau ligoninėmis ir gydytojais teko naudotis sukilėliams ir rusams, nes ties Šiauliais ir Joniškiu pasitaikydavo nuolatinių susirėmimų.

Didžiausias Laikinosios valdžios darbas buvo surinkti ir sudaryti sukilėlių kariuomenė. Šiaulių apskričiai vadovavo Cherubavičius, kurs vadinosi „Lenkų karo jėgų komendantu“. Jam padėjo dvarininkas Šemiata, o raiteliams vadovavo Goštautas. Laikinoji valdžia įsakydavo Ekonomijai pristatyti tam tikrą žmonių skaičių, o Ekonomija iš savo dvarų duodavo reikalaujamą kareivių skaičių su rūbais, ginklais, maistu kelionei ir dar kelioms dienoms. Kareivius pristatydavo į Šiaulius ir Joniškį, atseit, kur kam buvo arčiau. Atvykusius naujokus tam tikra komisija peržiūrėdavo, ar geri žmonės, ar tinkami ginklai, apdarai, arkliai, balnai. Netinkamus atleisdavo. Kareivius prisaikdindavo ir siųsdavo pas komendantą, kurs juos ruošė sukilimui.

Pačioje pradžioje, sudarant sukilėlių kariuomenę, buvo daugiausia išleista įsakymų bei paliepimų, bet vėliau įsakymų skaičius kaskart mažėjo. Ekonomijoj taip pat prasidėjo suirutės: administracija buvo silpna, valstiečiai ėmė bruzdėti, nustojo klausę administracijos. Valdžios pasikeitimai dar labiau trukdė visą darbą: čia rusų generolų įsakymai, čia sukilėlių armijos komendanto ar karininkų įsakymai. Pagaliau Laikinoji valdžia iškriko, sunku buvo ją besurasti, todėl pulkelių vadai patys imdavo ko tik sukilėliams reikėdavo. Gyventojai už visa kvitelius tegaudavo.

Ekonomijos administracijai teko pajusti daug vargo ir nemalonumų. Vieni pabėgo, kaip ankščiau buvo sakyta, dar prieš sukilimą, kiti, Laikinosios valdžios skirti, užėjus rusams, buvo atleisti, dar kiti liko senose savo vietose neliesti net po sukilimo.

Šiaulių Ekonomijos gyventojų daugumą sudarė valstiečiai. Bajorų buvo visiškai maža. Iš 16 dvarų buvo priskaitoma vos 117 bajorų, bet ir šie buvo daugiausia nuskurdę, vienas kitas turėjo savo ūkius, retas buvo ekonomu. Daug buvo net tokių bajorų, kurie tarnavo pas valstiečius. Ar šie bajorai dalyvavo sukilime, nėra žinių. Žydai, gyvenę Ekonomijos ribose, negalėjo dalyvauti sukilime, nes nieko gera iš sukilimo jie nelaukė. Be to, žydai neturėjo teisių, buvo niekinami. Aišku, kad nebuvo reikalo kištis į sukilimą. Taigi, visą naštą, kurią uždėjo Laikinoji valdžia Ekonomijai, teko pakelti valstiečiams. Negana to, kad valstiečiai turėjo dirbti dvaro žemę, mokėti mokesčius, atlikti visokias prievoles, — turėjo dar gaminti maistą, pašarą, duoti žmonių sukilimui. Laikinoji valdžia įsakė Ekonomijai pristatyti iš valstiečių tarpo 1464 vyrus: 1273 pėstininkus ir 191 raitelį. Ekonomijos valdyba Laikinosios Valdžios įsakymą perdavė ekonomams, kurie savo nuožiūra skyrė žmones. Pėstininkams įsakyta atvykti su rūbais, ginklais ir valgiu, o raiteliams su arkliais. Ekonomas daugiausia imdavo į kariuomenę tuos, kurie jo neklausydavo, buvo blogais darbininkais ar šiaip visiškai neturtingus. Be noro ėjo žmonės į kariuomenę, neklausė ekonomų įsakymo, neduodavo žmonių, ginklų. Paimtieji stengėsi pasprukti. Naujoji valdžia taip pat blogai elgėsi su žmonėmis. Tuo būdu sukilėlių eiles sudarė beveik neturtingasai luomas. Ekonomo pristatytus žmones Šiauliuose ar Joniškyje surašydavo į knygas: kas juos atvedė, kas toks, kurį ginklą su savim atsinešė ir t. t. Priimtuosius prisaikdindavo tarnauti ištikimai tėvynei. Iš reikalautų 1464 vyrų pristatyta tik iš 10 dvarų 765 vyrai, o iš likusių šešių dvarų nepristatyta nė vieno žmogaus. Karo komisija atleido 20 netinkamų kariuomenei žmonių. Grąžintuosius vėl įrašydavo į baudžiauninkų skaičių. Ginklai buvo menki: daugiausia namie dirbti durtuvai, dalgiai, šautuvų visiškai maža. Kareivius ėmė apie kovo mėn. 25 d.

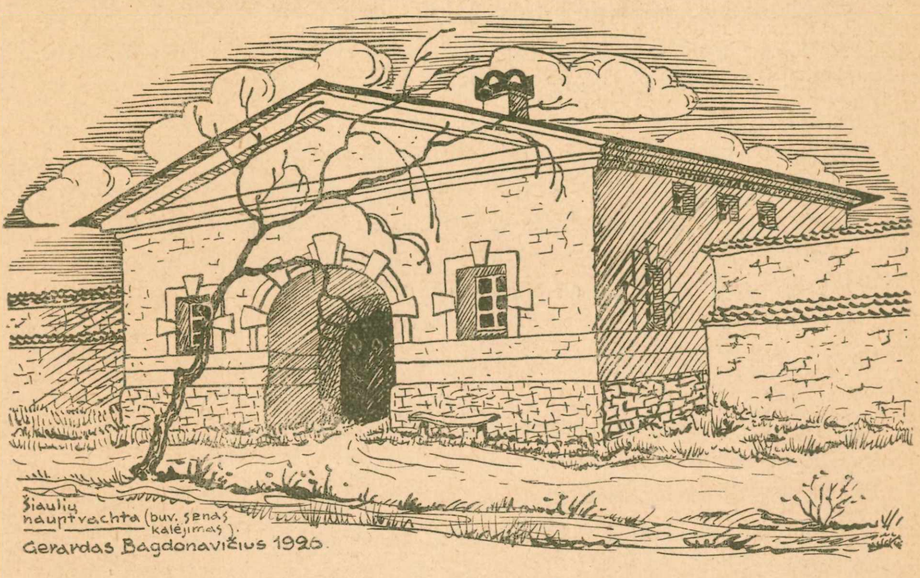
Šiaulių hauptvachta (buv. senas kalėjimas).
Gerardas Bagdonavičius 1926

Šiaulių senojo kalėjimo fasadas.

Sukilimo paskelbimas ir jo pradžia padarė didelę atmainą valstiečių gyvenime. Valstiečiai „laisvę“ ir „tėvynę“ savaip suprato: sukilimas, jų nuomone, turėjo išgelbėti juos iš baudžiavos, o iš ponų gautą dirbti sunkiomis sąlygomis žemę gauti į nuosavybę. Šitokiems valstiečių manymams buvo pamato, nes ponai bent tuo tarpu kiek gerėliau su jais elgdavosi, prašydavo talkon, kartais slapstydamies nuo rusų, gaudavo pastogę pas valstiečius, vienu žodžiu ponas valstiečiui tapo paprastas žmogus, pono autoritetas krito. Valstiečiai, gavę ginklų, sukinosi savo žmonių tarpe, ponas darėsi jau nebe baisus. Kovo mėn. pabaigoje valstiečiai dar klausė ekonomų, bet vėliau ėmė nebeklausyti: nebedavė žmonių sukilimui, maisto, ginklų, žodžiu to, ko reikalavo ekonomas. Kiek vėliau valstiečiai tiek įsidrąsino, jog jau pradėjo neiti baudžiavos, nebenorėjo sėti pono laukų. Laikinoji valdžia griebėsi policijos pagalbos, bet ir čia buvo sunku kas daryti. Po mėnesio, sukilimą paskelbus, valstiečiai ėmė keršyti ekonomams, dažnai užpuldavo juos, sunaikindavo knygas, kuriose buvo surašytos jų baudžiavos, duoklės, tardamiesi, kad neparašys naujų knygų. Ekonomai net patys ėmė drebėti, kreipėsi jau ne į Laikinąją valdžią, bet į rusų. Valstiečiai dar smarkiau puolė ekonomus, dvarus. Ekonomai visa pametę spruko kur kas galėjo, norėdami gyvi likti*).

Pagaliau valstiečiai ėmė dar smarkiau keršyti ekonomams. Gegužės mėn. 6—7 d. naktį sukilėliai užpuolė Kairių dvarą [6 klm. nuo Šiaulių], išieškoję visur karabinų, suėmė ekonomą Otto Eberhard Damelį ir nusivedę į mišką prie Šiaudinės smuklės tarpvartėje pakorė. Damelis buvęs rusų šnipas, pristatinėdavęs maistą rusams į Šiaulius. Jo kūną palaidojo Šiauliuose, vokiečių liuteronų kapinėse. Su kitais ekonomais valstiečiai elgėsi kiek švelniau: vienus, gerokai priluptus paleisdavo, kitus suimtus kiek palaikydavo ir t. t. Ekonomai pradėjo kreiptis į rusus, kad juos apgintų nuo panašių užpuolimų, siūlydamiesi rusams padėti**).

Ekonomai išbėgiojo: vieni pas rusus į Šiaulius, Joniškį, kiti net į Kuršą ir t. t. Nebeliko kas varą valstiečius į baudžiavą.

---

*) Ginkūnų dvaro ekonomas F. Kolankovskis rašo Stefankevičiui: „Mielas brolau! Patark mums kas daryti, bijome, kad neliktume be baltinių ir rūbų, kad mūsų taip neapiplėštų kaip Gitaruose. Žinai, kad turiu daug vaikų, Gal gali išrūpinti man pasą į Kuršą, kai ką iš rūbų ir baltinių išvežčiau, o visa kita tegul jau būtų namie Dievo žinioje. Jei ką gali, būk taip geras ir pranešk per tą patį žmogų, nes to prašo brolis ir tarnas Florjan Kolankowski. 1831 m. bal. 31 d. Ginkūnai".

**) Kiek vėliau tas pats Ginkūnų ekonomas Florjan Kolankowskis rašo Stefankevičiui į Šiaulius: „Mielas brolau! Iš Šubaičių atvykęs ūkininkas Grušas pasakojo man, kad šiandien anksti rytą sukilėliai užpuolė Kairius, ieškojo karabinų, bet neradę, paėmė su savim ekonomą Damelį ir jo kiemsargį. Gink Dieve, tas pat bus ir su manim! Ar negalėtum išrūpinti komandą į Ginkūnus. Aš pats padėčiau, užtikrinu, kad neapgausiu, galiu vaikus įkeisti. Pranešu apie tai brolis ir tarnas Kolankowski, 1831 m. gegužės 7 d. Ginkūnai.

Sakė, kad varą žmones grūdų vežti sukilėliams".

Pagaliau įvyko lemiami paskutiniai sukilėlių susirėmimai su rusais. Sukilėlius vedė Gelgaudas. Karių daugumą sudarė lietuviai savanoriai, maža dalis atėjusių lenkų. Užpuolimas įvyko 1831 m. birželio mėn. 26 d. [s. k.] iš trijų pusių: iš rytų — Panevėžio pusės, šiaurės — nuo Liepojaus pusės Dembinskio ir Šimanovskio sukilėlių dalys ir iš vakarų — Gelgaudo dalys. Rusų įgula susidėjo iš 5 atsargos batalionų, apie 2500 žmonių. Sukilėlių, sako, buvę daug daugiau. Rusų įgulai [daugiausia naujokai] vadovavo pulkininkas Kriukov'as. Įgulą paskirstė į tris dalis: vieną dalį pasiuntė į Liepojaus vieškelį, antrą į Vilniaus ir trečią — į Telšių. Be to, vieną batalioną pastatė prie ežero ir vieną — prekyvietės aikštėje kaip rezervą. Be to, Vilniaus kely rusai įsitvirtino. Sukilėliai prieš puldami ėmė šaudyti patrankomis. Šimanovskis ir Rolandas, kurie dėl Gelgaudo ligos vadovavo kariuomenei Telšių plente, vienu metu žygiavo į Šiaulius. Rusų bataliono dalis atrėmė sukilėlius durtuvais ir visiškai juos sutrikdė. Vos nepakliuvo sukilėlių patrankos rusams į nagus. Kovota beveik visą dieną. Sukilėliai buvo užėmę miestą, bet turėjo pasitraukti. Daug žuvo sukilėlių. Viena 3-jo šaulių pulko kuopa prigirdyta ežere. Lavonais buvo nuklotos miesto gatvės ir apylinkės. Rusų kareivius palaidojo pravoslavų kapinėse, bet jokio paminklo nepastatė.

Šitos kovos neturėjo gero pasisekimo, teko pasitraukti iš Šiaulių į vakarus. Birželio mėn. 27 d. Kuršėnų klebonijoj ėjo paskutinieji sukilimo vadų pasitarimai — ar tęsti karas Lietuvoj ar ne. Kuršėnuose atstatė nuo vadovybės Gelgaudą, padalino kariuomenę į tris dalis: vieną vedė Rolandas, antrą — Chlapovskis ir trečią — Dembinskis. Rolandas traukė Palangos link, tikėdamas, kad iš prancūzų ar anglų ateisią laivai su ginklais, nes jie tikrai buvo žadėti ir užpirkti; Chlapovskis ėjo į Jurbarko pusę, o Dembinskio kariuomenė ėjo į rytus — Meškuičių, Panevėžio ir Ūkmergės link.

Po paskutinio mūšio ties Šiauliais birželio mėn. 26 d. rusai, nugalėję sukilėlius, galutinai įsivyravo mieste ir visoj apskrityje. Bajorai ir kai kurie Laikinosios valdžios nariai tuojau pasidavė jiems ir pripažino jų valdžią. Tik Narbutas krito kovoje ties Šiauliais su savo 3 sūnumis, o Šemiata, Chzrubavičius ir Pšecislovskis išbėgo į užsienius.

Pradėjo veikti senoji Apskrities Valdyba. Buvęs Laikinosios valdžios pirmininkas Kownackis po sukilimo tapo bajorų vadu ir pildė rusų įsakymus daug geriau, negu sukilimo metu sukilėlių. Baudžiauninkai vėl turėjo rūpintis rūsų reikalais, gabenti sužeistuosius į Joniškį, taisyti daržinę Šiauliuose, rūpintis Šiaulių paštu, pristatyti šieno, gabenti ligonius [100 vežimų] net į Mintaują ir t. t. Kownackis įsakė Ekonomijos baudžiauninkams pristatyti rusų kariuomenei 66 jaučius ne mažiau kaip 5 pūdų svorio [nuo 116 kiemų po vieną jautį] ir 694 gorčius degtinės [nuo 11 kiemų 1 gorčius]. Pristatyta ne pilnas skaičius,—trūko 7 jaučių ir 66 gorčių degtinės. Kownackis 1831 m. XII 31 d. rašte prikiša už tat Ekonomijai.

Ekonomijos oficialinė sukilimo metu lenkų kalba pakeičiama rusų. Iš pradžių po sukilimo dar rašyta lenkiškai, bet nuo gruodžio mėn. pradedama vartoti rusų kalba.

Rusai ilgai ramino sodžių. Patruliai stovėjo prie vieškelių dar 1832 m. Daug žmonių bėgo iš sodžių ir nebuvo kas eina baudžiavą. Ekonomijos Valdyba prašė valdžią, kad patrulius perkeltų į tolimesnius sodžius nuo vieškelio.

Šiek tiek žmonėms nurimus, pradėta reikalauti mokesčių iždui pinigais ir žmonėmis, pagalvių, rekrutų. Už nemokėjimą mokesčių grasinama bausme. Sodžius nenurimo visiškai, dar 1832 m. gale nenorėjo eiti į kariuomenę.

Ūkio tvarkos nebuvo. Valstiečiai be baimės imdavo pono gėrybes, apmainydavo savo bloguosius gyvulius į pono geruosius, kirsdavo miškus, veždavosi į namus arba net parduodavo. Namie pas valstiečius susektus rąstus atimdavo.

Sukilimas pridarė daug nuostolių Šiaulių Ekonomijai. Po sukilimo pradėta tuos nuostolius apskaičiuoti. Nuostolių buvo labai įvairių. Baudžiauninkai nėjo dirbti į dvarą — žemė negalėjo būti išdirbta, nedavė to pelno, kurs buvo prieš sukilimą. Laikinoji Valdžia ėmė maistą, pašarą, rūbus, rusų kariuomenė taip pat nesigailėjo; daug išvogta miško, gyvulių ir šiaip turto sunaikinta. Sunku pasakyti, kurie daugiau nuostolių padarė, ar sukilėliai ar rusai.

Ekonomijos Valdyba apskaičiavusi prašė Rusų valdžią, kad grąžintų nuostolius. Valdžia pripažino tik tuos nuostolius, kurie buvo pateisinti kvitais, ir juos įskaitė į keletą metų mokesčio sąskaitą. Žinoma, nuostolių daugiau buvo padaryta, negu gauta. Manoma, kad gauta apie 100.000 rublių, bet tikrų įrodymų nėra.

Iš valstiečių atėmė karves, medžius, ūkio padargus ir kitokį turtą, paimtą iš dvarų. Kraštas nurimo.

Dar 1834 m. Šiauliuose buvo karo teismas (karo teismo komisija prie I pėst. divizijos), kur 1834 m. balandžio mėn. 28 d sprendimu kun. Kiprijonas Juozas Nezabitauskis, kaipo neklausąs teisėtos valdžios, buvo nuteistas mirties bausme, bet nuo jos pasprukęs į užsienius.

Po 1831 metų sukilimo rusai kaskart vis labiau ėmė kolonizuoti kraštą. Kolonistams buvo duodama įvairiausių lengvenybių. Pav., 1841 metų gruodžio mėn. 24 d. vyriausiuoju valdžios įsakymu nuo 1842 m. sausio mėn. 1 d. dvidešimt penkeriems metams, t. y. iki 1867 m. sausio mėn. 1 d. visi rusų kolonistai iš Didžiarusių gubernijų, vykstą gyventi į Lietuvą, buvo atleisti nuo įvairių mokesčių ir net nuo kareiviavimo pareigų. Dar ir dabar yra nemaža kolonistų iš tų laikų.

1848 m. Šiauliuose siautė maras. Maras prasidėjo birželio 25 d., atvežtas, rodos, su pašto siuntiniais iš Petrapilio. Pirmoji maro auka buvo pašto viršininkas Kornilevičius, tesirgęs vos 6 valandas. Paskui Šiauliuose mirė 23 krikščionys ir 316 žydų. Krikščionis laidojo jau tam tikrose kapinėse skyrium, nebenešdami į bažnyčią. Žmonės krisdavo gatvėse, kelionėje. Daug kas bėgo į miškus ir gyveno per visą maro metą. Žmonės nevalgė nei obuolių, nei kriaušių, nei uogų, nei agurkų, nes tuos daiktus laikė ligos pradžia. Iš Šiaulių maras paplito visoj Žemaitijoj. Daugiausia mirė žydų, bet kodėl — neišaiškinta.*)

1849 m. marą į Šiaulius užnešė kareiviai iš Vengrijos tačiau tais metais mirė labai nedaug.

1863 m. Šiauliams teko matyti antras sukilimas, tik jau daug mažesnio masto. Jis pradžioj Lenkijoj pasireiškė manifestacijomis, kurias policija draudsavo. Iš gatvių tada manifestacijos persimetė į bažnyčias, kur rasdavo ir kunigų, pritariančių sukilimui. Lietuvoje net kai kurie kunigai buvo sukilėlių vadai (kun. A. Mackevičius, pakartas Kaune, Račkauskas, sušaudytas).

Sulenkėjusieji Lietuvos bajorai ir kai kurie miestelėnai taip pat prisidėjo prie sukilimo. Prie sukilimo dėjos ir lietuviai, lenkų suvilioti. Pats sukilimas lietuviams buvo svetimas, lenkų primestas. Sukilėlių kariuomenės stovyklose lenkai draudsavo net lietuviškai dainuoti.

---

*) Vysk. M Valančius „Pastabos pačiam sau"; psl. 30 ir 33.

Sukilimo banga persimetė į Lietuvą 1862 m. Šiauliai buvo strategišku punktu. 1863 m. pradžioje Šiauliai buvo apsupti sukilėlių. Susisiekimas su Kaunu ir Vilniumi buvo nutrauktas, iš miesto rusų valdininkai galėjo išvažiuoti tik su apsaugos komandomis. Į Šiaulius atvyko daug rusų kariuomenės, daugiausia pėstininkų.

Pačiame mieste nebuvo žymių susirėmimų, daugiausia kovota toliau. Tik birželio mėn. sukilėliai išplėšė Šiaulių valsčiaus valdybą ir sunaikino bylas. Didžiausias smugis rusams buvo duotas liepos mėn. ties Papile, kur rusų kariuomenės dalis buvo apgaulingai įvesta į balas netoli sukilėlių sustiprintų vietų. Užmušta 3 karininkai ir nemaža kareivių. Visi užmušti atvežti į Šiaulius, paguldyti gimnazijos rūmuose ir palaidoti pravoslavų kapinėse. Žuvusių karininkų ir kareivių laidotuvės buvo labai iškilmingos: dalyvavo 3 generolai ir 40 štabo bei aukštesniųjų karininkų. Sukilėlių ties Papile žuvo 9, sužeista 18. Šiaulių apskrityje sukilimas negreit buvo numalšintas. Dar rugpiūčio 13 d. netoli Šiaulių sukilėlių buvo užpultas pašto vežėjas, kuris viską atidavęs. Šiaulių karo viršininkas įtarė vežėją, kad jis pats galėjęs atiduoti paštą, suėmė jį ir atidavė teismui. Užpuolimas, žinoma, įvyko dėl to, kad naujai sutvarkius paštą, iš Mintaujos į Šiaulius paštą tekdavo vežti naktį, o naktį lengva užpulti. Ateity buvo įsakyta paštą vežti dieną. Užpuolimų pasitaikydavo gan daug įvairiose vietose. Vilniaus gubernatorius ėmėsi griežtesnių priemonių, išsiuntinėjo visiems karo viršininkams raštą, reikalaudamas pranešinėti kas savaitę, kas jiems pavestuose rajonuose yra įvykę. Tarp kita ko krašte buvo patariama ištremtųjų sukilėlių į Rusiją ar bent į kaimus namus taip suardyti, kad juose sukilėliai rudenį ir žiemą neturėtų pastogės: išimti langus, duris, sugriauti krosnis, nuversti stogą. Jeigu kurioj nors vietoj tikimasi sutikti sukilėlių, tai iš tų vietų iškraustyti gyventojus, o jų gyvenamus butus taip pat suardyti, kad nieks negalėtų gyventi. Jei kuriose giriose nuolat gyvena sukilėliai, tai jose iškirsti plačius takus, kuriais laisvai galėtų eiti kariuomenė. Apskrityse siūloma sudaryti tam tikrus rajonus, kiekvienam rajonui paskirti gerą karininką su dalimi kareivių, kurie sektų ir gaudytų sukilėlius. Iš pagautų sukilėlių buvo atimami ginklai.

1863 m. rugpiūčio mėn. į Rygos arsenalą pasiųsta iš Šiaulių, atimti iš sukilėlių šie ginklai: šautuvų — 373, pistoletų

— 20, kardų — 33, dalgių — 22, pikių — 2, formų kulipkėms lieti — 18. Tie ginklai įvairiais laikais paimti iš sukilėlių. Be to, skruzdėlynuose atkasta apie 60 paslėptų šautuvų. Į skruzdėlynus buvo slepiami šautuvai, kad ne taip rūdytų*).

Šiauliuose sukilimo metu sukilėliams šaudyti ir karti buvo parinktas už miesto kalnelis, Zubovo Gubernijos lauke. Dabar šis kalnelis yra jau nebetoli miesto ir vadinamas „Sukilėlių kalneliu“. Šiauliuose yra dar žmonių, mačiusių kaip kardavo ir šaudydavo sukilėlius. Man pasakojo senukas d-ras Šalkauskas, kad jis, būdamas gimnazijos 3 klasėje, matęs keletą šiurpulingų scenų, kaip šaudė ir korė jo net gerus pažįstamus (Kvetkauską iš Joniškio, Brazulį). Kareiviai su muzika veždavo sukilėlius iš kalėjimo į kalnelį, kur juos šaudydavo arba kardavo. Daugybė žmonių lydėdavo juos. Sušaudytus ar pakartus užkasdavo, o arkliais sutrypdavo kapą, kad jokios žymės neliktų. D-ro Šalkausko kaimynas Kvetkauskas (iš Joniškio), vedamas į baisiąją vietą, pasakęs lenkiškai, kad „veda mane linksmybių“. Iš pradžių, sako, jis buvęs geras sukilėlis, bet vėliau rusai sučiupę jį beplėšiant žmones kaimuose. Apie sukilėlį Bagdonavičių pasakoja, kad jis manęs vesti, bet nesuspėjęs —buvęs suimtas ir sušaudytas. Buvo siųsta telegrama į Petrapilį, kad sulaikytų sprendimą, bet Muravjovas, sužinojęs apie tai, skubiai liepęs sušaudyti, nelaukdamas jokių pranešimų.

Šiauliuose buvo sušaudyti ar pakarti šie sukilėliai: 1) Scipionas Mečislovas, bajoras, 2) Morkis Jonas, valstietis, 3) Kvetkauskas Bronislavas, bajoras, pakartas, 4) Brazulis Kazimieras, valstietis, pakartas, 5) Bagdonavičius Paulinas, bajoras, buvęs junkeris, sušaudytas, 6) Kučevskis Aleksandras, bajoras, pakartas, 7) Kuprijanka Andrius, pabėgęs dragūnas, pakartas 1864 m. vasario mėn., 8) Kobilinskis Solub. Aleksandras, bajoras, pakartas 1864 m., 9) Pranaitis Jurgis, valstietis, pakartas 1864 m., 10) Sungaila Konstantinas, bajoras, pakartas 1864 m. vasario m., 11) Verbliugevičius Albinas, miestietis, pakartas 1864m. kovo mėn. 6 d.

Daug sukilėlių su šeimynomis buvo išsiųsti į Rusijos gilumą, jų turtas sekvestruotas. Ištikimi sukilimo malšintojai buvo apdovanoti medaliais. Iš Šiaulių miesto buvo apdovanotas Dovidas Medemas, gydytojas, Sidorovas Povilas ir kt.

---

*) Karo archyvas, psl. 144.

Šiaulių apskritis aprimo tik 1864 m. pradžioje. Po sukilimo buvo jaučiama didesnė priespauda, 1864 ir 1865 mt. atskirais įsakymais buvo uždrausta lietuviams spauda ir raštas vartoti.

1872 m. liepos mėn. didelis gaisras sunaikino Šiaulius: sudegė 144 namai (6 mūriniai ir 138 mediniai), kurie buvo įkainoti 377.998 rubl.

V.

Pramonės pažanga. Odų pramonė. Frenkelio ir Br. Nurokų įmonės. Pirmieji saldainių ir papirosų fabrikai. Zubovų Gubernijos pramonės centras. Lietuviai pramonininkai.

Po visų sukilimų, nelaimių ir priespaudos Šiauliai aprimo. Suvargęs ir nukentėjęs miestas pamažu ima augti, prekyba plėstis, pramonė kilti. XIX amž. antrosios pusės vidurys — Šiaulių miesto pramonės kurimosi periodas. Tuo metu Šiauliuose įkurta nemaža fabrikų.

1877 m. įsteigtas Ch. Frenkelio odų fabrikas, kuriame iš pradžių tedirbo vos 10 darbininkų. Kur dabar stovi didžiuliai mūro trobesiai, pradėjus fabrikui veikti, stovėjo du maži nameliai. Darbas fabrike buvo atliekamas rankomis. Pamažu fabrikas ima augti, darbininkų skaičius didėti. Imta statyti didelius mūrinius trobesius. 1889 m. pastatyta dalis dabartinio fabriko mūrų. Odos dirbiniai buvo parduodami ne tiktai tų laikų Rusijoj, bet ir užsieniuose. Ch. Frenkelis pirmasai ėmė gaminti raudonos spalvos padus ir vikpadžius. Odai išdirbti įvairūs dažai, rūgštys, medžio žievės buvo gabenamos iš Brazilijos, Argentinos ir kitų Amerikos kraštų. Ta medžiaga buvo atvežama Baltijos jūromis per Liepojaus uostą garlaiviais po 60 — 90 tūkst. pūdų. Smulkesnė medžiaga buvo gabenama iš vidurinės Rusijos, odos iš Montevideo, Rio-de-Jeneiro ir iš Indijos; padams oda buvo gabenama iš Pietų Amerikos ir Ukrainos.

1905 m. Ch. Frenkelio odos dirbiniai Paryžiaus parodoje apdovanoti aukso medaliu. Fabrikas ėmė dar sparčiau augti ir prieš Didįjį karą fabrike dirbo 800 darbininkų, metinė produkcija siekė net 14.000.000 aukso rublių.

1894 m. įsikuria antras mažesnis odos fabrikas Brolių Rogalinų, kuriame 1902 m. dirbo 40 žm. Odos buvo gaunamos iš užsienių. Dirbiniai buvo parduodami daugiausia Šiauliuose ir kituose Lietuvos miestuose. Odų išdirbdavo per metus apie 15.000. Po jo kiek vėliau, 1898 m. įsikuria stambus Brolių Nurokų odos fabrikas. Iš pradžios dirbęs mažesniu maštabu (65 darbin., 30.000 rub. metinė gamyba) darbus atliekant rankomis, ilgainiui išsiplėtė į didžiulį garinį fabriką.

Pirmasis šokolado ir saldainių fabrikas Šiauliuose įsteigtas 1876 m. Brolių Kaganovų. Fabrike buvo įrengti 3 garo katilai ir du motorai po 50 arklių jėgų. Fabrike dirbo daugiau kaip 200 darbininkų, kurių didesnę pusę sudarė vyrai. Moterys dirbdavo lengvesnius darbus, pakuodavo gaminius. Saldainių rūšis buvo gan gera ir siekdavo net didesniuosius Rusijos miestus, dargi tolimą Sibirą. Šokolado ir įvairių saldainių buvo parduodama kasmet po 40.000 pūdų, 400.000 rublių sumai. Žaliava šokoladui ir saldainiams gaminti buvo gabenama iš Kievo ir iš kitur. Fabrikas veikė iki Didžiojo karo. Po karo Br. Kaganovai sudarė akcinę bendrovę su Tilmansu Kaune, „Tilkos“ firma.

Iš senesnių fabrikų minėtini dar Iserliso papirosų ir tabako fabrikas, įst. 1882 m., kurio paliko dar mieste dideli mūro namai, keletas muilo, deguto, tepalo fabrikų.

Iš pradžių pramonė ir gamyba buvo bemaž išimtinai žydų*) rankose, kurie labiau sugebėjo išnaudoti ekonomines sąlygas ir turėjo didesnio prityrimo pramonės ir šiaip verslo įmonėms tvarkyti. Ilgainiui juos pasekė ir kiti. Čia ypatingai didelius nuopelnus tenka pripažinti Vl. Zubovui (sen.), plačios pasaulėžiūros ir didelės praktikos žmogui ir visuomenininkui, kuris netik pinigais rėmė kitų visuomeninius ir kultūrinius žygius, bet ir patsai, padedamas tokių savo dalyko žinovų, kaip V. Janavičius, inž. V. Bielskis, organizavo ir kūrė vietoje ekonominę būklę, keldamas savo krašto ūkį ir pramonę. Jo Gubernijos dvaras, dabar tapęs Šiaulių naujamiesčiu, virto tikru pramonės centru, kur gyvenimas virte virė: čia veikė alaus bravaras su 200.000 kibirų metine gamyba, špyžiaus liejykla, didžiulis garo malūnas ir k. Kitame gi jo dvare Aleksandrijoje 1886 m. įsteigtas koklių fabrikas, kurie gražiai buvo dirbami ir turėjo rinką ne tiktai vietoje, bet ir Petrapily, Maskvoje, Vilniuje ir kitur: jo gaminiai Vilniaus ūkio parodoje buvo atžymėti aukso medaliais.

---

*) Žydų jau būta Šiauliuose Jagelonų laikais, tačiau istor. dokumentai mini juos XVII amž. gale. 1701 m. bal. 30 d. karal. Jokubo Liudviko duota jiems privilegijų ir leista statytis sinagoga. Žydų bendruomenės laidojimo knygose buvęs pažymėjimas. kad žydų buvę čia tik atskiros šeimynos; jose kalbama apie žydąVulfą Nuroką, kuris, būdamas geru naru, ištraukęs iš ežero paskandintą bevežant per ledą bažnyčios varpą. To paties Nuroko, kuris buvo užmuštas kely, sūnus įsteigė 1748 m. žydų kapines, gi 1749 m. pastatė sinagogą, kuri 1882 m. policijos buvo uždaryta ir ją restauravus 1889 m. vėl atidaryta.

Pamažu į pramonės darbą įsitraukia ir kitų sluoksnių įmonės, amatininkai, ar šiaip tarnautojai, kurie arčiau jam prisižiūrėję, ima mėginti savo jėgas ir organizacijos srity. Taip 1911 m. Vl. Vaitkus įsikuria saldainių „Birutės“ fabriką, 1913 m. Gricevičius „Rūtos“ fabriką. Be didelių kapitalų ir prityrimo jie sugeba išplėsti savo įmones dideliu maštabu, greit užkariaudami sau rinką ne tiktai Lietuvoje, bet ir už jos ribų.

„Birutės saldainių fabrikas.

Pasauliniam karui iškilus ir vokiečiams okupavus Šiaulių miestą (1915 — 1918), visi tie fabrikai ir dirbtuvės ne tiktai nustojo dirbę, bet buvo tiesiog suardyti ar sugriauti ir per visą vokiečių okupacijos laiką jokios pramonės čia nebuvo.

Tik karui pasibaigus ir vokiečiams išsikrauscius iš mūsų krašto, prasidėjo pramonės atgijimas. Pirmiausia pradėjo veikti dirbtuvės statybos medžiagai gaminti (medžio apdirbimo „Ventos“ fabrikas), plytnyčios, kalkinės, keletas lentpiūvių. Odų fabrikų atstatymą paskatino karo intendantūra, duodama užsakymų ir avansų. Malūnai, saldainių fabrikai, alaus bravarai, spaustuvės taip pat greit atgijo. Be tų pramonės šakų, buvusių prieš karą, įsikūrė naujų — linų apdirbimo, alyvos, elektros gaminimo, avalinės ir kiti fabrikai.

Visi šie fabrikai, prieš karą dirbę plačiai Rusijos rinkai, dabar, mažu Lietuvos plotu negali pasiekti savo prieškarinio veikimo. Daugiausia pajuto tatai odų fabrikai: visi mažieji fabrikai neatgijo, o trijų didžiųjų odų tabrikų (Frenkelio, Nuroko, Choronžickio) gamyba 1926 m. vos pasiekė $^{1}/_{6}$ ($15^{0}/_{0}$)

prieškarinės gamybos dalį, paskutinį gi laiką dar sumažėjo, Choronžickio fabrikui užsidarius, o kitiems sumažinus savo gamybą. Prieš karą visi Šiaulių fabrikai perdirbdavo apie 1 milijoną odų, iš kurių buvo galima pagaminti apie 39 mil. padų porų, dabar gi teperdirbama apie 80.000 odų viršutinei medžiagai (juktas, chromas ir k.) be to gi pasunkėjo darbo sąlygos: prieš karą buvo gaminama vienos rūšies oda (padams), o dabar įvairių rūšių ir kiekvienos ne po daug. Alaus gamyba sumažėjo 3 kartus; malūnų ir saldainių produkcija pasiekė prieškarinę normą. Užtat atsirado naujos rūšies pramonė, turinti savo šaknis žemės ūkyje ir rodanti tendencijos stiprėti ir kilti, tai — žemės ūkio gaminiams (linams, sėmenims, pienui, kazejinui) perdirbti fabrikai ir gamyklos.

Dabartinį laiką (1929 m.) Šiauliuose veikia šios žymesnės pramonės įstaigos: 2 stambieji odų fabrikai J. Frenkelio ir brolių Nurokų, vidutinio tipo — Faino ir mažesnio — Rogalino; jų metinė produkcija siekia arti 17 mil. litų, darbininkų dirba arti 500. Avalinės „Bato“ fabrikas tampriai surištas su Frenkelio ir Nuroko odų fabrikais, kurie yra beveik vienintėliai tos firmos savininkai; jo metinė produkcija apie 2 mil. litų; dirba apie 200 žm. Saldainių dirbtuvės 2 stambesnės — „Rūta“ ir „Birutė“, 2 mažesnės — „Aušra“ ir „Fortūna“; jų visų metinė produkcija apie 2 mil. litų; dirba apie 250 žm. Amerikos Lietuvių Akcinė Bendrovė, turinti savo elektros gamyklą Rekyvos dvare, kuri teikia elektros energiją ne tik Šiauliams, bet ir Radviliškiui bei jų apylinkėms, gaudama už ją per metus arti 800.000 litų ir savo durpyną Piktmišky, kurio gamyba duoda per metus apie 18.000 tonų. Gubernijos alaus bravaras su metine produkcija apie 1.500.000 litų. Linų perdirbimo dirbuvė „Semlin“ su metine produkcija 250—300 vagonų linų ir 150 darb. ir „Litlin“ (Gubernijoje) su 45 darb. Muilo ir tepalo dirbtuvės — Zivo, Davido ir Rabinavičiaus su met. produkcija apie 500.000 litų ir 40 darb. Rubinšteino girnų dirbtuvė — mala titnagą ir daro lietines girnas malūnams su met. prod. 50.000 lt. „Staro“ dažų fabrikas, rodąs tendenciją didėti ir plėstis. Inž. V. Janavičiaus garinė plytnyčia (Aleksandrijoje) su met. prod. $1^1/_2$—2 mil. plytų ir 35 darb. 6 gariniai malūnai: Rubinšteino-Bero, Kalmanavičiaus, Riklio, Suginto, Kamieneco, Novickio su met. produkcija 1 mil. litų ir 50 darb. Anglų-lietuvių pramonės ir prekybos korporacija su met. prod. 800.000 lit., 35 darb. ir t. t. Be tų didesnių fabrikų ir dirbtuvių čia yra visa eilė mažų pramonės įstaigų ir dirbtuvėlių, k. a. kazeino, skardos dirbinių, svarstyklių, gilzų, virvių, špagato ir mašinų diržų, kojinių, trikotažo, nerimo, šaltkalvių ir kitokios dirbtuvės, verpyklos, knygų spaustuvės ir t. t.

Prekyba Šiauliuose iš senų laikų ėjo gyvai, ypač ją paskatino Joniškio-Tauragės plento įrengimas 1830 m., dėka kuriam Šiauliai atsirado ant trakto, jungiančio Rygą su Berlynu, taip jau 1871 m. Liepojaus-Kaišedorių geležinkelio linijos pravedimas. Vyriausioji prekė be odos gaminių čia buvo žemės ūkio produktai — linai, gyvuliai, paukščiai, vaisiai, taip pat miško medžiaga. Taip, apie 1900 m. iš Šiaulių išgabenama buvo į Vokietiją, Angliją ir kitur apie 300 — 350 tūkst. pūdų įvairių grūdų, apie 30.000 pūdų linų, 60.000 pūdų sėmenų, apie 1500 vagonų miško medžiagos ir t. t. Prekyba buvo daugiausia urmininkų, beveik išimtinai žydų, rankose, kurie supirkinėjo ūkio gaminius per savo agentus po kaimus ar turgus (Šiauliuose esti jie net 3 dienas per savaitę); kartais betgi sudarydavo ir jiems konkurencijos iš toliau atvykstantieij pirkliai į didesnius jomarkus bei mūges, ypač arklių čia suvedama buvo per vieną jomarką iki 1000 — 1500 galvų, o paprastą turgų iki — 500 galvų, iš kurių daug eksportuojama buvo į užsienį kasyklų ir net karo reikalams, didžiai vertinant jų ištvermingumą.

Bendras prekybos bei pramonės įstaigų skaičius 1901 m. Šiauliuose buvo 416, tame skaičiuje fabrikų ir dirbtuvių odos — 3, degtinės — 1, muilo — 2, alaus, saldainių, tabako, garo malūnų po 1, banko kontoros — 3, miško medžiagos — 7, žem. ūkio mašinų sandėlių 1 (Zubovų įst. „Progresas“), spaustuvių — 3, viešbučių ir užvaž. namų — 12, alaus sandėlių ir alinių — 23, spirito varykla ir degtinės monopolių — 5 su 600.000 rub. apyvarta (pačiame mieste išgerta buvo 1901 m. 16.064 kibirai už 121.884 rub.), restoranų — 5, vaistinių — 3, geležies krautuvių — 7, grūdų ir linų prekyb. įstaigų — 13, mėsinių — 23, manufaktūros — 25.

Visa tų įstaigų bei įmonių apyvarta mokesčių inspekcijos apskaitymais 1901 m. siekė 9.275.225 rublių, jų grynas pelnas gi pačių savininkų nurodymais — 445.832 rub.

Amatų darbas davė užsiėmimo 1733 žmonėms, jų tarpe 922 meistrams, 533 jų padėjėjams ir 278 gizeliams (mokiniams), daugiausiai žydų (apie 80%).

Apie to laiko judėjimo gyvenimą liudija Šiaulių geležinkelio stoties keleivių judėjimas: pav. 1901 m. per metus čia išvykdavo bei atvykdavo apie 117.000 žmonių. Pinigų Šiaulių paštu išsiunčiama buvo virš 2 mil. rublių, gaunama arti 3 mil. rub.

Laikraščių išsiplatinimas, lietuvių spaudai dar esant uždraustai, ir šiaip spaudai neįgijus dar tos reikšmės, kurios ji šiandieną turi, buvo labai nežymus: į Šiaulių paštą teateidavo 485 egz. įvairių laikraščių 928 ėmėjams. Nedaug tą laiką teturėjo Šiauliai ir švietimo įstaigų, rusų valdžiai įvairiais būdais varžant liaudies švietimosi pastangas.

Iš aukštesnių mokyklų tebuvo dvi gimnaziji — vyrų ir mergaičių. Šiaulių vyrų gimnazija įsteigta 1851 m. vietoje penkiaklasės bajorų mokyklos ir pervesta iš Svisločiaus (Gardino gub.). Jai namas įstatytas daugiausia šiauliečių bajorų surinktomis aukomis (13.000 rub.); plytos ir medžiagos dalis atvežta iš Pašiaušės buv. vienuolyno rūmų. Mokinių iš pradžių buvo 350 — 570, beveik išimtinai bajorų ir aukštesnių valdininkų vaikai; tas skaičius po lenkų sukilimo nuo 1862 m. sumažėjo iki 202 — 180; tik nurimus kraštui, nuo 1890 m. tie skaitmens ėmė kilti ir 1882 m. jie pasiekė net 524 mok., tačiau, pradėjus varžyti mokinių stojimą, vėl ėmė mažėti: 1882 m. įsakymu į gimnaziją nebepriimami vaikai tų tėvų, kurie „verčiasi nepadoriais verslais, taip pat tų tėvų, kurie dėl savo mažo išsimokslinimo ir proto išsilavinimo nesugeba tinkamai prižiūrėti ir auklėti savo vaikų ir kurie negali duoti reikalingų lėšų einantiems mokslą“; 1887 m. įsakymu nustatyta, kad žydų gali būti priimta į gimnaziją ne daugiau kaip 10°/₀. Iš pradžių metinis mokestis buvo 10 rub., nuo 1859 m.— 40. Tais laikais gimnaziją lankydavo kartais net gerokai suaugę vyrai, nes priimant nebuvo žiūrima į mokinio amžių; taip, 1862/63 m. I klasėje buvo 1 mokinys 19 metų ir 1 mokinys 20 metų; II kl. 8 mok.— 18 metų, kitose gi klasėse buvo net 20 - 27 m. amžiaus.

Gimnazija gaudavo kasmet iš valdžios iždo 7.359 rubl., nuo 1902 m. — 25.858 rubl. Gimnazija be geroko fizikos kabineto turėjo gan didelę biblioteką iš 11.327 tomų. Dabar gimnazija mokinių skaičium pralenkė visus laikus. Po karo gimnazija atidaryta 1918 m. balandžio mėn. 1926 m. gimnazija šventė 75 metų sukaktuves.

Šiaulių mergaičių gimnazija įsteigta 1898 m. Iš pradžių buvo tik keturios žemesniosios klasės. Tinkamo trobesio nebuvo, tenkinosi paprastu išnuomuotu namu, paskui visuomenės rūpesčiu ir lėšomis pastatyti nuosavi mūro namai. Didžiausias gimnazijos šelpėjas buvo N. N. Zubovas, davęs netoli savo parko didelį sklypą rūmams statyti ir 50.000 plytų. Be to stambesnieji dvarininkai sutiko apsikrauti mokesčiais gimnazijos statybai po 4 kap. nuo dirbamos žemės, sudarydami apie 10.000 rub. kapitalą. Kiek smulkesnės sumos gautos iš kredito draugijos ir rinkliavų. 1902/3 mokslo metais mokinių buvo 280; tikybos atžvilgiu: stačiatikių — 39, katalikių — 84, liuteronių — 5, izraeličių — 152; luomo atžvilgiu: bajorų ir valdininkų tėvų — 95, miestelėnų — 171, valstiečių — 14. 1906 m. vasario mėn. 17 d. gimnazija kuriam laikui buvo uždaryta sąryšy su neramumais, kilusiais vyresnėse klasėse.

Žemesniosios mokyklos buvo įsteigtos: 1836 m. — valdžios parapinė (stačiatikų) mokykla, 1869 m. mergaičių triklasė mokykla (steig. Gomolickienė), turėjusi 1902 m. 165 mok., 1899 m. žydų Talmud-tora su 2 klasių programa, kuriai Šiaulių fabrikantas Ch. Frenkelis išstatė gražius mūro namus dabartinėje Stoties gatvėje. Paskiau atsirado miesto mokykla ir dar kelios liaudies mokyklos ir žydų chederai. Kaip mažai terūpėjo tada švietimo reikalai, rodo ne tik nepaprastai mažas mokyklų skaičius, bet ir tai, kad Šiauliuose, griuvus rusų valdžiai, neatsirado nei vieno nuosavo mokyklos namo, išskyrus gimnaziją, kurios irgi buvo statytos daugiausia visuomenės, ne valdžios ar savivaldybės lėšomis bei pastangomis.

VI.

Šiaulių visuomeninis gyvenimas. Lietuvių tautinis judėjimas. 1905—1906 m. rusų revoliucijos atgarsiai. Gyventojai.

Visuomeniniu atžvilgiu Šiauliai visą laiką, galima sakyti, ėjo priešaky kitų Lietuvos provincijos miestų, varžydamiesi dėl jo prieš didįjį karą nebent su Mariampole. Lietuvių spaudos draudimo ir šiaip rusų reakcijos metu viešasai gyvenimas reiškėsi čia neskaitlingose organizacijose, daugiausia labdarybės ar šiaip kuriais specialiniais uždaviniais, su nepaprastai dideliais sunkumais registruojamos bei akylai sekamos. Duodame čia jų beveik ištisą neilgą sąrašą:

Piliečių klubas, įsteigtas 1868 m., vaikų prieglauda, įst. 1875 m. gr. A. V. Zubovienės ir jos išlaikoma, miesto ligoninė, įst. 1843 m., žydų ligoninė, įst. 1890 m., žydų prieglauda, labdarių dr-ja, moterų dr-ja beturčiams žydams šelpti, Šiaulių gimnazijos beturčiams moksleiv. šelpti dr-ja, įst. 1891 m., gaisrininkų dr-ja, įst. 1872 m., Šiaulių gydytojų draugija, įst. 1900 m., „Varpo“ scenos muzikos dainos dr-ja, įst. 1908 m., šv. Juozapo darbininkų dr-ja, Viešosios bibliotekos dr-ja, žydų muzikos dainos dr-ja „Gazomir“, Kauno ūkio dr-jos Šiaulių skyrius, Šiaulių vartotojų dr-ja, 2 viešosios bibliotekos ir dar viena kita kultūrinė bei ekonominė įstaiga.

Skyrium tenka pažymėti čia kaip reikšmingesnę kultūrinę organizaciją Šiaulių Bibliotekos Draugiją, kurios veikliausiu darbuotoju buvo St. Lukauskis, didžiuoju rėmėju Vl. Zubovas, padovanojęs jai garsųjį Šiaulių Ekonomijos Archyvą ir savo didelį knygyną; deja, jie abu dabar, berods, yra visiškai žuvę, dalį knygyno per karą išgabenus rusams, kitą gi — sunaikinus bei išgabenus vokiečiams. Savotiška rusinimo organizacija — apskrities blaivybės globos dr-ja (įst. 1897 m.), kuri ruošdavo dažniausiai tuščioje auditorijoje rusų kalba paskaitas su šviesos paveikslais ir laikė biblioteką su skaitykla ir dvi arbatines. Dėliai savo nepopuliarumo ji faktinai nebuvo niekam kenksminga, be to gi, berods, jos dėka Šiauliuose turime kol kas vienintėlius teatro namus, d-ro Veintraubo statytus.

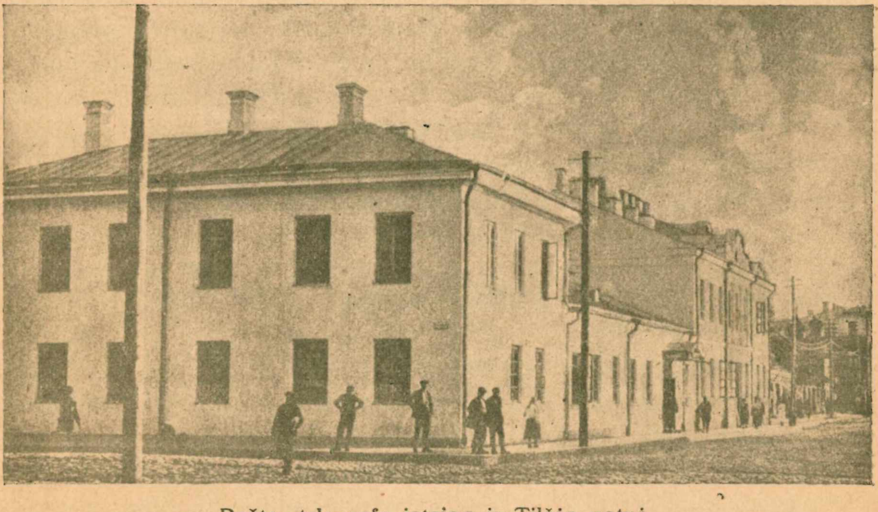

Pašto - telegrafo įstaiga ir Tilžės gatvė.

Didžiuma visuomeninio darbo, ypač tautinėje bei politinėje srity ėjo slaptai. Šiauliai spaudos draudimo metu buvo svarbus liet. knygų transporto bei jų platinimo punktas, kur jos turėjo gerą ir saugų sandėlį Gubernijos bravaro rūsiuose. Tik 1904 m. spalių 31 d. pavyksta viešai pasirodyti lietuvių veikėjams, suruošus čia pirmąjį lietuvišką spektaklį (slaptų savybės vakarėlių su vaidinimais jau būta ir anksčiau). Vaidinta „Amerika Pirty“ Joniškio padėgelių naudai. Spektaklis praėjo žmonių kupinai pripildytoje salėje didžiai pakelta nuotaika ir netikėtais siurprizais... rusų administracijai: isprauniko reikalavimu orkestrui užgriežus rusų tautinį himną (buvo rusų-japonų karas!), visa publika demonstratyviai apleido salę, iš viršaus gi pasipylė proklamacijų lietus.

Tas viešasai lietuvių pasirodymas žymiai pakėlė jų tautos vardą svetimtaučių akyse ir palengvino kovą su ištautėjimu. Lietuvių tautinei akcijai čia daug padėjo gana skaitlingas susipratusių inteligentų būrelis, kurių tarpe žymėtini šie vardai: A. Janulaitis, K. Venclauskis, St. Jakševičiūtė (Venclauskienė), A. Povylius, Žiupsnis, J. Ambrozaitis („Šiaulių dėdė“), Vl. Zubovas, visokiais būdais ypač pinigais remdamas tą darbą ir visa plejada jaunesnių darbuotojų. Dėlto kurį laiką Šiauliai buvo nelyginant centru, kur kasmet į jų istorines gegužines (Būbiuose, Andrejave, Aleksandrijoje) suvažiuodavo iš visos Lietuvos jos veikėjai ir moksleivių jaunimas pasitarti ir nusistatyti įvairiais visuomeniniais ir politikos klausimais.

1905 m. Birželio 12 d. Liaudies Namų salėje buvo vaidinama lietuviškas veikalas „Audra giedroje“. Viso veikalo vaidinimo metu buvo gan ramu ir atvažiavėliai iš kitur moksleiviai tvarkingai laikėsi. Po vaidinimų turėjo prasidėti šokiai, tik staiga pasipylė proklamacijos, lietuviškai rašytos. Kai kas norėjo išeiti iš salės, tačiau jaunimas neleido. Šiek tiek nurimus šokiai buvo tęsiami. Apie 3 valandą nakties kažkas iš šokėjų paprašė sustabdyti šokius ir pranešė, kad vienas jų draugas esąs areštuotas ir kad skubiai reikią eiti išvaduoti jį. Jaunimas su didžiausiu triukšmu ir revoliuciniais šūkiais veržėsi išeiti iš salės, užklupo prie durų stovėjusį policininką. Nors policininkas aiškinosi, jog areštuotasai nieko bendro neturįs su šia jaunimo grupe, tačiau visi suėjo į arešto namus areštuotojo išvaduotų. Nukėlus vartus įsiveržė minia į kiemą, ėmė daužyti akmenimis langus. Išvadavus areštuotąjį, minia išsiskirstė, šūkaudama ir šaudydama į viršų.

1905 m. revoliucinis judėjimas iš didesniųjų miestų persimetė į Kauną ir netrukus į Šiaulius. Kaune pradėtos demonstrancijos sausio mėn. 11 d., o Šiauliuose paskelbtas darbininkų streikas sausio 18 d. Netrukus buvo padidintas atlygintas.

Vasario 25 d. generalgubernatorius išleido privalomąjį įsakymą visoms Kauno gubernijos miestų ir miestelių amatininkų ir pramonės įmonėms, kad kiekvienos įmonės ar fabriko matomoje vietoje būtų iškabinta lenta su įrašu apie pradžią ir pabaigą darbo dienos ir kiekvienos pertraukos ir kad darbo valandų skaičius nebūtų didesnis kaip 10 val. Kiekviena įmonė ar fabrikas turi surašyti tikslius darbininkų ir tarnautojų sąrašus.

Gegužės 3 d. įvyko visuotinis Šiaulių fabrikų darbininkų ir amatininkų streikas. Nutrauktas darbas aptiekoje ir gimnazijoje. Patiekti darbininkų reikalavimai ekonominio pobudžio.

Liepos 20 — 30 d. pirmą kartą po 40 metų pertraukos buvo sušaukti apskričių dvarininkų ir žemvaldžių suvažiavimai turto cenzui nustatyti, kad galėtų dalyvauti būsimose žemės savivaldybėse. Turto cenzas Šiaulių apskričiai nustatytas 20 dešimtinių. Įgaliotiniu į žemės komisiją nuo Šiaulių apskr. išrinktas Eugenius Romeris.

Rugpiūčio 4 d. išleistas manifestas Valstybės Dūmai sudaryti.

Rugp. 26 d. išleistas Kauno gubernijai įsakymas šio turinio: 1) Draudžiama namų savininkams ir nuomininkams leisti rinktis butuose sueigoms, nukreiptoms prieš bendrą tvarką ir rimtį; 2) Miestuose ir miesteliuose, kur yra nuolatinės policijos valdininkų bustinės, namų savininkai turi pranešti policijai apie atvykusius ir išvykusius asmenius; 3) Draudžiama įkalbinėti įmonių ar fabrikų darbininkus nedirbti; 4) Ta pat daryti draudžiama su vežikais, konkininkais, garlaivininkais; 5) Draudžiamas bet kurių susisiekimo priemonių ardymas ir naikinimas (tiltai, keliai, telegrafas ir telefonas); 6) Draudžiama plėšyti skelbimus valdžios įstaigų ir valdininkų; 7) Draudžiama važinėti dviračiais be tam tikro policijos leidimo. Įsakyta prikabinti prie dviračio pirmojo ir paskutiniojo rato numerius, turėti su savimi leidimą ir parodyti pareikalavus valdžios įstaigų valdininkams. Policijai ar kariams įsakius sustoti, tuojau nulipti nuo dviračio ir t. t.

Spalių 7 d. leista įvairios iškabos be rusų kalbos rašyti greta ir kitomis vietos kalbomis.

Spaudą atgavus po 1906 m., prasideda kurtis įvairios draugijos, kurios, nors ir varžomos, šį tą veikia kultūros, švietimo ir kitose srityse, k. t. „Varpo“ scenos — muzikos — dainos dr-ja, šv. Juozapo Darbininkų dr-ja, blaivybės ir k. Dauguma šviesuomenės spietėsi apie „Varpo“ dr-ją, kuri turėjo keletą šimtų narių įvairiausių profesijų ne tik iš Šiaulių, bet ir provincijos ir pasižymėjo plačiai išplėstu veikimu — vaidinimais, koncertais, paskaitomis, biblioteka; dalyvaujant jame žymioms scenos jėgoms, k. t. Venclauskienei, Vasiliauskienei, Žemkalniui, Puidienei, A. Povyliui ir k. per metus suruošiama buvo (1911 — 1912 m.) po 20 — 30 spektaklių; be to buvo daroma paskaitų (po 10 — 20 į metus) ir t. t. Užėjus karui, visas „Varpo“ dr-jos turtas ir knygos žuvo ugny. Jo veikimas kuriam laikui buvo atsinaujinęs vok. okupacijai baigiantis, tačiau 1921 m. rekvizavus jo naujai įtaisytą butą liet. kariuomenės reikalams, jis galutinai likvidavosi palikęs liet. tautinės kultūros istorijoje žymų pėdsaką.

Kaip didėjo Šiaulių miesto gyventojų skaičius įvairiais metais, rodo žemiau paduodamieji kaikurių metų gyventojų skaitmens. 1825 metais Šiauliuose buvo vos 1.742 gyventojai. Jau 1839 m. skaičius padidėjo iki 2.325. 1848 m. — 4.253 ir 318 namų. Antroje XIX a. pusėje gyventojų skaičius nuolat didėja. 1858 m. Šiauliuose būta jau 6.886 gyventojai (3.264 moterys ir 3.622 vyrai). Jei ne smarki emigracija į Ameriką, gyventojų skaičius būtų buvęs daug didesnis.

Kaskart Šiauliams stiprėjant, tapus žymiu prekybos ir pramonės centru, į Šiaulius ėmė burtis naujų gyventojų. 1863 m. sukilimo metu Šiauliuose buvo jau 15.896 gyventojai, vadinasi, per penkerius metus gyventojų skaičius padidėjo daugiau kaip dveja tiek. Po sukilimo sukreto Šiauliai nustojo daugybės gyventojų. 1866 m. vėl sumažėjo. Ką buvo priaugę 1863 m. iki 15.896 gyventojų, tai 1866 metais nukrito daugiau kaip dveja tiek, gyventojų buvo vos 6.239. Gyvenamųjų namų buvo: mūro —26, medinių — 682. Pramonė taip pat nusmuko, tebuvo tik 6 alaus daryklos, 2 midaus ir 1 degtinės. 1867 m. amatininkų buvo 194: duonos kepėjų — 37, bulkų kepėjų — 11, mėsininkų — 14, siuvėjų — 25, batsiuvių — 30, modisčių — 4, kepurininkų — 7, stalių — 13, vežikų — 13, laikrodininkų — 7, kirpėjų — 3 ir t. t. Į šiuos skaičius įeina meisteriai, darbininkai ir mokiniai. Jų tarpe provoslavų — 1, katalikų — 28, liuterių — 15 ir žydų — 150.

1870 m. gyventojų buvo 13.343 ir 846 namai, 1874 m. — 13.174 gyventojai. Jų tarpe pravoslavų — 836, vientikių — 2, katalikų — 2.694, protestantų — 268, žydų — 9.372 ir karaimų — 2.

Po penkerių metų, t. y. 1879 m., Šiauliuose buvo jau 15.452 gyventojas (8655 vyrai ir 6796 moterys). 1880 m. — 15.901 gyventojas, jų tarpe 3093 katalikai ir 234 evangelikai. Be bažnyčios, cerkvės, kirchės buvo dar 14 žydų maldos namų, 754 gyv. namai (72 mūriniai), 12 krautuvių ir 320 krautuvėlių. Mieste buvo 269 amatininkai. 1881 m. buvo 16.152 gyventojai, 1883 m. — 19.849 gyventojai. Po dešimties metų (1893) — 22.302 gyventojai, o 1914 m. — 23.624.

Po karo gyventojų skaičius ėmė didėti. Karo metu manoma, kad gyventojų skaičius svyravęs nuo 4.500—6.000. 1920 — m. arti 20.000 (rinkimų sąrašuose senesnių kaip 20 m. — 8545 žm.). 1923 m. visuotinio gyventojų surašinėjimo daviniais Šiauliuose buvo 21.387 gyventojai, o 1929 m. sausio mėn. 1d. — 22,580.

VII.

Didysis karas ir Šiauliai. Vokiečių kariuomenės okupacija ir jos valdžia. Lietuvių Konferencija Vilniuje ir Nepriklausomybės atgarsiai. Savivaldybių kūryba. Vok. kariuomenės evakuacija. Bolševikai. Bermontininkai. Visuomenės kova su okupantais.

Kilo didysai karas. Lietuva virto rusų-vokiečių karo vieta. Daug vargo ir nelaimių turėjo ramūs krašto gyventojai, daug padaryta nuostolių visam kraštui, bet daugiausia Šiaulių miestui ir jo apylinkėms.

1915 m. balandžio mėn. 17 d. vokiečių kariuomenė po ilgų kovų paėmė Šiaulius, tačiau pabuvus pusę mėnesio, turėjo vėl pasitraukti. Apylinkėse kovos nesiliovė iki liepos mėnesio. Per visą tą laiką degė dieną naktį kaimai, dvarai, miesteliai. Degė jie ne tiktai šūvių padegti, bet dažnai vienų ar kitų kariuomenių tyčia padegami. Daug buvo atsitikimų, kad rusų ar vokiečių kareiviai, vejami iš kurios nors apylinkės, padegdavo ištisus kaimus, dvarus, miestelius, Jokie prašymai nieko negelbėdavo; įnirtę kareiviai nieko nepaisydavo. Nukentėjo ne tik Šiauliai, kur sudegė 65⁰/₀ viso miesto namų, bet visas

Ventos ir Dubysos pakraštys: Kuršėnai, Kurtavėnai, Bazilionai, Bubiai, Papilė, Kužiai, Gruzdžiai, Viekšniai, Mažeikiai ir kt. Daug su žeme sulyginta kaimų ir dvarų.

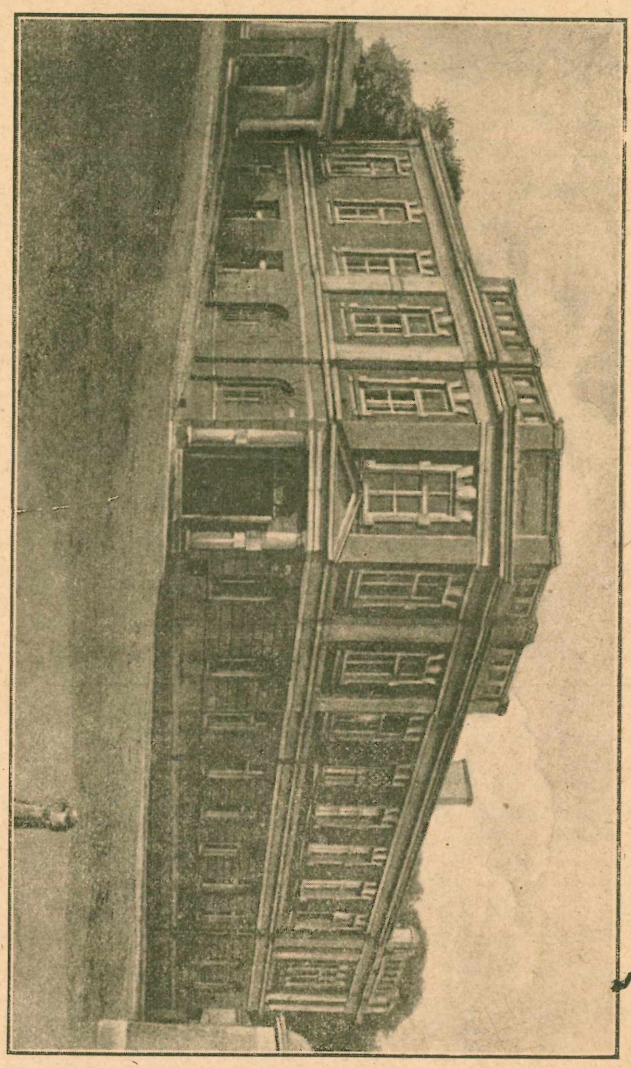

Lietuvos Banko Šiaulių Skyriaus rūmai.

Ne tiktai ugnim ir kardu buvo naikinamas kraštas. Palaidos vokiečių kariuomenės dalys smarkiai plėšė gyventojus, atiminėjo arklius, galvijus, maisto produktus ir kitą turtą. Iš Šiaulių išvežta be jokio atlyginimo daug prekių, žaliavos, Ch. Frenkelio odos fabriko mašinos, įstaigų ir privačių asmenų baldai ir t.t.

1915 m. liepos mėn. vokiečių kariuomenė galutinai paėmė Šiaulius.

Okupacinė krašto valdžia buvo be galo griežta. Mieste ir kaime žandaras buvo lyg koks siaubas, kurio visi žmonės turėjo bijoti, net ir lenktis. Jau antraisiais metais užėmus Šiaulius buvo išleistas miesto galvos, Morsbacho įsakymas, kur skelbiama, kad „Visi miesto wyrai, moteros ir vaikai tur vokieciu apicierius užsimencius vieta vokieciu karumenes mandagei sveikinti. Toliaus tur visi gyventojei vokieciu kareiviams ant gatves vieta duot norint ir reiktu ir nuo trotuora nuzengti. Pasipriesijimas bus [aštrei baudziamas. Siauliose, rugpjucio 17 d. 1916. Miesta galva pasiraže Morsbach Leutnant." (įsakymo kalba nepakeista).

Šiaulių apskritis buvo padalyta į tris „kreizus" (Šiaulių, Joniškio ir Kuršėnų). Gyventojams uždrausta važinėti arba vaikščioti iš vieno kreizo į kitą. Važinėti geležinkeliais taip pat uždrausta.

Dėl to miesto gyvenimas visai sunyko: nustojo dirbę fabrikai apmirė visas gyvenimas. Miestas jau 1916 m. pritruko duonos. Miesto galva Morsbachas išleido štai kokį įsakymą: „Uždrausta prekiauti javais, miltais ir duona. Miltai ir duona išduodama gyventojams tiktai per miesto paskirtus kepėjus. Kiekvienas gyventojas turi pirktis duonos ir miltų tiktai pas savo nuovados kepėją. Išduoti duonos pakeleivingiems leista tiktai burmistrui sutikus. Kiekvienam gyventojui paskirta dienai po 125 gr. miltų arba 170 gr. duonos. Pirktis iš karto leidžiama tik tiek, kiek reikėtų visai savaitei (0,875 kg. miltų arba 1,191 kg. ruginės duonos). Kvietinių miltų ir duonos gali būti išduodama nedaug. Arbatinėse prekiauti duona galima tik ne po daug. Duona reikia čia pat suvalgyti, išsinešti namo draudžiama".

Viešasai gyvenimas buvo taip pat prislėgtas. Pirmieji prošvaistės ženklai pasirodė 1916 m. vasario mėn., kai P. Bugailiškio ir E. Vasiliauskienės rūpesčiu buvo įsteigta vaikų prieglauda ir mokykla ir kiek paskiau kun. Galdino progimnazija. 1917 metais visuomenės varžtai ima kiek atsileisti, prasideda švietimo ir kūlturos darbas. Pirmieji į šį darbą skuba liaudies mokytojai. Jie ne tik mokė vaikus, bet ėmė rūpintis suaugusių švietimu. Pradeda veikti scenos muzikos dainos draugijos Šiauliuose ir kituose miesteliuose. Spektakliai daromi ne tik mieste, bet miesteliuose ir kaimuose.

Šiauliuose „Kanklių“ d-jos pirmas spektaklis įvyko 1918 m. sausio mėn. 6 d. Kuriasi „Žiburėlio“, „Lopšelio“ draugijos, mokytojų sąjunga, „Skalsos“ kooperatyvas ir k.

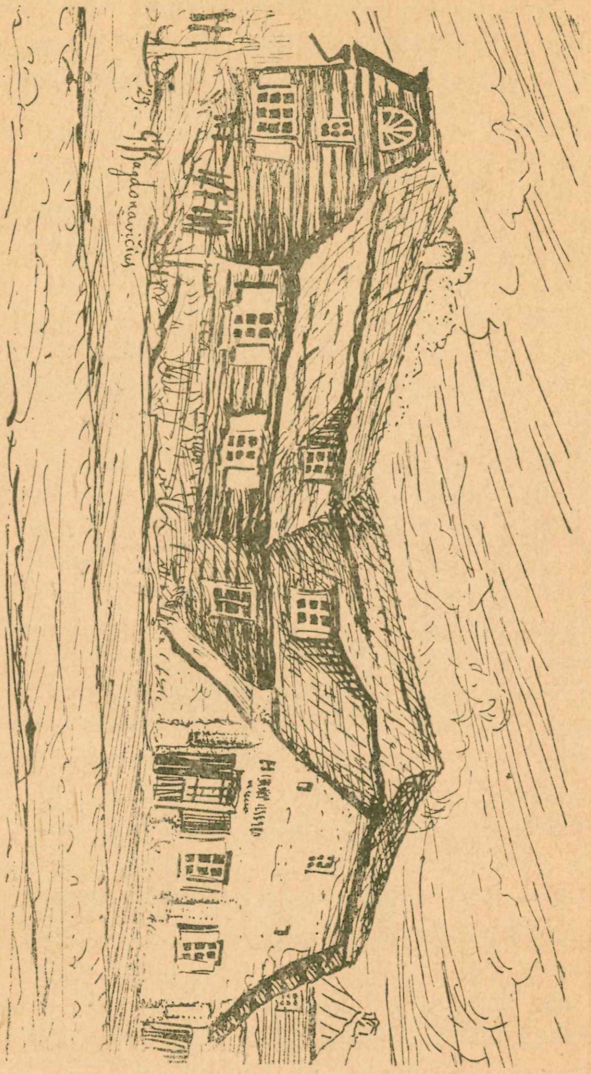

Seniausias namas Šiauliuose Vilniaus gatvėje, buv. kadaise fabrikas.

1917 m. pradžioje Šiauliuose įvyko pirmas apygardos veikėjų slaptas susirinkimas, dalyvaujant Šiaulių, Kelmės, Skaudvilės ir Joniškio kreisų (apskr.) visuomonės atstovams, politinei akcijai nustatyti. Tais metais prasideda gyvesnis visuomeninis bendravimas. Rugsėjo mėnesį keli parinktieji žmonės vyksta į Lietuvių Konferenciją Vilniuje. Šiaulių apygardai atstovavo. P. Bugailiškis, J. Gedgaudas, J. Grinius, St. Jaloveckis, kun. Jarulaitis, kun. Kemėšis, A. Klupšas, A. Kvedaras, A. Povylius ir V. Preikštas. Po konferencijos leista kai kur padaryti vieną kitą viešą pranešimą. Visuomeninio susipratimo banga užliejo Šiaulių apskritį, ir žmonės ėmė organizuotis. Norima net sudaryti vietos laikinoji valdžia. Darbas, žinoma, nėjo sklandžiai, nes trukdė „Soldatenratas“ (Vokiečių kareivių taryba).

Sužinota, kad vokiečių kariuomenė nebeilgai tebus Šiauliuose, nutarta sudaryti apsaugos miliciją nuo įvairių plėšikų ir pakrikusių vokiečių kareivių gintis. Plėšikų buvo labai daug: ypač prisidengusių rusų belaisviais. Vokiečiai tada niekam netrukdė.

1918 m. gruodžio mėn. pasitraukė iš Šiaulių vokiečių kariuomenė. Susidariusi laikina vietos savivaldybė suorganizavo miliciją ir rūpinosi viešąja tvarka.

Prie savivaldybių kaimuose buvo išrinkti valsčių teismai, kurie spręsdavo įvairias gyventojų bylas. Kadangi savivaldybės veikė be jokių nurodymų iš kur nors kitur, bet savarankiškai, tai net sugautuosius prasikaltėlius pačios bausdavo. Sugautą degtindarį bausdavo pinigais, kuriuos skirdavo bendriems savivaldybės reikalams, arba javais, kuriuos dalindavo neturtingiems gyventojams. Iš sugautų spekuliantų atimdavo produktus ar kitus kuriuos daiktus. Sugautus plėšikus smarkiai bausdavo. Daug kur plėšikai buvo nubausti mirti. Stačiūnų milicija turėjo 170 žmonių. Jie dirbo ne tiktai savo valsčiuje, bet plačioje apylinkėje. Vieną kartą buvo sugauta 40 plėšikų. Dalis jų prisipažino plėšę ir žudę gyventojus. Stačiūnų savivaldybė pati nutarė sušaudyti 14 plėšikų, 8 atidavė Šiaulių teismui ir kitus paleido. Panašūs plėšikų teismai buvo Jonišky ir kitur.

Platesnei organizacijai sudaryti sukviestas valsčių komitetų atstovų suvažiavimas Šiauliuose 1918 m. gruodžio mėn. 7 d. Naujas komitetas pasivadino Šiaulių apskrities taryba. Neilgai buvo lemta dirbti tai tarybai, nes 1919 m. sausio viduryje Šiaulius užėmė bolševikai. Visos savivaldybės tada nustojo veikusios, jų vietoj buvo sudaryti „darbininkų vykdomieji komitetai“ (jų pirmininku buvo čia darbininkas Dumša).

Prie bolševikų prisiplakė plėšikų ir šiaip blogos valios žmonių, kurie ėmė keršyti buvusiems savivaldybininkams už kadaise padarytas „skriaudas“.

Bolševikai miliciją savaip sutvarkė ir naudojo savo reikalams. Ėmė rekvizuoti javus, gyvulius, maisto produktus ir kitokį judamą ir nejudamą turtą savo armijos ir beturčių reikalams.

1919 m. kovo mėn. 10 d. vokiečių kariuomenė išvijo iš Lietuvos bolševikus. Vėl prasidėjo organizuotis senosios savivaldybės. Vokiečiai iš pradžių jas gerbė, bet vėliau nedavė organizuotis; ginkluoti karių būriai ėmė plėšti gyventojus, nebodami jokių savivaldybės protestų. Daug rašyta skundų Lietuvos valdžiai, Santarvės komisijai, vokiečių brigados štabui ir kt. Čia tuo tarpu duosiu porą dokumentų, iš kurių aiškiai matysime tų laikų gyventojų būtį ir vargus.

Įdomus 1919 m. liepos mėn. 20 d. Šiaulių karo komendanto, Šiaulių miesto ir apskrities savivaldybių atstovų, Lietuvos valdžios įgaliotinių ir visuomenės veikėjų raštas — protestas į vokiečių valdžios atstovą d-rą Knöpfelį, Šiaulių vok. brigadą ir komendantą. Kadangi jis gana įdomus ir charekteringas savo turiniu ir to laiko veikėjų nuotaika, duodu ištisą jo tekstą*):

„Žemiau pasirašiusieji: vietos karo komendantas, Šiaulių miesto ir apskrities savivaldybių atstovai, Lietuvos valdžios įgaliotiniai ir visuomenės veikėjai — kreipiamės į vokiečių valdžios atstovą d-rą Knöpfelį, į Šiaulių brigadą ir komendantą šiuo raštu su sekančiais reikalavimais:

Mūsų kraštas nuo 1915 metų balandžio mėn. pakliuvo į vokiečių kariuomenės rankas.

Visu okupacijos laiku vokiečių valdžia, vietoj nešusi mūsų kraštui kultūrą ir paliuosavusi jį iš rusų jungo, uždėjo dar sunkesnį jungą, panaikino visas pilietines teises ir naikina žmones ir jų turtą. Faktai jums visiems gerai žinomi.

Besitraukiant vokiečių kariuomenei sausio mėn. 1919 m. buvo įleisti į mūsų kraštą rusai.

Kovo mėn. 1919 m. susilaukėme išnaujo vokiečių kariuomenę, bet prieidami Šiaulius, 4—5 valandas iš artilerijos šaudė į miestą, kuriame nebuvo nė vieno kareivio. Atėjusioji kariuomenė savo žiaurumu primena vergijos laikus.

Kovo 24 d. Šiaulių rinkoj buvo sušaudyta 3 ramūs gyventojai; kaltininkai paliko be jokios bausmės. Daug ramių gyventojų buvo sušaudyta įvairiose Šiaulių apskrities vietose, neatiduodant lietuvių teismui (Laižuvoj, Žagarėj, Kruopiuose ir daugely kitų vietų).

---

*) Kalba netaisyta.

Niekuo neiššauktas užpuolimas iš 20 — 21 birželio ant lietuvių kariuomenės, kada krito užmuštų 12 kareivių ir 18 sužeistų, pastatė visai Lietuvai klausimą griežtai reikalauti, kad vokiečių kariuomenė išeitų iš Lietuvos kuo greičiausiai, nes, vietoj padėti Lietuvių kariuomenei organizuotis, ji stengiasi ją pražudyti.

Vokiečių kariuomenė turėjo tuojau išeiti, bet vietoj to susispiečia sodžiuose ir naikina paskutinį Lietuvos turtą.

Vienoj tik siauroje Šiaulių apylinkėj išplėšti sodžiai: Pamušio dvaras, Daugelaičiai, Karnauskiai, Sereikiai, Daušiškiai — Lygumų valsčiaus, Kipštai, Barysiai, Lydeikiai, Gibaičiai, Karvazai — Meškučių valsčiaus, Šniuraičiai (su užmušimais, vadovaujant leitenantui Fogelgase), Žinėnai (sudeginti iš keršto), Kraukėnai — Gasčiūnų valsčiaus, Ivaškiai, Sabačiūnai — Joniškio valsčiaus, Naikiai, Bielaičiai ir patys Mažėikiai — Mažeikių valsčiaus, ir labai daug kitų vietų.

Daugeliui žmonių padaryta ekzekucija; daug sumuštųjų mirė. Išnaikintos Gasčiūnų, Lygumų, Stačiūnų valsčių valdybos; nuginkluota tose vietose milicija.

Kam tada reikalinga vokiečių kariuomenė?

Prašome duoti tikrą ir sąžiningą atsakymą.

Fronte vokiečių kariuomenė senai nebeveikia, iš gyventojų ima paskutinį duonos kąsnį, mindžioja visas teises, išveža iš Šiaulių į Vokietiją turta, kurį buvo vokiečių valdžia pardavusi Lietuvos piliečiams (Zoknių geležis, Šiaulių miesto cementinės plytos ir javų pilamieji maišai, Šiauliuose išdraskytieji ir išvežtieji barakai, išvežtosios geležinkelio atsargos relsės ir beveik visur net seni supuvę špalai ir t. t. ir t. t.)

Į visus mūsų pasiskundimus mes girdžiame tik pasitičiojimus. Jūs, Šiaulių miesto ir apskrities kariuomenė, nenorite skaitytis su mumis, kaipo su piliečiais.

Tegu būna Jums visuomenės pasmerkimas.

Ir mes klausiąme, kada Jūs nustosit mindžioti ir terioti mūsų kraštą? Kurios teisės duoda jums plėšti mūsų gyventojus? Kur kaltininkai, nuo kurių rankų žuvo gyventojai 24 d. kovo, kareiviai 20—21 birželio, kareivis Šiaulių rinkoje 18 liepos, sodžių gyventojai nuo paskutiniųjų dienų ekzekucijų? Kur kaltininkai plėšime sodžiuose, kur du kaltininkai leitenantai, kurie apiplėšė Šiauliuose švedų pulkininką Arenbergą, mūsų kariuomenės instruktorių ir mūsų krašto svetį?

Kaltininkų nėra, nes Šiaulių valdžia nenori jų surasti.

Jūs neprisilaikote jokių dorų ir kūlturingų žmonių teisių ir tvarkos, dėlto eikite iš mūsų krašto ir negrįžkite.

Gaila, Jūs turėjote geros progos būti mūsų išvaduotojais ir palikti gerais kaimynais, bet padarėte viską, idant sukiltų prieš Jus viso krašto jausmai.

Remiantis aukščiau išdėstytais faktais reikalaujame:

1) Kad visa vokiečių Šiaulių miesto ir apskrities kariuomenė tuč-tuojau išeitų iš Lietuvos į Vokietiją, bet išeitų taip, kaip pridera disciplinuotai kariuomenei — su tvarka.

2) Kad visi plėšimų, žudymų ir kitokie kaltininkai būtų surasti ir išduoti Tarptautiniam ar Lietuvos Teismui, nes tik šitaip jūs galėsite nuplauti nuo savo kariuomenės juodą dėmę.

3) Kad visi vokiečių kariuomenės ar atskiri asmenų neteisėtai padarytieji nuostoliai būtų atlyginti.

4) Kadangi mes nedrįstame įtarti Vokiečių Tautos ir Vokiečių Valstybės valdžios sankcionuojant Jūsų žiniai pavestų kariuomenės dalių ar atskirų asmenų smerktinuosius darbus, ir laikymos šiuos reikalavimus siunčiame Jums ir priduriame, jog padaryta visi žygiai, idant aukščiau minėtuosius darbus žinotų ir juos reaguotų Lietuvos Valdžia, Santarvės šalys, Paryžiaus Taikos Konferencija, Lietuvos ir pasaulio spauda.

Ir dėl to sakome, ne iki pasimatant, bet sudiev, tiktai norime, kad kuo greičiausiai mus paliuosuotumėte nuo savęs“.

Nuorašas rašto išsiųstas 1919 m. liepos mėn. 20 d. Nr. 1662 Lietuvos centro valdžiai, originalas vokiečių kalba pasiųstas Vokietijos atstovui dr. Knöpfeliui, vietos vokiečių komendantui ir Brigadai.

1919 metų rudenį Šiaulius užėmė bermontininkai. Vėl įvairūs plėšimai ir sauvaliavimai, Šiaulių visuomenė ima dar labiau nerimauti, rašo Lietuvos valdžiai atvirą laišką, kur prikiša valdžios neveiklumą. Valdžia, tiesą sakant, nedaug tegalėjo padaryti. Čia vėl duodu vieną raštą Lietuvos valdžiai, rašytą po trijų mėnesių, 1919 m. spalių mėn. 18 d.

„Nepaprasti dalykai dedasi Šiauliuose ir jų apylinkėje. Nepriklausomoje Lietuvos valstybėje jau antrą savaitę šeimininkauja ne valdžios atstovai, ne savivaldybių organai, tik plėšikų gaujos, kolčakininkais vadinamos.

Jau rugsėjo 30 d. vokiečių kolčakininkų vadas von Dibič ginkluota jėga užima Šiaulių gimnazijos butą, išmesdamas ant gatvės 400 su viršum moksleivių. Mums jau tuomet aišku buvo, kad vokiečių rengiamasi prie ko tai nepaprasto. Jau tuomet von Dibičas raštu ir žodžiais pareiškia, kad lietuviams užimtų butų vokiečiai nebegrąžinsią, o atiduosią rusams, kurie okupuosią Lietuvą.

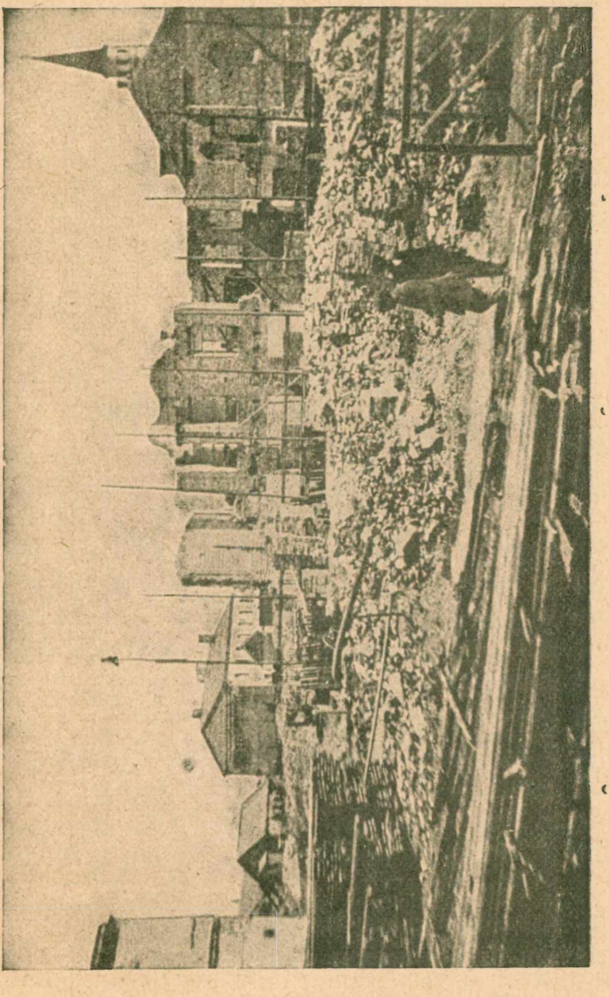

Didžiojo Karo sunaikintojo Šiaulių miesto vaizdas.

Nuolat vokiečių ir kolčakininkų buvo varoma agitacija prieš Lietuvos kariuomenę, diskredituojama mūsų valdžios įsakymai, kurstoma, kad žmonės nemokėtų mokesčių, nes, girdi, Lietuvos valdžios dienos jau suskaitytos, tuoj bus čia rusų valdžia.

Kas jau seniai buvo numatoma, ir įvyko naktį iš spalių 8 į 9 d. Vokiečių ir rusų kolčakininkų vienu žygiu norėta pabaigti su lietuviais, latviais ir estais.

Pradėję savo užgrobiamus puolimus ant Rygos, tuo pačiu laiku sugriovė, išplėšė visas Lietuvos valdžios įstaigas Šiauliuose ir apylinkėje ir paskelbė Lietuvą didžiosios nedalinamosios Rusijos dalimi, maloningai žadėdami ateityje „plačią autonomiją“

Naktį iš 8 spalio vokiečiai ir kolčakininkai vylingai užpuolė, nuginklavo mūsų komendantūros kuopą, kareivius begėdiškai apiplėšė ir užgrobė visą komendanturos turtą, kelių šimtų tūkstančių rublių vertės.

Šiaulių Iždas išplėštas, pinigai išvogti. Miesto Valdyba Milicija, Krasa, Suėmimo Komiteto sandėliai ir amerikiečių maistas, skiriamas vaikams, išplėšti, Valdžios arkliai išvesti, žodžiu, visai planingai buvo ardoma, plėšiama ir naikinama visos valdžios savivaldybių įstaigos.

Materialiai nuostoliai dideli, moralis smūgis begalinis. Kareiviai išblaškyti, kuo užduotas didžiausis smūgis mūsų jaunos kariuomenės stiprėjimui. Tautinės vėliavos nudraskytos, išniekintos, suplėšytos, kojoms mindžiotos, gatvėmis valkiotos. Savivaldybės ir valdžios įstaigose įsakyta rusų kalbą vartoti. Lietuvos piliečiai areštuojami, kalėjimuose kankinami, gyventojai kasdien plėšiami, mušami, niekinami. Lietuva paskelbta rusų kraštu.

Šiaulių ir apylinkės gyventojai su didžiausiu pasipiktinimu sutiko kolčakininkų darbus. Kupini keršto ir apmaudos su nekantrumu laukia, kuomet ateis mūsų valdžia jų apgintų, išplėštus turtus, sumindžiotas teises grąžintų, Lietuvos vardą apgintų.

Siųsta Kaunan žinių-žinelių apie Šiaulių vargus, nelaimes, prašymų ir pranešimų žodžiu ir raštu, bet vis veltui. Valdžia negirdi, valdžia tyli.

Nežiūrint visų savivaldybės ir valdžios įstaigų pastangų dideliame Lietuvos plote, kolčakininkų užimtame, gyvenimas galutinai iškriko, viešpatauja pilnas apmirimas visose gyvenimo srityse.

Jau tūli valdininkai ne lietuviai su džiaugsmu pripažino naują kolčakininkų valdžia.

O Kaunas sėdi sau ramiai, kaip, regis, nieko nebūtų atsitikę. Netik neatvažiuoja vietoje ištirtų, bet ir instrukcijų jokių, tokiu svarbiu momentu, neduoda. Tik valdžios oficiozas „Lietuva“ skelbia — „krasoje liepta kalbėti vien rusiškai“ — ir visa... Mes taip gyventi toliau negalime, aiškiai vedami pražūtin.

Mes nebeturime ką pasakyti mūsų piliečiams, ką ir ko griebtis.

Mes jaučiame, kad, taip gyvenant, mūsų krašto likimą nulems netik tie priešininkai, kurie yra už mus stipresni, bet tai jau lemia visišką krašto dezorganizaciją.

Pergyvenant dabartinę kolčakininkų okupaciją, mes jau antrą savaitę nesusilaukiame jokios iš valdžios pusės paspirties, dagi moralės...“ (20 parašų).

Ne tiktai siųsta raštų, memorandumų ir atvirų laiškų okupantams, Santarvės misijai ir Lietuvos valdžiai, bet ir šiaip įvairiais būdais kovota, protestuota. Iš pirmojo rašto teko sužinoti, kad 1919 m. kovo 24 d. vokiečių kareiviai sušaudė Šiaulių rinkoje tris nekaltus žmones ir keletą sužeidė. Šiaulių miesto valdyba tą pačią dieną savo posėdy nutarė išleisti gyventojams įsakymą. Įsakyme buvo pabrėžta, kad *nekaltai žuvusiems pagerbti visą kovo 24 dieną visos įstaigos ir krautuvės, išskyrus elektros stotį, turi būti uždarytos. Miesto valdyba sutiko savo lėšomis užmuštuosius palaidoti. Vokiečių komendantui pasiuntė reikalavimą, kad ištirtų šį įvykį, duotų garantiją, kad ateity nepasikartos panašių atsitikimų ir, kad leistų dalyvauti tiriant šį įvykį taikos teisėjui Bugailiškiui.* Be to, nusiųsta telefonograma apie šį įvykį Ministerių Pirmininkui.

Savivaldybės darbo sąlygos buvo be galo sunkios. Pats burmistras turėjo slapstytis nuo okupantų. Tačiau nenustota vilties. Savivaldybės turėjo rūpintis, kad okupantai neišvežtų miesto turtų, nuolat teko protestuoti prieš jų sauvaliavimus. Su Kaunu ryšiai buvo menki, dažnai net visiškai nutrūkdavo. Savivaldybei teko aprūpinti butais ir maistu okupantų kariuomenę, mokėti algas net policijos, pašto ir kitų įstaigų tarnautojams. Žodžiu, pradžioje savivaldybei teko dirbti tą darbą, kuris šiandien yra valdžios įstaigų kompetencijoje.

1919 m. spalių 8 d. Šiaulius užėmė kolčakininkai. Atėjus kolčakininkams savivaldybės darbas beveik visiškai sustojo. Daug įstaigų buvo išplėšta, tarnautojai išvaikyti. Vėl prasidėjo grobimai. Savivaldybės kiek galėdamos kovojo su kolčakininkais, skundėsi Lietuvos valdžiai, Santarvės misijai. Apskrities savivaldybė dar kreipiasi į Ministerių Pirmininką, smarkiai puola valdžią, negalinčią duoti jokios pagalbos. Reikalaujama, kad žmonės būtų paleisti nuo darbo ir leistų patiems gintis kaip

Šiaulių partizanų štabas kovoje su bermontininkais: sėdi iš kairės į dešinę — Ig. Augustinavičius, K. Bielinis, A. Mačiunas, Z. Lukauskaitė-Jasaitienė, Vl. Požela; stovi — J. Bielinis, V. Dudelis, J. Avižonis ir Janušaitis.

kas išmano, nes pavėlavus sudaryti organizuotą gynimą, neorganizuoti žmonių būriai patys pradėsią pulti kolčakininkus. Iš to maža būsią naudos.

Negavus realios paramos iš valdžios, Šiauliuose pradedami organizuoti partizanai, kurių vyriausias tikslas buvo: ginti gyventojus nuo vokiečių ir su artimiausiomis kariuomenės dalimis vyti juos lauk iš Lietuvos. Partizanų darbas vis labiau ima žymėtis ir jau 1919 m. lapkričio mėn. pirmomis dienomis pradedama kovoti su okupantais. Lapkričio m. 21—22 d. naktį partizanai, nutraukę telefono ir telegrafo vielas, visiškai izoliavo miestą. Partizanai sekė, kiek Šiauliuose yra priešų, kur sukoncentruotos svarbiosios jųjų jėgos, ir ištyrę — pranešdavo artimiausiam Lietuvos kariuomenės pulkui (2 pėst. pulkui).

Šiaulių partizano tipas.

1919 m. lapkričio 23 d. kolčakininkai buvo taip suspausti, kad nežinojo, kur dėtis. Lietuvos kariuomenės dalys su partizanais neleido jiems išeiti už miesto toliau, kaip kelis varstus. Tačiau, atvykusi Santarvės misija sustabdė mūsų kariuomenę, liepė grįžti į senas pozicijas. Įširdę kolčakininkai dar smarkiau ėmė siaubti apylinkes ir Šiaulių miestą net tuomet, kai Santarvės misija jame sėdėjo. Partizanai tuomet tiktai gynėsi ir neleido plėšti kaimų. Žmonės nerimastauja, nebepasitiki Santarvės misija, ypač gal dėl to, kad sulaikė Lietuvos kariuomenę ir tuo būdu nedavė išvyti kolčakininkų. Lapkričio mėn. 26 d. Šiaulių visuomenės atstovai kreipėsi į Santarvės misiją, reikalaudami, kad priverstų vokiečius: 1) atstatydinti visus valdžios organus, 2) palikti visą karo turtą ir nusiginkluoti, 3) leisti užimti mūsų kariuomenei visas svarbiausias strategijos vietas, 4) sudaryti evakuacijos kontrolę, 6) išeiti iš Šiaulių ir jo apylinkių per tris dienas.

Santarvės misija prižadėjo visuomenės atstovų reikalavimus patenkinti, bet laiku to nepadarė.

1919 m. gruodžio 8 d. naktį Lietuvos kariuomenė užėmė Šiaulius. Kolčakininkai, pasitraukdami iš Šiaulių, daug turto išsivežė. Gruodžio 7 d. rytą susprogdino Gubernijos ginklų sandėlį, kur buvo apie 20 vagonų įvairiausių granatų, bombų ir 3 colių šovinių patrankoms. Sprogstant sandėliui išbirėjo visi Gubernijos langai net su rėmais. Kiti ginklų sandėliai (Zoknių, Ginkūnų) taip pat buvo arba išvežti arba susprogdinti. Pasitraukdamos kolčakininkų gaujos, už miesto nuo Lieporių kaimo paleido artilerijos ugnį į jau sunaikintą Šiaulių miestą, tuo darydamos šiauliečiams dar didesnį moralinį smūgį.

Pasitraukus kolčakininkams iš Šiaulių ir apskrities, tuojau imta apskaičiuoti jų padarytieji nuostoliai. Vienu Šiaulių apskrities valdybos raštu (1919 m. 21. XII Nr. 3021) Santarvės misijai tie nuostoliai atvaizduojami taip*):

„Šiaulių Apskrities Valdyba naudojasi Santarvės Komisijos apsilankymu Šiauliuose ir asmeniniu Komisijos pareiškimu 1919 m. gruodžio 19 d. Šiaulių apskrities visų valsčių atstovų suvažiavime ir pristato žinias apie žudymus, plėšimus ir turto naikinimą, padarytuosius Šiaulių apskrityje Bermonto, Golco, Kellerio, Virgoličio bandų lapkričio ir gruodžio mėnesiais 1919 m.

Žinios, čionai paduotosios, yra gautos tam tikra ankieta iš visų valsčių atstovų, dalyvavusiųjų apskrities suvažiavime 1910 m. gruodžio 19—20 d.

Tas pačias žinias patikrino specialė Lietuvos Valdžios Nuostolių Komisija įrodymais ir dokumentais.

Surinktosios ankietos daviniais vokiečių — rusų kariuomenės padarytos visuose 29 valsčiuose šios skriaudos:

užmušta žmonių — 33, sužeista žmonių — 124, sudeginta trobėsių — 171, atimta: arklių — 1395, raguočių — 610, avių —ožkų — 1322, kiaulių — 1644, paukščių — 6219, grūdų (pūd.) 98454, šieno, šiaudų (pūd.) 235947, grynais pinigais—1.232.569 markių. Be to dar paimta daug brangių daiktų.

Iš tų skaitmenų matyti, koki begalinė ir neatlyginama skriauda padaryta Šiaulių apskrityje, bet apie vokiečių kariuomenės žiaurumą negali pasakyti jokie skaitmens, apie tat gal pasakyti tik tas, kas yra pergyvenęs tas baisias dienas ir pergyvenęs tas morališkas kančias, kada kiekvieno žmogaus garbė ir gyvastis buvo didžiausiame pavojuje.

---

*) Kalba netaisyta.

Kaipo atskirus žmonių — žvėrių darbų pavyzdžius galima nurodyti.

1919 m. lapkričio 30 d. vokiečių kariuomenė, vedama asmeniškai rittmeisterio Maiselio iš Kellerio grupės, užpuolė ant Skaudvilių kaimo Kurtuvėnų valsčiaus, ieškojo ginklų, neradę suėmė ir tą pačią dieną sušaudė šešius žmones: Vaclovą Roziną, Petrą Burbą, Tamošių Burbą, Joną Birgalą, Juozą Vitkauskį ir Kačinskį. Daug žmonių sumušta, daug sužeista, o visas kaimas išplėštas. Tie patys kareiviai su tuo pačiu rittmeisteriu tą pačią dieną nuvyko į Kurtuvėnų dvarą suimti savininką grafą Pliaterį-Zyberką; neradę jo, sudegino jo namus.

Iš Keblių kaimo Šiaulių valsčiaus lapkričio 21 — 22 d. vokiečių kariuomenė suėmė ramius gyventojus, pastatė laike ofenzyvos prieš save, kad tuo būdu nužudytų nekaltus žmones. Lukšių kaime, misijos aplankytame, gruodžio 19 d. nušauta be jokios priežasties Vinco Vasiliausko žmona, sužeista Jankausko duktė.

Vokiečių kariuomenė degino ir naikino turtą, trobesius be jokios priežasties. Taip, Maniušių dvare (Gruzdžių vals.) tyčia rankinėmis granatomis uždegta arklidė ir kutės, kame ir sudegė: 13 karvių, 8 arkliai, 28 kiaulės, 30 avių ir visas negyvas inventorius. Dvaro darbininkus vokiečiai mušdami suvarė į atskira kambarį ir neleido gelbėti degančių trobesių ir gyvulių. Tokiu pat būdu sudegino Naisių dvaro daržines (Meškuičių vals.) su nekultais javais.

Kaltybę už visas padarytąsias skriaudas neša Vokietijos valdžia, kuri apginklavo ir suorganizavo minėtąsias kariuomenės grupes ir už normalų, be skriaudų gyventojams, tos kariuomenės išsikraustymo iš Lietuvos, pasiėmė generolas Eberhardt ant savęs atsakomybę.

Lietuvos piliečiai išneša didelį gailestį, kad Santarvės Komisija, kurios buvo geriausi siekimai išgelbėti Lietuvą nuo tolimesnio kraujo pralėjimo, sustabdė ginklus ir nustatė demarkacijos liniją Lietuvos kariuomenei ir tuo patim davė Vokiečių kariuomenei liuosai plėšti Lietuvos turtą ir žūdyti gyventojus; daugiausia aukų buvo po padarytų paliaubų, po 1919 m. lapkričio 21 d.

Šiaulių Apskrities Valdyba prašo Santarvės Komisiją išpildyti sekančius reikalavimus:

1) patraukti atsakomybėn Bermonto-Avalovo, Bišofo, Virgoličio, Golco, Kellerio visus vadus ir štabus už jų piktadarystes;

2) išreikalauti iš Vokietijos atlyginimą; arklius ir karves natūra: 10000 arklių, tiek pat karvių;

3) kitus nuostolius išreikalauti žemės ūkio mašinomis, trąšomis, anglim, geležim vietoj pinigų". (Parašai).

VII.

Šiauliai po didžiojo karo. Atsistatymas. Miesto savivaldybė ir jos darbai. Visuomeninis gyvenimas ir jo srovės. Spauda. Šių dienų kultūriniai ir visuomeniniai aktyvai.

Po sunkių didžiojo karo ir okupacijos metų Šiauliai pradeda atsigauti, prasideda gyvas kūrybinis darbas ūkio, valstybės, savivaldybės, visuomenės ir kitose gyvenimo srityse. Darbas — labai didelis ir rimtas, nes visa miesto centralinė dalis buvo išdegusi ir išgriauta (teliko apie 12% visų trobesių), visas įstaigų bei įmonių ir šiaip gyventojų turtas sunaikintas ar išgrobtas, o pačios įmonės iki vienai dezorganizuotos ir sustojusios veikti, gyventojų dauguma nuo karo ugnies išbėgioję ar šiaip ištremti (k. a. visi žydai)*) ir t. t. Tačiau šiauliečių pasiryžimas ir energija, jų visuomeninis solidarumas trumpu laikotarpiu prikėle Šiaulių miestą ir jo gyvenimą iš griuvėsių, naujai atstatė jo trobesius, sutvarkė patį miestą, jo ūkį, sukūrė daugybę naujų įstaigų bei įmonių, įvykdė visą eilę nesvajotų darbų bei žygių ūkio, kultūros, visuomenės ir kitose srityse.

Miestui tvarkytis ir jo pažangai žymiai padėjo miesto savivaldybė, susikūrusi po karo naujais demokratiniais pagrindais ir paėmusi savo žinion visą eilę miesto bei visuomeninių rūpesčių ir reikalų, k. t., miesto ūkį, gatvių apšvietimą, socialį aprūpinimą, statybos tvarkymą, pradžios ir suaugusių švietimą, sveikatos ir kit. dalykus, bei remdama kitų įstaigų darbus labdarybės, švietimo ir kultūros srityse**).

---

*) Miesto Valdyba evakuota 1915 m. balandžio 15 d. (sen. kalend.).

**) Šiaulių miesto savivaldybės istorijos medžiagai duodame iš miesto archyvo šių žinių apie Šiaulių burmistrus. 1803 m. dokumentuose yra parašai burmistrų Kazimiero Talato ir Vinco Pokorkinskio; 1830 m. — Liustiko, 1831 ir 1835 m. — Kalinauskio. 1865—67 m. buvo burmistru

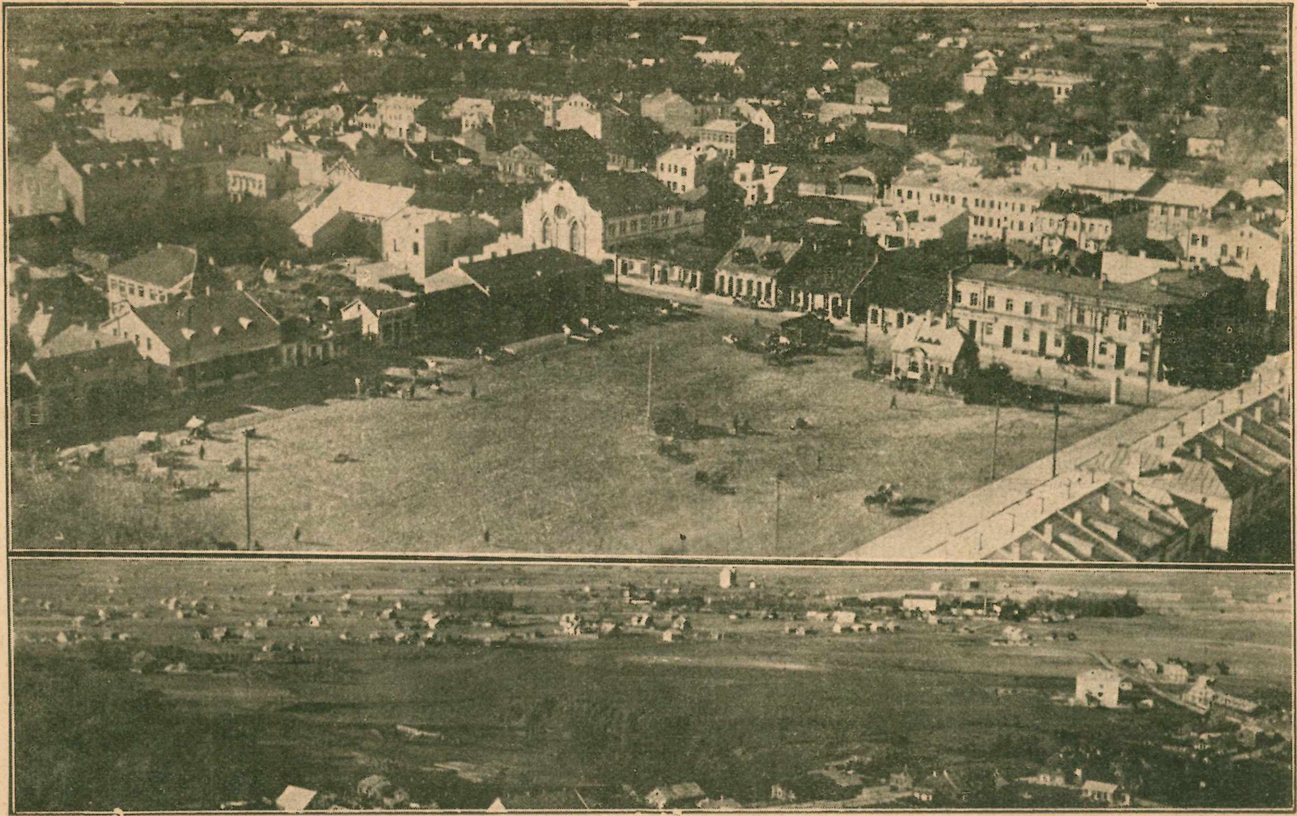

Šiaulių vaizdas iš bažnyčios bokšto. Viršuj: miesto turgavietė, apačioje: Gubernijos naujamiestis.

Miesto savivaldybei pirmiausia teko suplanuoti paties miesto atsistatymo tvarką, nes prieškarinis suplanavimas nebeatitiko miesto plėtotės sąlygoms (naujas planas M. Tarybos priimtas 1920 m. IX 3. ir V. R. Ministerijos patvirtintas 1920 m. rugsėjo m. 8 d.). 1919 — 1928 m. laikotarpiu naujai pastatyta iš viso 1807 trobesiai, jų skaičiuje: gyvenamųjų mūro — 280, medžio — 670, negyvenamųjų mūro — 169, medžio — 688. Jų statymo eigą atskirais metais rodo ši lentelė:

Pastatyta trobesių	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
gyvenamų mūro	1	—	31	59	35	28	19	38	32	37
„ medžio	8	2	95	149	71	84	42	45	78	96
negyvenamų mūro	—	1	13	40	26	12	18	15	21	23
negyvenamų medžio	26	16	56	144	84	85	44	51	92	90
Iš viso	35	19	195	392	216	209	123	149	223	246

Iš viso gyvenamų trobesių skaitoma apie 2000; gyvenamų butų juose 5.902.

Pačiam miestui besiplečiant, ypačiai 1928 m. prijungus prie jo išparceliuotąjį Gubernijos dvaro plotą iš 475 ha su 665 sklypais, padidėjo jo plotas, kuris siekia dabar iš viso 2910,5 ha; jo gatvių ilgį sudaro 79,3 kilometrai, iš kurių 1920 — 1929 m. laikotarpiu išgrįsta 31.920 kv. mtr.

Apie miesto savivaldybės darbų plotmę liudija jos nepaprastai besiplečianti sąmata, kuri, pav., 1928 įvykdyta šiaip: 1.162.138 lit. pajamų ir 1.235.425 lt. išlaidų*). Aiškiau miesto reikalams atvaizduoti, čia skyrium pravartu pažymėti minėtų 1928 m. svarbiausias savivaldybės išlaidas bei žymesniuosius jos darbus, skiriant juos 4 pagrindinėmis sritimis: miesto tvarkymo, švietimo, socialės apsaugos ir sveikatos.

Miestui tvarkyti minėtais 1928 m. naujai išgrįsta 4.454 kv. mt. gatvių, pergrįsta seno grindinio 1.355 kv. mt., iškasta bei išvalyta 18.869 mt. griovių (daugiausia Gubernijos naujamiesty), išžvyruota 6 gatvės, supilus 1200 kb. mtr. žvyro,

---

— Ant. Čepulevičius, 1867 — 73 m. — nėra žinių. 1873 — 76 m. — Aloiz. Petkevičius, 1876 — 80 m. — Petras Leparskis, 1880 — 82 m. — Aleks. Godliauskis, 1882 — 90 m. — Sobesl. Savickis, 1890 — 1905 m. — Osv. Rimgaila, 1905 — 15 m. Jul. Šalkauskis, 1915 — 16 m. — hauptmanas L. Pracht, 1916 — 1917 m. — leitn. A. Morsbach, 1917 — 18 m. — leitn. Heine, 1918 — 1919 m. — Kaz. Venclauskis, 1919 — 1920 m. — Iuoz. Orlauskis, 1920 — 22 m — Ant. Mikševičius, 1922 — 25 m. — Kaz. Ubeika ir nuo 1925 m. Ill — Jack. Sondeckis.

*) Prieš did. karą 1914 m. miesto savivaldybės sąmata siekė 66.042 rub. pajamų ir 57.246 rubl. išlaidų.

padirbta 16 cement. tiltų, uždengta 4 sroviatekiai, pasodinta prie naujosios mokyklos ir gatvėse 107 liepos, gatvės šviesos 204 elektr. lempomis (1921 m. tebuvo 35), tvarkyta sodas, prekyvietė, aikštės ir t. t.; visiems tiems dalykams išleista 117.681 lt. arba 9% visų išlaidų.

Švietimo reikalams miestas išlaikė 10 pradžios mokyklų, kurias 1928 m. lankė apie 2000 vaikų, ir kuriose mokino 41 mokytojas; jas visas teko aprūpinti butais, kuru, šviesa, sargais, inventorium ir k.; taip pat gavo butus, kurą ir šviesą visi mokytojai (iš viso apie 149.861 lt.); neturtingiems mokiniams teikta pašalpos knygomis, drabužiais, avaline, pusryčiais, (21.676 lt.); statydino naujus didžiulius mūro namus mokykloms (tais metais išleista 67.416 lt.); be to, šelpė visą eilę kitų švietimo įstaigų, k. a. Šiaulių Valstyb. Centralinį knygyną, „Aušros“ muziejų, suaugusiems gimnaziją, žydų vid. mokyklą, skaityklą ir biblioteką, Liet. „Vaiko“ dr-jos darželį, aikšteles, skaityklą, laikė savo skaityklą, kursus suaugusiems ir amatininkams, davė stipendijas einant. aukštesnį mokslą (1) ir amatų mokyklos mokiniams (13) ir t. t., išleisdama iš viso švietimo reikalams 269.880 lt. arba 22% visų išlaidų.

Šalia švietimo reikalų miestui tenka pakelti sunki socialės apsaugos našta, kuri siekia beveik tos pačios sumos 269.590 lt. (22%), aprūpinant savo laikomąsias vaikų ir senelių prieglaudas su 100 su viršum globojamųjų (108.093 lt.), darbo biržą, be to, skyrium šelpiant biednuomenę pinigais, vaistais, gydymu ir t. t. (92.471 lt.), ir jais besirūpinančias visuomenės įstaigas, k. t. žydų „Ezro“ dr-ja (45.000 lt., t. y. maždaug 25% išleistosios sumos visų kitų tautų piliečių social. apsaugai, atitinkamai jų gyventojų %), Labdarių draugijos prieglaudai, „Oze“ dr-jos ambulatorijoi, „Vilties“ ir „Žiburėlio“ dr-jų moksleivių bendrabučiams ir t. t.

Sveikatos reikalams viso labo išleista 222.153 litai arba 18% visų išlaidų, tame skaičiuje ligoninei išlaikyti (208.244 lt.), sanitarijos, pradžios mokyklų gydytojams, kovai su epidemija ir t. t.

Pagaliau, miesto savivaldybė turėjo išlaidų ir savo įmonėms išlaikyti, Rekyvos ūkiui ir skerdyklai (91.494 lt.), kovai su gaisrais, įsigijant du motoriniu siurbliu, sireną ir k. (18.057 lt.), teikiant subsidijas savanorių gaisrininkų draugijai ir t. t.

Minėtoms čia visoms išlaidoms (1.235.425 lt.) padengti tais metais turėta pajamų 1.162.138. Svarbiausi savivaldybės pajamų šaltiniai buvo šie: nekilnojamo turto mokestis 237.862 lt. arba 20% visų pajamų, prekybos ir pramonės įst. mokestis 250.986 lt. arba 22%, butų mokestis 76.086 lt. arba 7%, savivaldybės įmonių pajamos 130.805 lt. arba 11%, saviv. priklausančio turto ir teisių pajamos 82.950 lit. arba 7%, ligoninės pajamos 148.826 lt. arba 13%, įvairių kitų pajamų 234.623 lt. (tame skaičiuje 50.000 lt. paskolos mokyklai statyti iš Taupomųjų kasų) arba 20% visų pajamų.

Bendrai kiekvienas Šiaulių m. gyventojas sumokėjo savivaldybei įvairių mokesčių ar rinkliavų 53 lt., bet, kaip matome,

SĄJUNGA
VIKTUMAS

Lietuvos Koperatyvų S-gos Šiaulių Skyr. rūmai (Aušros al.).

šitų pajamų savivaldybei nepakanka būtiniems reikalams patenkinti.

Viešasai gyvenimas po karo atsigauna tik 1918 m., suirus vok. kariuomenės drausmei, pasireikšdamas nepaprastai gyva ir stipria visuomenės tendencija organizuotis į politines, profesines, ekonomines, kultūrines ir kitokias sąjungas bei susivienijimus. Per 10 metų nepriklausomo valstybės gyvenimo Šiaulių apskr. viršininko įregistruota veikiančių apskrities plote 541 organizacija, tame skaičiuje politinių-tautinių — 375, profesinių — 125, kultūros-švietimo — 54, labdarybės — 35, sporto — 29, specialinių — 31 ir t. t. Dauguma jų turėjo, be abejonės, artimų ryšių su Šiauliais ir jų centralinėmis organizacijomis.

Kultūrinių organizacijų tarpe tenka paminėti jų įsikūrimo eile šios: Šiaulių Pedagogų ir specialistų būrelis (įst. 1920 m.), suruošęs pirmuosius specialistų ir savivaldybininkų kursus ir įsteigęs suaugusių gimnaziją Šiauliuose; Gubernijos dvaro darbininkų „Švietimo“ dr-ja (įst. 1920 m.); Šiaulių pašto tarnautojų „Žinia“ (įst. 1923 m.), turinti savo didžiulę biblioteką, namus, klubą; meno mėgėjų „Garso“ dr-ja (įst. 1924 m.), suorganizavusi chorą; „Vilties“ dr-ja, savo laiku turėjusi knygyną, spausdinusi knygas, pastačiusi didelius namus moksleivių bendrabučiui; „Kultūros“ b-vė (įst. 1922 m.) su savo 200 kultūr. būrelių, keliaujamais knygynėliais, liaudies namais, žurnalu ir knygų leidykla; iš jos perėmusi kultūrinį darbą Kultūros-Švietimo draugija (įst. 1926 m.) su savo „Kultūros“ žurnalu, liaudies universitetu ir k.; Žydų kultūros liga (įst. 1921 m.); Mokslo mylėtojų dr-ja (įst. 1924 m.); Muzikos mylėtojų dr-ja (įst. 1926 m.); Šiaulių Kraštotyros dr-ja su savo „Aušros“ muziejumi ir t. t. Nemaža vaidmenį Šiauliai yra atlikę ir spaudos istorijoje. Prieš didįjį karą Šiauliuose jau buvo 4-5 spaustuvės, kurios ypatingai iškilo lietuvių spaudą atgavus. Pirmaisiais lietuvių knygų leidėjais Šiauliuose tenka pažymėti spaustuvininką Brevdą, išspausdinęs čia pirmąją liet. knygutę vietinio liaudies poeto Jovaro-Kriščiūno „Poeziją“, inž. V. Bielskio — plačiai žinomąją U. Sinklerio „Raistą“ ir k.

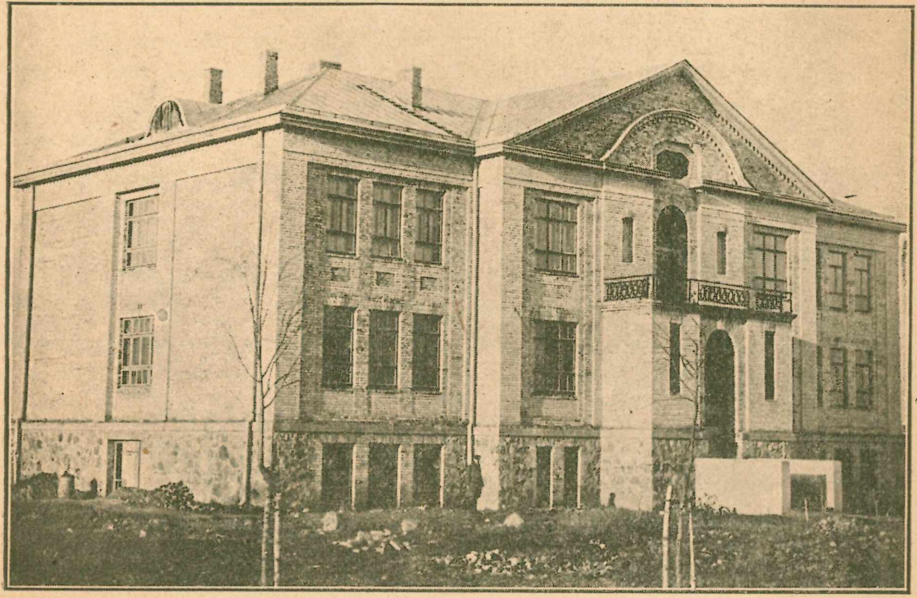

Šiaulių miesto d-ro V. Kudirkos vardo pradžios mokyklos rūmai.

Periodinei spaudai prieš karą čia nepavyko įsiskverbti. Nors dėta daug pastangų ir rūpintasi, tačiau valdžia nedavė koncesijos nei vienam prašytam laikraščiui; tik pačiu karo metu leista buvo spausdinti lietuviškos „Telegramos“ iš karo lauko. Todėl spaudos darbas Šiauliuose žymiai įsigali po karo griuvėsių. Nors baisiojo karo ugny žuvo čia visos spaustuvės, tačiau jau 1919 m. pradedamos knygos spausdinti mažoje rankinėje Fridmano spaustuvėje. Spaudos darbas, 1923 — 1926 m. atsiradus dar kelioms spaustuvėms (Savičiaus-Šumkauskio, „Titnago“ ir k.), išsiplečia didoku maštabu.

Jį vykdo čia visa eilė leidėjų: „Kultūros“ b-vė, 1921 - 1927m. laikotarpiu išleisdama 140 leidinių daugiau kaip pusę milijono egzempliorių, „Vilties“ dr-ja — 15 leidinių, Kultūros-Švietimo dr-ja, tęsdama toliau „Kultūros“ b-vės kultūrinį bei spaudos darbą, mok. J. Murka — per 12 savo įvairių vadovėlių liaudies mokykloms, d-ras J. Šliupas, L. Jakavičius, J. Trinkūnas, knygin. Orintas, inž. Margolinas, Evangelikų Baptistų misija ir k.

Nepaprastai gyvai ir plačiai pasireiškusi buvo ypač po karo periodinė spauda, kurios pirmuoju organu buvo čia dvisavaitinis koperacijos ir savivaldybės žurnalas „Sietynas“ (1919 — 1922 m.), leidžiamas Šiaulių Srit. Vartotojų Bendrovių Sąjungos (red. P. Bugailiškis).

Po jo atsirado visa eilė įvairiausios rūšies bei krypties laikraščių, žurnalų, vienadienių leidinių, kurie, galima sakyti, gyvai atvaizdavo visą Šiaulių visuomenę su jos nepaprastai gyva visuomenine ekspansija. Iki 1928 m. pasirodė iš viso net 41 period. leidinys, o skaitant čia ir vienkartinius „Šiaulių Naujienų“ leidinius, dėl karo padėties įvairiais vardais ėjusius, tas skaičius sieks net 79. Didesnio pastovumo ir aiškesnio nusistatymo vietos periodinė spauda buvo priėjusi 1924 - 1926 m., kuomet ėjo čia nuolatinių organų 10 — 14. Pastovesniais ir gilesnių šaknų turėjusiais su visuomene organais buvo čia: „Šiaulių Naujienos“ (1923 — 1928 m.), palikusios ilgainiui valstiečių liaudininkų krypties (red. kurį laiką d-ras J. Šliupas, L. Vitkauskas, paskiau — B. Petrauskas); trumpai ėję: „Mūsų Kraštas“ ir „Respublikos gerovė“ (įst. 1924 m.) — tautininkų krypties (red. P. Mickeliūnas), kuriuodu pakeitė tais pat metais įsteigtas „Šiaulietis“ — krikšč. demokratų krypties (red. P. Labanauskas, kun. Radis), „Darbininkų Balsas“ — soc. demokratų leidžiamas (red. P. Čeponis, J. Markelis), „Darbininkų atstovas“ (įst. 1921 m.), miesto kairiųjų darbininkų frakcijos (red. B. Eidukevičienė) ir t. t. Čia spausdinama buvo ir vienas kitas nevietinis provincijos laikraštis bei šiaip „sezoninis“ organas rinkimų metu ir pan. Dabartiniu laiku Šiauliai beturi 4 spaudos organus „Momentą“ (įst. 1928 m.), vietos tautininkų laikraštį ir mėnesinį mokslo

SIETYNAS
Pagelbos Žodis
Darbininkų Žodis
Mūsų Laikraštis
Kultūra
Kino Lyra
Jaunas Darbininkas
Tiesos Draugas
Darpai
Siuvėjų Patarėjas
Darbininkų Atstovas
Darbininkų Balsas
Skaučių Aidas
Kova
Ateities Žiedas
Mūsų Kraštas
Daigai
Darbininkų Vienybė
Darbininkų Balsas
Šiaulių Naujienos
Rinkimų Varpelai
Respublikos Gerovė
Šiaulietis
Mūsų Veliava
Momentas
Žiburėlis
Darbininkų Laikraštis
Panevėžio Balsas
Žemės Prietelius
Vienybė-Galybė
Pramonės Darbininkas

Šiaulių periodinė spauda.

populiarų žurnalą „Kultūrą“ (įst. 1923 m., red. P. Bugailiškis), baptistų „Tiesos Draugą“ ir adventistų „Dab. klausimai“.

Šiaulių visuomenė, pasižymėjusi savo organizuotumu, sunkiaisiais istoriniais momentais, veikliai dalyvavo savo miesto politiniame gyvenime, ypač skaitlingai (75 — $82^{0}/_{0}$) eidama į seimų bei savivaldybės rinkimus. Jo politinį, ne visuomet pastovų ir besikeičiantį veidą rodo šie skaitmens paduotųjų balsų tiems ar kitiems sąrašams, sugrupavus juos keliomis žymesnėmis visuomeninėmis grupėmis.

Seimo rinkimuose Šiaulių miesto gyventojai balsavo rinkdami atstovus*):

	Ūkininkų S-ga	Krik. dem. blaivin. pavasar:	Darbo federacija	Tautin. žemdirb. bepart.	Valst. liaudinin. ir art. gr.	Soc. demokratai ir art. gr.	Komun. ir art. grup.	Iš viso balsavo
St. Seimo	—	511 su ūk. sąj.	2311	91	89	1559	—	5.827
I seimo	167	675	942	351	166	1012	2263	7.923 (80, 83%)
II seimo	234	914	1238	485	318	2561	1289	10.539 (81, 15%)
III seimo	118	947	587	1353	440	2855	978	10.744 (86, 7%)

Įdomūs taip jau Šiaulių miesto savivaldybių rinkimai, kurių čia įvyko net 7 kartus renkant Miesto Tarybą.

I-ji rinkimai 1918.XI.24 buvo atlikti 6 apskritėliais (becirkais), kurių kiekvienas rinko 12 atstovų (Tarybos narių iš viso 72), balsuojant visiems gyventojams nuo 20 metų amžiaus. Sąrašų buvo paduota 3 — 4 mišrios sudėties, tik 1 partinis (soc. revol), tegavęs 6 balsus. Dalyvavo 1255 asmens.

II-ji 1919.IV.13 praėjo 3 sąrašais, balsavo 3320 asm.

	gauta balsų	atstovų
lietuvią bepartyvių	2809	51
žydų cerei-cion	260	5
„ bepartyvių	222	4

III-ji 1920. II. 29 teįteiktas 1 sąrašas, kurio kandidatai buvo laikomi išrinktais be balsavimo, tačiau daliai jų nesutikus palikti Taryboje, įvyko nauji rinkimai.

IV-ji 1920. III. 28 — 4 apylinkėmis ir 4 — 5 sąrašais, kurių vienas partinis (krik. dem.). Rinkimuose dalyvavo 4196 asm. (65%). Išrinkta 757 balsais 8 žydų atstovai, 2688 bals. — 20 krik. dem. ir 757 bals. — kitų 9.

V-ji 1921. VI. 19-20 d. balsavo 4957 (58,6%).

	Sąrašai	gavo balsų	atstovų
N. 1.	Darbo Federacijos (Šerkšnys)	1491	12
N. 2.	Katalikų dr-jų ir bepart. (kun. Jasinskis)	794	7
N. 3.	Profes. sąjungų darbin. (Vaitiekaitis)	851	7
N. 4.	Soc. dem. ir darbo žmonių (Lukauskis)	168	1
N. 5.	Miesto gyvent. progr. grup. (Bergas)	45	—

---

*) Žinios imtos iš Lietuvos Statistikos Metraščio.

Sąrašai	gavo balsų	atstovų
N. 6. Žydų bendroumenės (Nurokas)	840	7
N. 7. Bepartyvių ūkininkų ir savininkų	612	5
N. 8. Žydų bepartyvių (Mejeravičius)	156	1

Blokavosi Nr. Nr. 1 + 2 ir 3 + 4.

VI-ji 1924. IX. 19-20 d. buvo supruotestuoti, todėl netrukus įvyko nauji rinkimai, būtent:

VII-ji 1925. I. 24-25 d., išrinkę dabartinę Tarybą. Balsavo 8373 asm. t. y. 72% visų rinkikų.

Sąrašai	gavo balsų	atstovų
N. 1. Darbo Federacija (Jočys)	218	1
N. 2. Kultūr. organ. ir bepartyvių (Ubeika)	450	2
N. 3. Namų savininkų (Daugėla)	548	3
N. 4. Miesto ir priemesčio ūkininkų (Čepulis)	183	1
N. 5. Mažųjų namų savininkų (Andrejauskas)	128	—
N. 6. „Cirei-Cion“ (Petuchauskas)	683	3
N. 7. Geležinkeliečių (Kosarskis)	328	1
N. 8. Soc.-Demokratų (Žukauskis)	3658	17
N. 10. Suvienytas žydų (Abramavičius)	801	4
N. 11. Bepartyvių žydų (Movšonas)	219	1
N. 12. Lenkų (Kochanauskis)	311	2
N. 13. Lietuva — lietuviams (kun. Mališauskis)	328	1
N. 14. Liaudininkų (Petraitis)	57	—
N. 15. Visuom. ir savival. darbuotojų (Lukauskis)	128	1
N. 16. Darbininkų sąjungos (Garkevičius)	539	3
	8383	40

Blokavosi Nr.Nr. 1+2+7+13; Nr.Nr. 3+4+5; Nr.Nr. 14+15.

Šių dienų (1928 m.) Šiaulių miesto kultūrinio, ekonominio bei visuomeninio išsiplėtojimo laipsnį rodo šie jo aktyvai:

Kultūrinio — visuomeninio gyvenimo srity — 5 aukštesniosios mokyklos (mokytojų seminarija, 4 gimnazijos) su arti 80 mokytojų ir per 1.200 mokinių, 4 viduriniosios ir specialės mokyklos (vokiečių, žydų, muzikos, amatų) su 164 mokiniais ir 24 mokytojais, 13 liaudies mokyklų su 49 mokytojais ir daugiau kaip 2.000 mokinių, 7 vaikų darželiai ir 3 aikštelės, 3 liaudies Universitetai (Basanavičiaus, Valančiaus, ir Višinskio), valstyb. centralinis knygynas su 25.000 knygų, ir 2 žydų knygynai, 4 viešosios skaityklos (central. knygyno, miesto savivaldybės, Žydų ir „Lietuvos Vaiko“ dr-jos vaikams), „Aušros“muziejus, 8 knygynai („Aukuro“, Mokytojų, „Spaudos Fondo“, „Knygos“, Kultūros-Švietimo dr-jos, šv. Kazimiero dr-jos, Ordmano, 2 „Lietuvos“), 3 kinematografai, keli chorai, orkestrai, sporto grupės, per 30 įvairių organizacijų ir 50 įv. skyrių, kasmet įvykstantieji įvairūs suvažiavimai, kongresai, sukaktuvių minėjimai, parodos, visuomeninių švenčių iškilmės, aukštų svečių bei ekskursijų apsilankymai ir t. t.

Ekonominio gyvenimo srity — 239 pramonės įmonės su 1.800 darbininkų (1926 m.), daugiau kaip 20 mil.

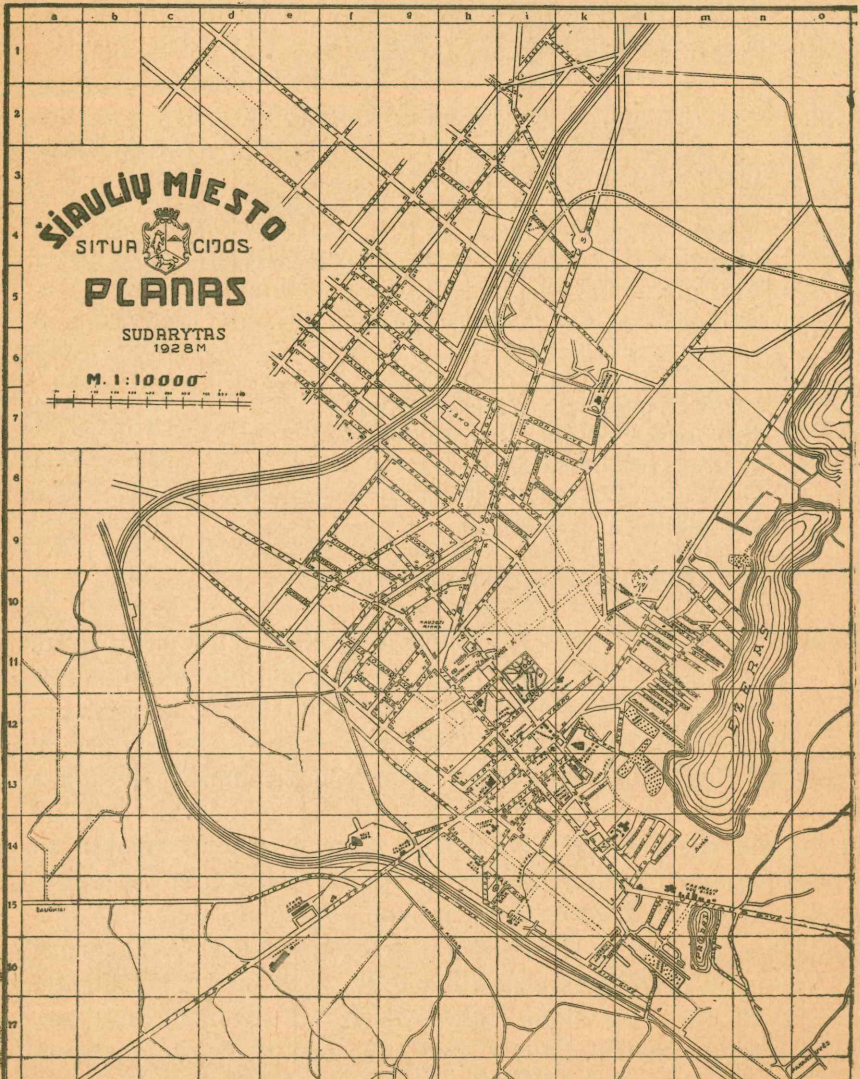
ŠIAULIŲ MIESTO
SITUACIJOS
PLANAS
SUDARYTAS
1928 M
M. 1:10000
a
b
c
d
e
f
g
h
i
k
l
m
n
o
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
EŽERAS

gamyba, 762 prekybos įmonės, tame skaičiuje I rūšies — 11, II—206, 6 bankai, apie 15 įvarių koperacijos įstaigų bei centrų, tame skaičiuje Liet. Žemės Ūkio Koperatyvų Sąjungos (Lietūkio), Pieno Centro, Liet. Vartot. Bendrovių Sąjungos skyriai, įvairių žemės ūkio organizacijų ir jų sąjungų centrai (galvijų kontrolės, naminių paukščių, karpių, žalosios veislės galvijų augintojų, vietinių galvijų gerinimo, sodininkų bei daržovių ir vaisių gamintojų ir k.), elevatorius, visa eilė eksporto kontorų ir firmų, urmininkų sandėlių, įvairaus susisiekimo centralinės stotys (plačiųjų ir siaurųjų geležinkelių, autobusų), 14 viešbučių ir t. t.

Pagaliau, Šiauliai, kaip apskrities centras, koncentruoja savyje visų valstybinių įstaigų apskrities administracinį aparatą su nemažu tarnautojų personalu, k. a. apskrities viršininko įstaiga, apskr. policijos vadas, apygardos teismas su sunk. darbų kalėjimu, žemės tvarkytojas su įvairiomis apskr. komisijomis (žemės reformos, rūšiavimo, žemės tvarkymo) braižykla, agronomas-inspektorius, kulturtechnikas-revizorius, mokesčių inspektorius, geležinkelių ir plentų tvarkymo ruožų viršininkai, centralinė pašto įstaiga ir t. t.

Šiaulių miesto ekonominio bei kultūrinio gyvenimo laipsnį gyvai vaizduoja ši Šiaulių pašto ir telegrafo istaigos 1928 m. apyvarta:

	Vidaus korespondencija		Užsienio koresponden.	
	gauta	išsiųsta	gauta	išsiųsta
	skaičiai		skaičiai	
papr. ir reg. laiškų	1.033.018	1.111.152	192.576	167.280
įvert. siuntų	1.872 (4.405.345 lt.)	2.496 (1.284.816 lt.)	1.200 (727.488 lt.)	1.104 (398.592 lt.)
išperk. mok. laišk. ir siunt.	3.888 (103.528 lt.)	7.584 (515.107 lt.)	2.544 (110.359 lt.)	1 104 (398.592 lt.)
neįv. siuntų	13.968	17.088	7.728	720
perl. paštu	46 800	32.208	2.731	5.952
perl. telegr.	48	144	5	150
laikraščių	412.258	51.975	110.900	1.856

Parduota pašto ženklų	Lit.	303.701
Telegrafo rinkliavų gauta	Lit.	46.994
Telefono rinkliavų gauta	Lit.	288.577
Radio rinkliavų gauta	Lit.	8.894
Priimta perlaidų (vid. ir užs., pšt.-tlg.	Lit.	4.802.476
Išmokėta perl. (vid. ir užs., pšt.-tlg.)	Lit.	6.255.547
Išleista įstaigai išlaikyti (algos ir kt.)	Lit.	320.286

	Skaičius			Skaičius	
Vidaus telegramų	**telegramų**	**žodžių**	**Užsienio telegramų**	**telegramų**	**žodžių**
Gauta	6,855	85.929	Gauta	4.878	54.524
Išsiųsta	6.974	77.414	Išsiųsta	4.763	55.326
Praeinamų	27.182	291.118	Praeinamų	7.399	76.534

	Skaičius 1928 m.
Telefono išeinamų pasikalbėjimų su užmiesčiu	115.872
Telefono „ „ su užsieniu	3.024
Telefono „ „ vietinių	1.194.048

Abonentų 1929 m. buvo 450.

Senieji Šiaulių miesto nuostatai ir privilegijos.

(Priedėlis).

Išaugus miestui ir tapus šiokiu tokiu apylinkės centru, būtinai tekdavo sudaryti bendros miesto tvarkymo taisyklės, nustatyti tarpusavio santykiai, teismai ir aprūpinti įvairiomis privilegijomis. Dažniausiai nuostatų ar privilegijų turinį paruošdavo miestas, o karalius tik pasirašydavo. Senesnių Šiaulių miesto nuostatų ir privilegijų tuo tarpu nepavyko surasti, tėra tik 1619 ir 1635 m. nuostatų, sudegusių švedų karų metu, turinio tvirtinimas 1681 m. birželio mėn. 18 d., ištisi 1639 m. gruodžio mėn. 29 d. Šiaulių nuostatai*) ir 1791 m. lapkričio mėn. 9 d. Stanislavo Augusto privilegija Šiaulių miestui. Čia iš eilės duosiu nuostatų trumpą turinį ir patį originalą.

1) *1619 ir 1635 m. nuostatai.* Čia pirmiausia nustatoma kova su gaisrais. Draudžiama dengti stogai šiaudais; daržinės ir klojimas, ypačiai šiaudais dengti, turi būti statomi už miesto; rinkoje gaisrams ir šiaip naudotis turi būti iškasti šuliniai; kiekviename name turi būti įrankiai gaisrui gesinti. Tatai prižiūrėti pavedama vaitui ir miestiečiams. Pastočių miestiečiai neturi duoti, nebent matininkams, ir vežti iki pirmo kaimo, daugiausia — 1 mylią. Miesto rinkoje iki 9 val. gali pirktis reikalingų prekių tik miestiečiai, o po 9 — visi kiti pirkliai svečiai. Žydai ir kiti negali gėralų smukliauti (ypač degtinės) stikliukais ir kvortomis, o statinėmis arba gorčiais. Kariuomenės reikalams mokestis imamas tik nuo 5 valakų pradedant. Pirkliams paliekamas senas mokestis. Žydui Narekui leista pasistatyti Šiauliuose namas, tačiau nuošaly, ne prie rinkos. Muitai paliekami seni.

Štai tekstas: „Że częstokrotnie plaga Boska w miescie Szawlach ogień panuie, przeto wszyscy starać się o to pilno maią, aby budynki, to iest dachy nie były słomą szywane, ale dranicami abo gontami pobijane; stodoł też y gumien aby między domami nie budowano. ale precz za miastem, zwlaszcza słomą krytych; studnie aby były w rynku wykopane dla niebezpieczenstwa od ognia y dla wygody goscinney, do tego wiadra, beczki y kruki żelazne strzeż Boże do rozrywania błankow, y inne do tego przyzwoite preparamenta aby każdy w domu swoim miał, czego woyt y mieszczanie miedzy sobą pilno doyzreć maią. W podwody mieszczanie na żadną potrzebę dworną iezdżić nie powinni, tylko komornicy z listami y to do pierwszey wsi ekonomiczney, a naydaley za milę, a nad to do żadney inney nie maią bydź pociągani powinnosci, ex quo satisfaciunt do skarbu. Ludzie przyiezdży aby nie rozrywali towarow y zboża przed mieszczanami, reassumitur w tym dawna ustawa, aby do wyiscia godziny dziewiątey zrana samym tylko mieszczanom wolno było kupować pod czas targow, o po godzinie dziewiątey każdęmu. Żydzi też y inni postronni aby trunkow zwłaszcza gorzałki kieliszkiem y kwartą nie szynkowali, chyba beczką albo ad summum garcem, sub confikatione towaru na dwor. W wydawaniu hyberny y generyk ponieważ, otczymali od urodzonych commissarzow, aby tylko z piąci włok żołnierskich płacili y tę ordynacią approbuięmy sine praejuditio cujusquam. Donativum kupieckie, takźe podwodne przendze na pocztę W. X. L. ponieważ więcey nayduie się kupcow co się handlami bawią na włosci aniżeli w miescie samym y miasteczkach naszych, tedy tylko co się handlem bawią ze włosci zarowno z miastem wedlug dawnych ustaw y zwyczaiow, iako przed tym bierano, do kontrybucyey pomięnionych podatkow przykładać się powinni będą iuxta proportionem handlu każdy. Żyd Narek poniewarz otrzymał od nas konsens na wolne wybudowanie sobie mieszkania w miescie naszym Szawelskim y to ad vitae suae tempora, waruięmy, że żadnęmu in posterum tam mieszkać y budować się nie damy. A temu urodzony administrator nasz na ustronie gdzie plac, a nie w rynku pod figurą Panską pokażać ma, lub też samego do nabycia onego sine praejuditio cujusquam optium daięmy. Exactores targowego alias myta aby przy wybieraniu onego wymaganiem nad ustawę niesłusznych pensyi pospolstwa y ludzi przyiezdżych nie aggrabowali sub solutione in duplo stronie ukrzywdzoney to, co wzioł nad słuszność, ale we wszytkim dawny zwyczay zachowywać powinni. Aby się tedy wszyscy podług pomienionych ustaw, od nas sobie nadanych y konfirmowanych, (obiecuiąc dalsze onych z miłosciwey łaski naszey przyczynienie) zachowali mieć chcemy y rozkazuięmy. Do ktorych dla większey wagi ręką naszą podpisawszy, pieczęć pokoiową przycisnąc roskazaliśmy. Dan w Warszawie dnia osmnastego msca Czerwca roku Panskiego tysiąc sześćset osmdziesiąt pierwszego, panowania naszego siodmego roku. Jan. Krol“.

---

*) Žiūr. Opisanie rukopisnago otdelenija Vilenskoj publičnoj biblioteki. Vypusk tretij. Vilna. 1898, psl. 138—141.

2) *1639 m. gruodžio mėn. 29 d. Šiaulių miesto nuostatai*, sudaryti karaliaus revizorių Henriko Denhofo ir Mykolo Polupętos. Vaitai ir miestiečiai turi žiūrėti, kad gyventojai dievobaimingai gyventų, į bažnyčią ir šv. Sakramentų eitų. Sauvaliai, piktadariai ir paleistuviai turi būti atiduodami teismui arba net išvaromi iš miesto. Nustatyti mokesčiai už prentus (${}^{1}/_{300}$ margo dalis) įvairiose miesto dalyse, už Vijuolių, Pagyžių ir Verdulių valakus, už midaus, alaus ir degtinės smukles, pastočių mokestis ir kit. Prekėjai taip pat turėjo tam tikrą mokestį mokėti karaliaus iždui. Amatininkai mokėjo tik po 1 grašį. Pastočių miestiečiai taip pat neturėjo duoti, nebent atskirais atsitikimais. Kad apsisaugotų nuo gaisrų, vaitas turi

prižiūrėti, kad naktį vaikščiotų mieste sargyba, kad kaminai būtų tvarkoje, kad kibirų ir vandens nakčiai kiekviename name būtų. Įvairūs matai ir saikai turi būti teisingi, kauniškiai. Kaimuose draudžiama prekiauti, visa parduoti ar pirktis turi mieste. Maisto produktai, gyvuliai, linai, vaškas, lajus taip pat draudžiama pardavinėti pakampiais prie rinkos, bet tik rinkoje. Kad produktai nebrangtų, iki 10 valandai miestiečiai ir kiti piliečiai turi pirktis reikalingų daiktų savo reikalams, o prekybai — po 10 valandai taip pat tik rinkoje. Įvairios skriaudos turi būti teisme svarstomos. Pavasarį arba rudenį galvijai negali būti leidžiami į laukus, kur yra pasėti javai. Padarytus nuostolius turi tinkamai atlyginti. Skerdėjai, mieste gyveną, turi įsiregistruoti ir duoti tam tikrą kiekį lajaus ir mėsos dvarui. Kaimo skerdėjai gali vežti mėsą į miestą tik nuo šv. Baltromiejaus iki užgavėnių. Ir t. t.

Tekstas: „A naprzod. Woyt y mieszczanie sami między sobą doyrzeć powinni, aby wszyscy w miescie mieszkaiący w boiazni Bożey żyli, do koscioła y Naysw. Sakramentow uczęszczali, y iako nayprzystoyniey się sprawowali, urzędowi, przełożonym swoim, tak woyt, iako y mieszczanie wszyscy przystoyne poszanowanie y zwykłe posłuszenstwo oddować powinni. Ludzi swawolnych, zbrodnią y wszeteczenstwem bawiących, w miescie między sobą przechować nie maią, ale każdy, takową osobę przed urząd postawiwszy, o wszelkich ich nierządach oznaymić powinni, ktorych urząd zniosłszy się z woytem y mieszczany, ludźmi godnymi, według excessow karać y iako tych, ktorzy pomieszkania z ludzmi poczciwemi niegodni, według prawa pospolitego z miasta wyswiadczyć roskażą. To tedy, co się tchnie poczciwego pożycia, wkrotce wypisawszy powinność płacenia dochodow, do skarbu krola imci należących, z umową y zgodnym zezwoleniem woyta y wszytkich mieszczan, takośmy pastonawili y w rewizyey opisali, hrorą pełnić powinni. Z prętow rynkowych po groszy Nr. 12, z prętow ulicznych po groszy Nr. 8, z ogrodowych w rynku prętow po gr. osm, z ogrodowych ulicznych po gr. 5, z włok ławy Wiolskiey i Pogizowskiey po kopie 1.12, z włok ławy Werdulskiey po kopie 1, z margow polnych y gumiennych z podwodnemi po gr. sześciu. Kapczyzna z karczem miodowych po kopie 1.12, z karczem piwnych po kopie 1, z karczem gorzałczanych po gr. 36. Pieniądze podwodne do skarbu J. K. Mci według ustawy generalney w ten sposob płacić będą. Z każdego domu mieskiego po groszy lit. dwa, z każdey włoki po gr. 3, z prętow ogrodowych po pienądzu iednemu. Kto rzeczoma iedwabnymi targuie — gr. 4, kto suknem y innęmi kramnymi towarami — gr. 2, od karczmy miodowey grosz ieden, od piwney grosz ieden, od gorzałki groszy dwa. Rzeznicy, krawce, kusnierze, kowale, slosarze, szklarze, stolarze, bednarze, kolesnicy, stelmaki, rymarze, siodlarze, garcarze, tokarze y kożdego rzemiosla ktokolwiek

w miescie używać będzie, powiniem od rzemiosła swego dać grosz ieden, a od taworzysza placić nie powinien. Te dochody oddaiąc, piszczego y birczego nie powinien dać, tylko pieniądz ieden. Że tedy tym pożądkiem podwodne pieniądze da skarbu krola imci płacić będą, przeto iak żadnych podwod na potrzeby dworne, chyba listem krola imci y to pod sługi y komorniki J. K. Mci, dawać nie powinni. Piszczego przy czynszu z każdey włoki po gr. 6, od domu karczemnego po gr. 3, a przy poborze, choćby ich kilka uchwalono było, piszczego po gr. 2 pieniądzy czterech, za ktore piszcze urząd pieniądze czynszowe, nie wymagaiąc podwod, do skarbu, a poborowe do pobarce odwozić powinien będzie. Woytowie maiąc zwykłą y z dawna nadaną wolność, maią pilno doglądać, aby straż w miesciech y miasteczkach dla ognia y złoczyncow według zwykłych trybow w noc koleią obchodziła, postrzegaiąc pilno, aby kominy warowne, a wiadra y woda na noc w domiech była. Beczki targowe iako naysprawiedliwsze, w tąż garce, połgarcowki, kwarty, łokcie, wagi, bezmiany wagą y miarą Kowięnską sprawiedliwe maią bydź pod cechem mieskim, czego urząd z woytem doglądać powinien będzie pod srogim, na fałszerzow w prawie pospolitym opisanym, karaniem. Postrzegaiąc też tego, aby ku zagubięniu targow, a zatym ku zgubięniu miast y miasteczek J. K. Mci przez swawolne we wsiach handle nie przychodziło, według woli J. K. Mci, ustaw generalnych tak ordynuięmy, aby kożdy rzecz swą nie pokątnie we wsiach, ale iawnie w miesciech na targach przedawał y kupował. Poddani y po domiech swych aby chmielow, sledzi, soli miarkami nie szynkowali. Bydła rożnego, siemięnia lnanego, lnow, woskow, łoiow w domach swych pokątnie mimo targi aby nie przedawali, ale to wszystko, co przedać albo kupić maią, aby wszyscy na targach iawnie zbywali y przedawali przykazuięmy. A iesliby kto z poddanych wołosnych pokątnie we wsi albo w domu swym uzpomnionych rzeczy przedał, albo kupił, tedy takowy towar na szpital y na dwor według dawnych ustaw obrocony ma być y obay rzecz kupioną y przedaną tracą. Ażeby tym więcey tak do turbacyey miedzy mieszczanami y poddanemi, iako y do drogosci na targach nie przychodziło, przychylaiąc się do słuszności tak się ordynuie: Od zaczęcia targu aż do dzieciątey godziny przed południem mieszczanom rowno z poddanęmi wołosnęmi na swą tylko własną potrzebę, a nie na handle każdą rzecz kupować y przedawać wolno; od dziesiątey zaś iuż iako tym, tak y przyieżdżym wszytkim in genere gosciom, handlem y kupią bawiącym się nigdzie iednak indzie, iedno na targach w miastach y miasteczkach skupować y handlować wolno y nie broniono ma bydź, w czym wszytkim aby był iako naylepszy porządek zachowany, a ukrzywdzonym tak z miasta, iako ze włości, wtaź y obcym aby skuteczna sprawiedliwość czyniona była, urząd z powinności swey pilno przestrzegać ma. Targowe y pomierne na targach aby nie wedlug swey fantazyey, ale wedlug ustaw dawnych y słuszności wybierano, ci co aręduią pilno przestrzegać maią, w czym iesli by iakie przez arędarza luboli przez kogo innego bezprawie się działo, za słusznym dowodem arendarz y każdy przeciwny ukrzywdzonym sowicie szkodę nagrodzić powinien będzie. Okupow od zaiętego bydła we zbożu ani dwor, ani woyt pod sowitym zapłacęniem brac nie ma, ale według ustawy generalney. Strona ukrzywdzona szkodę swą ławnikiem albo podwoyskiem okazać powinna, ktory przed urzędem stanąwszy ma zeznać pod przysięgą, iako wielka udziałana iest szkoda, ktorą wedlug slusznosci krom żadney winy z uwagi urzędowey stronie ukrzywdzoney, a nie dworowi, przeciwna strona nadgrodzić powinna. W jesięni zaś y na wiosnę, gdyby samopas chodząc bydło w deptaniu zboża szkodę czyniło, tedy takowy gospodarz swawolny od bydła zaiętego od głowy stronie ukrzywdzoney po groszy szesciu zapłacić powinien. Rzeznicy w miesciech mieszkaiący maią się w regestr dworny wpisować, łoy, łopatki według ustawy generalney skarbowey do dworu oddawać; wolno też będzie opowiedziawszy się urzędowi y sielskim rzeznikom mięso do miasta przywozić y przedawać, pewnego iednak czasu, to iest od swiętego Bartłomieia do zapust sprawuiąc się według ustawy generalney. W dochodach urzędnikom należących, to iest w pszesądach, winach bitych, przyznaniach także od testamentow, wypisow, opowiadania, dekretow sprawować się ma urząd według ustawy, na wszystką włość przez nas szerzey y dostateczniey opisaney. W czym iesli by urząd nad powinność y ustawę naszę rewizorską chciał postępować, woyt y mieszczanie sprawować się maią według woli J. K. Mci y ordynacyey w tym naszey tamże na wszystką ekonomią opisaney. W tych tedy ieno punktach, ktore się wzwyż pomieniły, melioracyą w ustawie naszey uczyniwszy, winnych wszytkich peryodach ustawę imciow pp rewizorow przeszłych, to iest iednę w roku 1619, a drugą w roku 1635 miastowi Szawielskiemu daną, approbowaliśmy. Do czego rękoma naszymi podpisuięmy. Dat w Szawlach die et anno ut supra Henrych Denhoff, starosta Hermeski, rewizor J. K. Mci Szawelski. Michał Kmrz Polupięta rewizor y weryfikator J. mci Szawelski."

3) *1791 m. lapkričio mėn. 9 d. Stanislovo Augusto privilegija* Šiaulių miestui*).

---

*) Grynai dėl techniškų kliūčių negalėjome čion įdėti privilegijos originalo kalba, todėl ištisą lietuvišką vertimą įdėjom į tekstą. Žiūr. pusl. 17—21. *Metr. Red.*

Šiaulių apskrities archeologinių vietų bei paminklų sąrašas*)

Acokavų km. Šiaulėnų val. Pelkėje esančiame Laimės Naštos kalnelyj randama žmonių griaučiai.

Bacaičių dv. Kuršėnų val. Smėlyne ties Ventos upe randama molinių indų šukių, titnago skaldinių ir įvairių senobinių padarų.

Bubių dv. Kurtavėnų val. Yra piliakalnis, kuris viršūnėje turi 55 mtr. ilgio ir 30 mtr. pločio. Buvo kasinėtas L. Krzyvickio, kuris 4 mtr. gilumoj pastebėjo kultūrinį sluoksnį: kasant rasta molinių puodų, šukių, anglių, įvairių gyvulių kaulų ir krūvos akmenų. Piliakalnio padėtis ir inventorius liudija, jį likus iš akmens gadynės laikų.

Daukšigalių km. Pakruojaus val. yra piliakalnis: laukuose randama akmeninių kirviukų.

Debeikių km. Joniškio val. D. miške iškasama žmonių kaulų.

Didž. Linkaičių dv. Linkuvos val. a) greta vienas kito yra du pailgi piliakalniai smailiomis viršūnėmis, b) yra Skreckalnio kalnas, ant kurio buvusi senovinė bažnyčia.

Diržų km. Žeimelio val. Tarp Diržų ir Bardiškių kaimų yra „Švedkapis“, kuriame iškasama daug žmonių kaulų ir senovinių padarų.

Dovydiškių km. Linkuvos val. Bobkalnyje iškasama žmonių kaulų ir senovinių padarų.

Endriškių km. Skaisg. val. Yra kasinėtas XIV-XVI šimtm. kultūros lietuvių senkapis.

Galvydiškių km. Šaukėnų val. Pelkėje yra kalva Pilinė, kuri L. Krzyvickio laikoma seniausiu Liet. piliakalniu.

Gataučių km. Link. val. Yra kalva apdėta akmenimis ir vadinama „karo“ kapais.

Gergždelių dv. Kurš. val. a) 1837 m. sudėtame iš akmenų rūselyje buvo rasti sulenkti žmogaus griaučiai. Toks laidojimas laikomas ankstybesnės bronzos gadynės laidojimu. — Kasinėjimus darė pranc. mokslininkas Dubois de Montepereaux; b) yra piliakalnis, vad. Silvestro kalnu.

Gilvyčių plv. Kuršėnų v. yra piliakalnis, kur rasta bronz. romėnų kult. fibulas; b) T. Daugirdas ties G. kasinėjo neaukštus, prie pamato akmenimis apdėtus VI-VII šimtm. Raginėnų kultūros pilkapius; c) piliakalnyje rasta bronzinė romėnų kultūros fibula.

Ginkūnų dv. Šiaulių val. išariama žmonių kaulų.

Girnikų km. Kurtav. val. Yra aukštas gražioje vietoje Girnikų kalnas, žmonių padavimu supiltas milžino Anculio.

---

*) Sąrašas sudarytas naudojantis P. Tarasenkos „Lietuvos archeologijos medžiaga“.

Graužių km. Radvil. val. a) yra sudėta ratu akmenų, vad. milžinkapiais; b) ties jais yra stulpo pavydalo akmuo, kurį žmonės laiko suakmenėjusiu žmogumi.

Gubernijos dv. prie Šiaulių G. galūlaukėje yra ilga kūlgrinda, vad. švedkeliu.

Gurkių km. Joniškio val. yra 55×26 žing. pločio piliakalnis.

Guostagalių km. Link. val. yra piliakalnis vad. Pruskalniu. G. lauke rasta geležė šarvų ir ginklų, ir įv. bronz. pagražinimų.

Guravos km. Užvenčio val. išariama žmonių kaulų.

Jagminiškių km. Kurt. val. Pilkapiuose rasta VI-VIII šimtm. Raginėnų kultūros padarų.

Janulaičių km. Kurt. val. Yra 22 mtr. ilgio ir 101 žingsnio aplinkio piliakalnis; netoli jo akmuo su šv. Pauliaus pėda.

Jauneikių km. Joniškio val. Yra kapinių laukas, randama senovinių bronz. ir gelež. padarų.

Judikių km. Vaig. val. akm. gad. sodyb. liek. ir senkapis.

Jurgaičių km. Mešk. val. Prie Kulpės ūp. piliakalnis vad. Šventkalniu 36 mtr. ilgio ir 18 mtr. pločio su daugybe kryžių ir senkapis.

Juškaičių km. Kurt. val. piliakalnis 50×20 žingsnių dydžio.

Kalviškių dv. Kurš. val. rastas bronz. ietis.

Karašėlių ir **Kareiviškių** km. Pakr. val. randama žmonių kaulų, greta jų juodų molin. indų šukių, akmen. kirviukai.

Karpiškių dv. Klov. val. Buv. pilkapius kasinėjo pranc. Dubois de Montepereaux; jų vietoje randama žmonių kaulų ir senov. padarų.

Kilonių km. Vaig. val. yra Papilalės kalnas.

Klovainių val. dvar. lauke iškasama sen. liekanų.

Kriklių km. Kuršėnų val. Ant kalno Ditmono žemėje randama plytgalių. Pasakojama, kad čia buvęs miestas.

Kutiškių km. Radv. val. Yra akmuo su iškaltu duobeniu.

Kudinų km. Šiaulėnų val. Yra piliak. vad. šaulkalniu.

Kuršėnų v. m. a) į žiem. — vak. nuo K. — Ventos vingyje yra Milžinkapis; b) K. apylinkėje yra daug pilkapių. L. Jucevičiaus 1836 m. kasinėt. pilkapiuose rasta viename — lavonas, o prie jo akmeninis kirvukas iš serpentino, kitame ant lavono griaučių kaklo, užmautos kelios geležine grandimi sukabintos kaukolės; c) dvar. Burbos lauke ties Žaiginio upeliu yra nedegintų lavonų laidojimo milžinkapis.

Kuršių km. Užvenčio val. a) ant Beržynkalnio yra mūro griūvėsių; b) randama žmonių kaulų ir įv. senov. padarų.

Likšelių km. Užvenčio val. Yra akmens sodybos liekanų.

Linkuvos v. m. Kasant Rojakalny žvyrą randama žmonių kaulų ir bronzinių papuošalų.

Luponių km. Gruzdžių val. a) Prie vieškelio yra apvalus, akmenimis apdėtas, piliakalnis vad. Perkūno kalnu; b) greta jo labai didelis granito akmuo, apie kurį pasakojama daug padavimų.

Mašnių km. Linkuvos val. Kasant žvyrą, randama žmonių kaulų, kalavijų, pasagų ir kitų senobinių padarų.

Mažuolių km. Šiaulėnų val. M. lauke yra akmenimis apdėta kalvelė, vad. Milžinkapiu.

Meškučių km. Pašvit. val. rasta bronzinė fibula.

Monteržiškių pv. Žagar. val. Ties M. yra 300 sieks. ilgio ir 3 sieks. aukščio pylimas, kur iškasama žmonių kaulų ir senob. padarų.

Noreikonių km. Pakruojaus val. a] piliakalnis; b] ties N. yra daug akmenimis apdėtų pilkapių; c] N. laukuose dažnai randama žmonių kaulų kartu su molinių puodų šukėmis ir senov. padarais.

Pagirgždutės km. Vaig. val. Ant Girgždutos kalno yra 180 mt. ilgio ir 70 pločio piliakalnis, piet. kalno šlaite randama senov. geležinių ginklų.

Paklebakių km. Šauk. val. Yra senkapis ir akm. sodybos liekanų.

Pakruojus a] Ties P. yra piliakalnis, ir b] XIV-XVI šimtm. lietuvių kultūros senkapis.

Paliečių km. Pakr. val. Yra piliakalnis ir senkapis.

Pamušio km. Linkuvos val. Rasta senovinių šarvų.

Panūdžių km. Šaukėnų val. a] Ties Nūdos ežeru miške yra milžinkapis ir b] „Didysis“ akmuo, apie kurį yra daug padavimų.

Papilė v. m. a] Ties P. yra du piliakalniu: 1] ties miesteliu, ant jo dabar yra kapinės, 2] ant dešin. Ventos kranto, — vad. Pašalpos kalnas. b] Yra senkapis, kur randama bronzinių pagražinimų. c] Rastas akmen. kirviukas.

Pašvitinio v. m. Bažnyčios sienoje įmūrytas akmuo su dubeniu 15 cm. skersmens ir 10 cm. gylio.

Pažeimio dv. Žeimelio val. Yra milžinkapis.

Pelaniškių km. Pašv. val. Yra apvalus piliakalnis.

Piliakalnio km. Kuršėnų val. Yra piliakalnis.

Polonių km. Užvenčio val. Yra pilkapių.

Preičiūnų km. Pakruojaus val. Piliakalnis.

Puikiškių km. Šauk. val. Yra Varnopelkės piliakalnis.

Raizgių km. Šiaulių val. Yra alkos kalnas.

Raudėnų v. m. Prie Tryškių vieškelio yra akmenimis apdėtų milžinkapių, kuriuose yra bronzinių padarų.

Rekščių km. Papilės val. Yra piliakalnis.

Ringuvėnų km. Kuršėnų val. a] Rasta bronzos gadynės palstobų ir iečių; b] yra XVI šimt. kultūros senkapis, kur iškasta daug daiktų.

Ruponių km. Linkuvos val. Yra akmenimis apdėtas piliakalnis.

Segutonių km. Pakruojaus val. Yra senkapis.

Selenių km. Kuršėnų val. Piliakalnis.

Sereikių km. Lygumų val. Senkapis.

Sidarų km. Šiaulėnų val. Yra kapmilžių, kuriuose iškasama bronzinių padarų.

Spąkainasties dv. Šaukėnų val. Paventy yra piliakalnis.

Sutkūnų km. Šiaulių val. Yra senkapis.

Šaukėnų v. m. a] Pakely iš Šaukėnų į Paklebakių km. Deveikio lauke yra senkapis. b] Rasta akmeninių padarų.

Šiaulaičių km. Šiaulėnų val. Yra 3 akmenimis apdėtos kalvelės, vad. kapmilžiais.

Šiaulėnų v. m. Prie Š. yra piliakalnis.

Šiauliai a] Už ežero prie Žuvininkų km. yra apvalus, pylimu apsuptas piliakalnis, vad. Salduvės kalnu b] Š. apylinkėj buvo aptikta akmenų gadynės kapas; c] rasta Romos monetų.

Šilėnų k., Šauk. v. akmen. pylimas 250 siek. ilgio.

Šilo-Pavėžupio dv. Šauk. v. miške piliakalnis vadin. Gaidžiupile.

Šiupilių km. Gruzdžių val. piliakalnis.

Šniuraičių k. Radv. v. prie Ragūnos up. yra pilkapių.

Šukionių km. Stačiūnų v. senkapis.

Šunikių k. Užvenčio v. yra Sudkalniu vad. piliakalnis.

Tilvydiškių km. Šauk. v. XV—XVI šimtm. liet. kultūros senkapis.

Tolišių k. Vaiguvos v. degintų lavonų laidojimo senkapis.

Tryškių val. m. a) prie Virvytės upės yra milžinkapis, b) T. ganykloje yra akmenų su velnio pėdomis.

Ūsių km. Tryškių v. senkapis.

Užgončių km. Šauk. v. a) prie Ventos yra akmens gadynės sodybos liekanų, b) rasta akmeninis kirvukas.

Užventis v. m. yra senkapis.

Vaiguva v. m. a) yra piliakalnis, b) rasta Romos imperator. Faustino monetų.

Vainagių km. Kurtav. v. yra piliakalnis.

Vizdergių pv. Kurš. v. Kasinėta VI — VIII šimtm. Raginėnų kultūros pilkapiai.

Žadžiūnų km. Šiaulių v. yra švedkapis.

Žagarė v. m. a) yra Žvelgotės piliakalnis, b) juo laikomas ir Raktuvės kalnas.

Žeimelis v. m. a) randama žmonių kaulų, prie jų senov. bronzinių ir gelež. padarų, b) Bukelio lauke yra kažkokių trobesių liekanų, c) prie Ž. dvaro yra senkapis.

Žiūronų km. Radv. v. R. Galkio lauke yra kapmilžiais vadinamas senkapis.

Pastaba. Prie „Literatūros“ reikia pridėti:

15) Opisanie rukopisn. otdelen. Vilenskoj publičnoj biblioteki. Vypusk III. Vilna 1898.

16) A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lett. Sprache. Petersburg, 1892.

R

KAINA LT. 2.—

Išspausdinta „Titnago“ spaustuvėje, Šiauliai, Bažnyčios gatvė 58. Telef. 223